

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ. ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΛΕΟΝΤΑΡΗΣ ΗΛΙΑΣ-ΛΕΩΝΙΔΑΣ

*«Τὴν δ' Ἀτρίαν ἐπιφανῆ [...] ἀφ' ἧς
καὶ τοῦνομα τῷ κόλπῳ γενέσθαι τῷ Ἀδρία»*

Οι πόλεις της Αδριατικής, από την Αρχαϊκή έως και την Ελληνιστική περίοδο

Τριμελής επιτροπή

Ομότιμη Καθηγήτρια: Λιάμπη Αικατερίνη (επιβλέπουσα)

Αναπληρωτής Καθηγητής: Κουλακιώτης Ηλίας (μέλος)

Επίκουρος Καθηγητής: Ζάννης Άγγελος (μέλος)

Ιωάννινα 2025

*Adria quoque Illyrico mari proxima,
quae et Adriatico mari nomen dedit.
Graeca urbs est.*

Εικόνα εξωφύλλου: Αργυρό νόμισμα από την Επίδαμνο/Δυρράχιο (8.359g). Πηγή: Συλλογή Βρετανικού Μουσείου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΕΡΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΥΣΠΛΟΪΑΣ	11
1.1 Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ	11
1.2 ΤΟ ΓΕΩΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ.....	13
1.3 Η ΝΑΥΣΠΛΟΪΑ.....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ ΣΤΟΝ ΑΔΡΙΑΤΙΚΟ ΧΩΡΟ	20
2.1 ΙΟΝΙΟΣ ΚΑΙ ΑΔΡΙΑΣ	21
2.2 ΟΙ ΥΠΕΡΒΟΡΕΙΟΙ.....	23
2.3 Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΑΨΥΡΤΟΥ/ΑΡΓΟΝΑΥΤΙΚΑ.....	25
2.4 Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΚΑΔΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΜΟΝΙΑΣ.....	27
2.5 ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ.....	28
2.6 ΦΑΕΘΩΝ	33
2.7 ΑΝΤΗΝΩΡ	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ	38
3.1 ΠΟΛΕΙΣ ΣΤΙΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΑΚΤΕΣ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ	39
3.1.1 ΑΠΟΛΛΩΝΙΑ	39
3.1.2 ΕΠΙΔΑΜΝΟΣ	51
3.1.3 ΛΙΣΣΟΣ	59
3.1.4 ΜΕΛΑΙΝΑ ΚΟΡΚΥΡΑ	63
3.1.5 ΙΣΣΑ	69
3.1.6 ΦΑΡΟΣ.....	74
3.1.7 ΗΡΑΚΛΕΙΑ	82
3.2 ΠΟΛΕΙΣ ΣΤΙΣ ΔΥΤΙΚΕΣ ΑΚΤΕΣ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ, ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ	85
3.2.1 ΑΔΡΙΑ	85
3.2.2 ΣΠΙΝΑ.....	90
3.2.3 ΑΓΚΩΝΑ	97
3.2.4 ΒΡΕΝΤΕΣΙΟΝ/ΒΡΙΝΔΗΣΙΟΝ.....	100
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	105
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄	107
ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ-ΚΕΡΚΥΡΑΣ.....	107
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄	110
ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΤΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΔΡΙΑΤΙΚΗ	110
ABSTRACT	115

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	118
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	118

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε ως καταστάλαγμα του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Αρχαίος Κόσμος: Ιστορία και Αρχαιολογία», στην κατεύθυνση της Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής Ιστορίας. Η επιλογή του θέματος έγινε κατόπιν συνεννόησης με την ομότιμη καθηγήτρια Αικατερίνη Λιάμπη, ως απότοκο των προσωπικών μου ενδιαφερόντων και με άρρηκτη εμπιστοσύνη στην καθοδήγηση της επιβλέπουσάς μου. Η ιστορία της Αδριατικής κατά την Αρχαιότητα, πράγματι, παρουσιάζει έντονο ενδιαφέρον, και ως πεδίο έρευνας στην ελληνική βιβλιογραφία, παραμένει ακόμα σε πρώιμο στάδιο.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες και την αμέριστη ευγνωμοσύνη μου σε όλους εκείνους τους ανθρώπους, οι οποίοι στήριξαν τις προσπάθειές μου -ακαδημαϊκές και όχι μόνο- όλα αυτά τα χρόνια. Πρώτα απ' όλα ευχαριστώ την επιβλέπουσά μου, κ. Κατερίνη Λιάμπη, η οποία από το προπτυχιακό κιάλας επίπεδο σπουδών, καλλιέργησε την αγάπη μου για την αρχαία ιστορία, με καθοδήγησε σε επιστημονικό πλέον επίπεδο, και ενθάρρυνε τις προσπάθειές μου, έχοντας πίστη σε μένα, σε κάθε μου βήμα. Αμέριστη ευγνωμοσύνη για την υποστήριξη και την μεταλαμπάδευση πολύτιμων γνώσεων, επιστημονικών και ηθικών, οφείλω στους καθηγητές μου κυρίους Ιωάννη Τζαμτζή, Ηλία Κουλακιώτη και Άγγελο Ζάννη, οι οποίοι συνεπικουρούσαν τις προσπάθειες μου για πνευματική, νοητική και επιστημονική ανάπτυξη. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω να μεταβιβάσω στα λοιπά μέλη Δ.Ε.Π. του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, οι οποίοι, ο ένας μετά τον άλλον έβαλαν το λιθαράκι τους στον καθορισμό της επιστημονικής μου πορείας και μόρφωσης, ενώ, μεταξύ αυτών, θέλω να ευχαριστήσω τον καθηγητή Ανδρέα Βλαχόπουλο για τις πολύτιμες συμβουλές και την άνευ όρων στήριξή του.

Για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας ευχαριστώ θερμά τα μέλη της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων για την βοήθειά τους, όπως επίσης και τον κύριο Κωνσταντίνο Μπίλλη, υπεύθυνο της βιβλιοθήκης της Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, για τις ώρες που περάσαμε μαζί ψάχνοντας πηγές και βιβλιογραφία. Ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη οφείλω στον Simon Schall, υπεύθυνο του προγράμματος Erasmus+ του *Albert-Ludwigs-Universitaet Freiburg* στο οποίο ξεκίνησα την έρευνά μου και στην καθηγήτρια του *Seminar für Alte Geschichte*, Astrid

Möller, η οποία επέβλεπε και παραινούσε τις προσπάθειές μου, για όσον καιρό βρισκόμουν στη Γερμανία, της οποίας οι συμβουλές επέδρασαν καταλυτικά στην σκέψη μου.

Τέλος, θερμές ευχαριστίες οφείλω στις συμφοιτήτριες και φίλες, Μαρίνα Δήμου, Βασιλική Χαντέλη και Ιωάννα Ντούσκου, με τις οποίες μοιραζόμουν τους προβληματισμούς και τις ανησυχίες μου. Επιπλέον, στους φίλους μου και όλους εκείνους οι οποίοι από την αρχή στήριξαν τα όνειρα και τις σκέψεις μου, και βρισκόντουσαν δίπλα μου σε κάθε μου βήμα και κάθε δύσκολη στιγμή. Τελευταία αφήνω την οικογένειά μου, και ιδίως τους γονείς μου, Ιωάννα και Κωνσταντίνο, στους οποίους αφιερώνω την διπλωματική μου εργασία, για τις θυσίες και τους κόπους που έκαναν για να με αναθρέψουν και την συνεχή στήριξη και εμπιστοσύνη που μού είχαν, όλα αυτά τα χρόνια, έτσι ώστε να καταφέρω να κάνω τα όνειρά μου πραγματικότητα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα έρευνα εξετάζεται η δημιουργία και η οργάνωση των παραθαλάσσιων πόλεων της Αδριατικής θάλασσας, αρχής γενομένης από την Αρχαϊκή εποχή έως και την κατάληψη όλης της περιοχής από τους Ρωμαίους, σταδιακά, κατά τον 2ο και 1ο αι. π.Χ. Βασικό ζήτημα που μάς απασχολεί μεταξύ άλλων, αποτελεί η ελληνική διείσδυση στον παράκτιο αυτό χώρο με τις πόλεις ή τις μικρότερες ανθρώπινες κοινότητες που δημιουργήθηκαν και μελετήσαμε, ώστε να παρουσιαστούν επισταμένως. Εξίσου μεριμνήσαμε για τις εμπορικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ των πόλεων αυτών και κατ' επέκταση παρακολουθήσαμε από τις άυλες και υλικές πηγές, την οικονομία τους, που έφθασε στο αποκορύφωμά της, κατά τον 4ο αι. π.Χ., περίοδος που συμπίπτει με τη δημιουργία των ελληνικών πόλεων-αποικιών στην Αδριατική (Φάρος, Ίσσα, Αγκώνα κ.λπ.). Η Αδριατική θάλασσα, προσέφερε ήδη από την προϊστορική περίοδο, πρόσφορο έδαφος για εμπορική ανάπτυξη, πράγμα που εντατικοποιήθηκε με τις εμπορικές επαφές, τις οποίες καλλιέργησαν οι Μυκηναίοι του ελλαδικού χώρου, μεταξύ της πλωτής οδού Ιόνιο-Αδριατική-Παραπόταμοι Πάδου-Κεντρική Ευρώπη. Πλείστοι οικισμοί και θέσεις παρατηρούνται καθ' όλη την ακτογραμμή του κόλπου, όπως για παράδειγμα η Βουθόη, οι Ελπιές, ο Υδρούς, το Θρόνιον κ.λπ. Παρόλα αυτά, θα εξεταστούν μόνο οι μεγάλες πόλεις-λιμάνια της Αδριατικής.

Τα όρια μεταξύ Αδριατικής και Ιονίου κόλπου ήταν ρευστά κατά την αρχαιότητα. Τα δυο υδρωνύμια χρησιμοποιούνταν, ως επί το πλείστον, ακατάπαυστα και χωρίς διακριτά όρια. Ο γεωγραφικός όρος «Ιόνιο πέλαγος» φαίνεται να κυριαρχούσε σε όλη τη θάλασσα μεταξύ Ιταλικής χερσονήσου και χερσονήσου του Αίμου. Έχουν εκφρασθεί πολλές απόψεις, εξακολουθεί, όμως να επικρατεί μια ασάφεια· ο Beaumont (1936, σελ. 204), υποστηρίζει ότι η πρώτη χρήση του όρου «Αδριατική» αφορά το βόρειο θαλάσσιο τμήμα, όπως είχε προταθεί από τον Θεόπομπο. Στην παρούσα έρευνα, ο όρος Αδριατική, θα χρησιμοποιείται για να δηλώνει την θάλασσα μεταξύ Ιταλικής και Βαλκανικής στα δυτικά και ανατολικά, αντίστοιχα, με νοτιότερο άκρο τα στενά του Υδρούντα.

Στη μελέτη για την Αδριατική, συνέβαλε κατ' αρχάς ο Beaumont το 1936, στο έργο του *Greek Influence in the Adriatic Sea before the Fourth Century B.C.* Το 2011

εκδόθηκε στην ελληνική το έργο των Pierre Cabanes, Olivier Chaline, Bernard Doumerc, Alain Ducellier και Michel Sivignon, *Ιστορία της Αδριατικής*, και συνοψίζει όλη την ιστορία της από την αρχαιότητα έως και τη σύγχρονη εποχή. Ειδικότερα το κεφάλαιο περί της Αδριατικής στην αρχαιότητα του Pierre Cabanes, παρουσιάζει ανάγλυφα την ιστορία των πόλεων της Αδριατικής αλλά και την εξέλιξή τους στον χρόνο. Η νεότερη ελληνική βιβλιογραφία έχει επενδύσει επίσης στο θέμα με τις εργασίες των ακόλουθων: την διδακτορική διατριβή του Σ. Οικονομίδη (2015) *Σχέσεις Ηπειρωτικής Ελλάδας και Ιονίων Νήσων με την Αδριατική και τη Βόρεια Ιταλία κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία*, τη διπλωματική εργασία της Βασιλικής Χαντέλη (2020) *Χάονες: Η Ιστορία Ενός Ηπειρωτικού Έθνους* και ένα ενδιαφέρον άρθρο της (2020-2021) με τίτλο *Οι Αρχαίες ονομασίες του Ιονίου Πελάγους και οι Μυθικές Παραδόσεις*. Επίσης αναφορές γίνονται και στην διπλωματική εργασία της Σ.-Α. Σικελιανού (2023) *Τῆς τε γὰρ Ἰταλίας καὶ Σικελίας καλῶς παράπλου κεῖται». Η Κέρκυρα στον δρόμο προς την Κάτω Ιταλία και Σικελία: σχέσεις και διαδράσεις από την ίδρυσή της (734 π.Χ.) ως την υποταγή στους Ρωμαίους (229 π.Χ.)*.

Σημαντική συμβολή είχε η ανασκαφική έρευνα του Branko Kirigin, ο οποίος εξέδωσε σειρά πονημάτων και άρθρων σχετικά με την Αδριατική κατά την αρχαιότητα και ιδιαίτερα με την Δαλματία και τα νησιά των Δαλματικών ακτών. Η Maria Cecilia D'Ercole (2020) στο άρθρο της *The Adriatic Sea and Region* παρουσιάζει γενικά την κατάσταση στην Αδριατική, εστιάζοντας με ιδιαίτερη έμφαση στο εμπόριο, την πειρατεία, την οικονομία και τον πολιτισμό. Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικό πόνημα αποτελεί το κεφάλαιο *The Adriatic* των John Wilkes και Tobias Fisher-Hansen, στο *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* σε επιμέλεια των Mogens Herman Hansen και Thomas Heine Nielsen, το οποίο είναι αφιερωμένο στην Αδριατική θάλασσα και τις σημαντικότερες εγκαταστάσεις της (οικισμοί, πόλεις κ.λπ.).

Επιμέρους ζητήματα πραγματεύονται μονογραφίες ή άρθρα (π.χ. ανασκαφικά δεδομένα), όπως για παράδειγμα της D. Katsonopoulou η οποία μελέτησε τη Φάρο στο άρθρο της (2020/21) *Paros in the Fourth Century BC and the Foundation of Pharos*· οι Davis et al. (2007) την Απολλωνία, στον τόμο *Apollonia d'Illyrie: Atlas Archéologique et Historique* κ.λπ. Τέλος, οι σημαντικότερες μονογραφίες της σειράς FAROS των Radonić, Göricke-Lukić και Mirnik (2017), *Faros: Grčki, Grčko-Ilirski I Rimski Novac*, των Radonić και Katić (2015), *Faros: Osnivanje Antičkog Grada* και της Radonić (2021), *Faros: Rimski Grad, Pharos - The Roman City*, αναλύουν διεξοδικά

την ιστορία, την οικονομία και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα της Φάρου, παραθέτοντας εικόνες αρχαιολογικών ανασκαφών, νομισμάτων, χαρτών κ.λπ. Επιπλέον, αποτελούν πηγή και για τις πόλεις Ίσσα, Ηράκλεια (στην Ιλλυρία) και Δυρράχιο, με τις οποίες η Φάρος διατηρούσε εμπορικές και οικονομικές επαφές, προβάλλοντας τη νομισματική κυκλοφορία στα νησιά της Δαλματίας.

Οι αρχαίοι λόγιοι, κατέλιπαν πλείστα κείμενα, περί ιστορίας, γεωγραφίας, μυθολογίας και άλλες πολύτιμες πληροφορίες· μεταξύ αυτών οι ιστορικοί Εκαταίος ο Μιλήσιος, Ηρόδοτος, Θουκυδίδης, Πολύβιος και Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, οι γεωγράφοι Στράβων, Ψευδο-Σκύλαξ και Ψευδο-Σκύμνος, όπως επίσης και ο λεξικογράφος Στέφανος Βυζάντιος. Τη γνώση μας εμπλουτίζουν κείμενα του Αππιανού, του Τίτου Λίβιου και του Διόδωρου του Σικελιώτη, ενώ άλλες μαρτυρίες παραδίδονται αποσπασματικά από τον Πλούταρχο, τον Απολλώνιο Ρόδιο, τον Αριστοτέλη και τον Ιουστίνο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΕΡΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΥΣΙΠΛΟΪΑΣ

1.1 Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Η Αδριατική θάλασσα αποτελεί τμήμα της Βόρειας Μεσογείου, την οποία και συνδέει με την Κεντρική Ευρώπη. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας μακρύς κόλπος, καθώς στο νοτιότερο σημείο της επικοινωνεί με την Κεντρική λεκάνη της Μεσογείου μέσω ενός και μόνο περάσματος, τα στενά του Υδρούντα (αρχ. ελλ. *Υδροῦς*, ιταλ. *Otranto*, Οτράντο), συνολικού μήκους 70-75 περίπου χιλιομέτρων, ενώ ολόκληρη η Αδριατική φτάνει σε μήκος περί τα 800 χλμ. με μέγιστο πλάτος περί τα 150 χλμ.¹ Η γεωγραφική της ιδιαιτερότητα είναι μοναδική στην Ευρώπη, διότι δεν αποτελεί ανοιχτό πέλαγος όπως το Ιόνιο ή το Τυρρηνικό, αλλά ούτε και περικλειστή θάλασσα, όπως η Κασπία ή ο Εύξεινος Πόντος στην Ανατολή. Τα στενά του Υδρούντα επιτρέπουν την ελεύθερη, εύκολη και ασφαλή διέλευση πλοίων, από την Αδριατική προς το Ιόνιο και τούμπαλιν. Η ίδια ανέκαθεν αποτελούσε φυσικό σύνορο μεταξύ Ανατολής και Δύσης, όπως επίσης μεταξύ Κεντρικής Ευρώπης και Ανατολικής Μεσογείου.

Η Αδριατική, όπως αναφέρει ο Beaumont² ορμώμενος από αρχαίες πηγές (Εκαταίος, Στράβωνας κ.λπ.)³, έλαβε το όνομά της από την πόλη Αδρία και τον ομώνυμο παρακείμενο ποταμό. Η Βασιλική Χαντέλη, με τη σειρά της, υποστηρίζει πως μέχρι και τον 6ο αι. π.Χ. ολόκληρη η θάλασσα ανάμεσα στην Ιταλική και τη Βαλκανική χερσόνησο ονομαζόταν Ιόνιο, χωρίς να γνωρίζουμε επακριβώς πότε άρχισε να χρησιμοποιείται το υδρωνύμιο «*Αδριατική*». Ο Strauch⁴ συμφωνεί στο γεγονός ότι αρχικά τα όρια του Ιονίου κόλπου ξεκινούσαν από την χερσόνησο της Ίστριας, ενώ η Αδριατική αναφερόταν στο κομμάτι της θάλασσας κοντά στην πεδιάδα του Πάδου. Αργότερα ο όρος επεκτάθηκε έως τα στενά του Υδρούντα⁵. Από τις πρώτες σωζόμενες

¹ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 321.

² Beaumont 1936, σελ. 203-204· Χαντέλη 2020-2021, σελ. 9-10.

³ Εκαταίος, FGrH 1 F 90-102· Στράβων, 5.1.8.

⁴ Strauch 2006, s.v. *Ionios Kolpos*. (Brill's New Pauly Online <https://referenceworks.brill.com/display/entries/NPOE/e526510.xml?ebody=full-html>)

⁵ Κλαύδιος Πτολεμαίος, 3.1.1.

πηγές, οι οποίες αναφέρουν αυτό το γεγονός, είναι ο Θεόπομπος⁶. Ίσως θα μπορούσε να αποδοθεί η αρχή χρήσης του όρου *Αδριατικός -ή*, πιθανώς μετά την δημιουργία της Αδρίας περί τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. Βέβαιο είναι πως ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τον θαλάσσιο χώρο μεταξύ των Δαλματικών ακτών και της Ιταλικής χερσονήσου με διακριτό όριο τα στενά του Υδρούντα.

Γνωστή είναι η επικοινωνία των Μυκηναίων με τη Βόρεια Αδριατική και τους αυτόχθονες λαούς της περιοχής, καθώς επέτρεπε την εύκολη πρόσβαση στο εμπόριο μεταλλευμάτων των πλούσιων κοιτασμάτων⁷ της ευρύτερης περιοχής. Αργότερα, τον 8ο αιώνα π.Χ. οι Φωκαείς ήταν οι πρώτοι, οι οποίοι εξερεύνησαν την Αδριατική, ενώ στα πλαίσια του λεγόμενου συμβατικά *Δεύτερου Ελληνικού Αποικισμού*, θα ιδρυθούν ορισμένες από τις ελληνικές πόλεις στα παράλια της Αδριατικής. Κατά την Κλασική εποχή τα γεγονότα που συνέβησαν μεταξύ Κέρκυρας και Κορίνθου για την Επίδαμνο/Δυρράχιο στην Αδριατική θα αποτελέσουν μια από τις βασικές αφορμές του Πελοποννησιακού πολέμου. Η Αθήνα, λόγω των Περσών, επειδή είχε απωλέσει την επικοινωνία της με τον Εύξεινο Πόντο και την Αίγυπτο, αναζήτησε νέες πηγές προσπορισμού σιτηρών στη Βόρεια Αδριατική και στην εύφορη κοιλάδα του Πάδου.

Κατά την Ελληνιστική εποχή, τα δεδομένα αλλάζουν. Η Αδριατική θα συνεχίσει να αποτελεί το σύνορο του κυρίως Ελληνικού κόσμου και της Δύσης, παρά την αδιάλειπτη επικοινωνία τους. Η εμφάνιση και ανάδειξη δυο άλλων μεγάλων δυνάμεων της εποχής, της Ρώμης και της Καρχηδόνας, θα αλλάξουν άρδην τα δεδομένα της Μεσογείου εν γένει, όπως επίσης και της Αδριατικής. Οι ελληνικές πόλεις θα αναζητούν συνεχώς την αρωγή και προστασία των ελληνικών πόλεων της Ανατολής και των Ελληνιστικών βασιλείων, από τον κίνδυνο των Καρχηδονίων⁸ και των Ρωμαίων, οι οποίοι επαπειλούσαν την ελευθερία τους στην Ιταλική χερσόνησο. Η δυτική ακτή της Αδριατικής, γρήγορα θα περιέλθει στους Ρωμαίους, οι οποίοι

⁶ «Τὸ μὲν οὖν στόμα κοινὸν ἀμφοῖν ἐστὶ, διαφέρει δὲ ὁ Ἴόνιος διότι τοῦ πρώτου μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομα τοῦτ' ἐστίν, ὁ δ' Ἀδρίας τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς συμπάσης» (Στράβων, 7.5.9). Βλ. επίσης Χαντέλη 2020-2021, σελ. 10. Ὅσο για τον Θεόπομπο, στο ἴδιο χωρίο ο Στράβων αναφέρει τα ἀκόλουθα: «φησὶ δ' ὁ Θεόπομπος τῶν ὀνομάτων τὸ μὲν ἦκειν ἀπὸ ἀνδρὸς ἡγησαμένου τῶν τόπων ἐξ Ἰσσης τὸ γένος, τὸν Ἀδρίαν δὲ ποταμοῦ ἐπώνυμον γεγονέναι».

⁷ Ο Σταύρος Οικονομίδης (2015), στη διδακτορική του διατριβή, μελέτησε διεξοδικά τις επαφές του Μυκηναϊκού κόσμου με τον περίφημο λαό των Palafitte/Terramare, ο οποίος κατοικούσε πλησίον του Δέλτα του Πάδου.

⁸ Ο Beaumont (1936, σελ. 163-164) υποστηρίζει πως υπάρχουν κάποιες αρχαιολογικές ενδείξεις για επαφές των Φοινίκων με τους παράλιους οικισμούς των Δαλματικών ακτών, ωστόσο δεν επαρκούν για να υπάρξει ασφαλής συσχέτιση.

ταυτόχρονα, πραγματοποιούσαν επεμβάσεις στην Ανατολική ακτή, λόγω της πειρατείας και των παρενοχλήσεων, που υφίσταντο οι Ιταλιώτες έμποροι, κυρίως από τους Ιλλυριούς πειρατές. Η πλήρης κατάληψη της Αδριατικής θα λάβει χώρα - συμβατικά- κατά τον 2ο αι. π.Χ. όταν οι Ρωμαίοι θα πραγματοποιήσουν γενικευμένες εκστρατείες προς ανατολάς.

1.2 ΤΟ ΓΕΩΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Οι δυο ακτές της Αδριατικής (ανατολική και δυτική) παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλομορφία, ενώ μεταξύ τους διαφέρουν αρκετά. Οι Ιταλικές ακτές είναι ως επί το πλείστον βραχώδεις και δεν επιτρέπουν την εύκολη πρόσβαση δια θαλάσσης. Γι' αυτόν τον λόγο, σε συνδυασμό με τους ισχυρούς ανέμους, οι οποίοι πνέουν στην περιοχή, δεν ήταν δυνατό να λειτουργήσουν λιμάνια ή να αναπτυχθούν εμπορικοί σταθμοί. Εξάιρεση αποτελεί η πεδιάδα την Αγκώνας (αρχ. ελλ. *Άγκών*, ιταλ. *Ancona*) στην κεντρική ιταλική ακτή και η πεδιάδα του Πάδου στα βόρεια. Η πεδιάδα του Πάδου, δημιουργήθηκε με φυσικό τρόπο με το πέρασμα των αιώνων, λόγω της συσσώρευσης των προσχώσεων τις οποίες δημιούργησαν τα νερά του Πάδου και των παραποτάμων του. Οι Ιταλικές ακτές είναι σχεδόν ευθύγραμμες, με μοναδική εξαίρεση το ακρωτήριο του Γκάργκανο (λατ. *Garganus*⁹, το *Δρίον* του Στράβωνος¹⁰, όπου υπήρχε θεραπευτικό ιερό του ιατρού θεού Ποδαλείριου) στα νότια της Αδριατικής, το οποίο προεκτείνεται προς τα ανατολικά, δημιουργώντας το δυτικό όριο των στενών του Υδρούντα.

⁹ Οράτιος, *Ωδές*, II, ix.

¹⁰ 6.3.9 «δείκνυται δὲ τῆς Δανίας περὶ λόφον ᾧ ὄνομα Δρίον ἠρῶα, τὸ μὲν Κάλχαντος ἐπ' ἄκρα τῆ κορυφῆ (ἐναγίζουσι δ' αὐτῷ μέλανα κριὸν οἱ μαντευόμενοι, ἐγκοιμώμενοι ἐν τῷ δέρματι), τὸ δὲ Ποδαλειρίου κάτω πρὸς τῆ ρίζῃ διέχον τῆς θαλάττης ὅσον σταδίους ἑκατόν».

(Εικ. 1) Γεωφυσικός Χάρτης των πόλεων τις Αδριατικής. Πηγή: Talbert 1999. Map 1.

Ο Πάδος (λατ. *Padus*, ελλ. *Ήριδανός*¹¹), είναι ο μεγαλύτερος ποταμός της Ιταλικής χερσονήσου, με συνολικό μήκος περί τα 652 χλμ. Πηγάζει από την οροσειρά των Άλπεων, σε υψόμετρο 400 μέτρων, κατά προσέγγιση, διαρρέει μια απόσταση από τις παρυφές των Άλπεων και ανατολικά, βόρεια των Απεννίνων ορέων, όπου εκβάλλει στα βόρεια της Αδριατικής θάλασσας. Η πεδιάδα του Πάδου (*Padania*), είναι η μοναδική της Ιταλικής χερσονήσου, με συνολικό πλάτος γύρω στα 44.000 τ.χλμ. Δημιουργήθηκε λόγω της συσσώρευσης των προσχώσεων του ποταμού Πάδου, σε διάστημα χιλιάδων χρόνων, ενώ πρώιμη κατοίκηση της, εντοπίζεται στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. Πριν τη φάση της κατοίκησης, η μετέπειτα πεδιάδα του Πάδου, αποτελούνταν, κυρίως, από ελώδεις περιοχές και βάλτους, ενώ οι χείμαρροι του ίδιου του ποταμού και η ακανόνιστη ροή του δημιουργούσαν εμπόδια που δεν ευνοούσαν τον ανέπλου και την εγκατάσταση πληθυσμών¹². Ωστόσο, μετά την έλευση πληθυσμών στην περιοχή, άλλαξε άρδην η κατάσταση. Έγιναν έργα αποξήρανσης των ελών και

¹¹ Βλ. υποσημ. 16.

¹² Στράβων 5.1.5, «τοὺς ἐκ τῶν ποταμῶν ἀνάπλους θαυμαστοὺς ἔχουσι, μάλιστα δ' ὁ Πάδος: μέγιστός τε γὰρ ἐστὶ καὶ πληροῦται πολλάκις ἐκ τε ὄμβρων καὶ χιόνων, διαχεόμενος δ' εἰς πολλὰ μέρη κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοφλὸν τὸ στόμα ποιεῖ καὶ δυσεῖσβολός ἐστιν: ἢ δ' ἐμπειρία περιγίνεται καὶ τῶν χαλεπωτάτων».

δημιουργήθηκαν κατάλληλα αναχώματα για να τεθούν υπό έλεγχο οι χείμαρροι και οι παραπόταμοι, κατά μήκος του ρου του Πάδου.¹³ Σε σύντομο χρονικό διάστημα η περιοχή μετατράπηκε σε μια εύφορη πεδιάδα, η οποία επέτρεπε την ασφαλή κατοίκηση του ανθρώπου, την πλήρη εκμετάλλευσή της γεωργικά και συνεπώς εμπορικά, καθώς ο Πάδος ήταν πλωτός και συνέδεε την Αδριατική θάλασσα με άλλους σημαντικούς εμπορικούς δρόμους της Κεντρικής Ευρώπης, διευκολύνοντας την επικοινωνία, την μεταφορά αγαθών, τις συναλλαγές, τις ιδέες και τις πολιτισμικές επιρροές.

Για τον ίδιο ποταμό πληροφορούμαστε από τον Στράβωνα (*Γεωγραφικά*¹⁴) και τον Πλίνιο (*Naturalis Historia*¹⁵), ενώ σαφή μνεία κάνει και ο Πολύβιος¹⁶. Στις εκβολές του Πάδου, στην Αδριατική, παρατηρείται αφθονία στην χλωρίδα και μεγάλη ποικιλία στην πανίδα, καθώς εμπλουτίζονται τα νερά με πολλά θρεπτικά στοιχεία από τον ποταμό, όπως επίσης και με άφθονο γλυκό νερό, πλούσιο σε οξυγόνο. Γι' αυτόν τον λόγο στη Β. Αδριατική το θαλασσίνο νερό χαρακτηρίζεται από χαμηλή αλμυρότητα, ενώ λόγω των επικλύσεων της θάλασσας, οι οποίες προέκυψαν από τα τεκτονικά φαινόμενα το βάθος της κυμαίνεται μεταξύ 10-200 μ. Αυτό συνεχίζεται σχεδόν μέχρι το νοητό ευθύγραμμο τμήμα, το οποίο ενώνει την Απουλία με τις απέναντι Δαλματικές ακτές. Νοτιότερα έως τα Στενά του Υδρούντα, εντοπίζεται και το μεγαλύτερο βάθος της Αδριατικής σε συνολικό μήκος πάνω από 1 χλμ.¹⁷

¹³ Οικονομίδης 2015, σελ. 41-42.

¹⁴ Στράβων, 5.1.4 «ἔστι δὲ πεδίον σφόδρα εὐδαιμον καὶ γεωλοφίαις εὐκάρποις πεποικιλμένον. διαιρεῖ δ' αὐτὸ μέσον πρὸς ὁ Πάδος...». 5.1.5, «ὅσαι δὲ ὑπὲρ τῶν ἑλῶν ἐν τῇ μεσογαίᾳ κεῖνται τοὺς ἐκ τῶν ποταμῶν ἀνάπλους θανασσοὺς ἔχουσι, μάλιστα δ' ὁ Πάδος: μέγιστός τε γάρ ἐστι καὶ πληροῦται πολλάκις ἐκ τε ὄμβρων καὶ χιόνων, διαχεόμενος δ' εἰς πολλὰ μέρη κατὰ τὰς ἐκβολὰς τυφλὸν τὸ στόμα ποιεῖ καὶ δυσείσβολός ἐστιν: ἢ δ' ἐμπειρία περιγίνεται καὶ τῶν χαλεπωτάτων».

¹⁵ Ενδεικτικά βλ. Πλίνιος XVI «*Padus e gremio Vesuli montis celsissimum in cacumen Alpium elati finibus Ligurum Vagiennorum visendo fonte profluens condensque se cuniculo et in Forovibiensium agro iterum...*», 37.12 «*diligentiores eorum electridas insulas in mari hadriatico esse dixerunt, ad quas delaberetur padus*».

¹⁶ Πολύβιος 2.16.6-7 «ὁ δὲ Πάδος ποταμός, ὑπὸ δὲ τῶν ποιητῶν Ἡριδανὸς θρυλούμενος, ἔχει μὲν τὰς πηγὰς ἀπὸ τῶν Ἀλπεων ὡς πρὸς τὴν κορυφὴν μᾶλλον τοῦ προειρημένου σχήματος, καταφέρεται δ' εἰς τὰ πεδία, ποιούμενος τὴν ῥύσιν ὡς ἐπὶ μεσημβρίαν. ἀφικόμενος δ' εἰς τοὺς ἐπιπέδους τόπους, ἐκκλίνας τῷ ῥέματι πρὸς ἄνω φέρεται δι' αὐτῶν: ποιεῖ δὲ τὴν ἐκβολὴν δυσι στόμασιν εἰς τοὺς κατὰ τὸν Ἀδρίαν τόπους: τὸ δὲ πλεῖον ἀποτεμένεται μέρος τῆς πεδιάδος χώρας εἰς τὰς Ἀλπεὶς καὶ τὸν Ἀδριατικὸν μυχόν». Ο Πολύβιος δίδει ἄλλη μια σημαντικὴ πληροφορία: ο Πάδος ονομαζόταν καὶ Ἡριδανὸς στὴν ἀρχαιότητα, κάτι το ὁποῖο ἀποδίδει σε ποιητὲς, ἐνῶ καὶ ο Ἡρόδοτος καὶ ο Πλίνιος το ἀμφισβητοῦν: «οὔτε γὰρ ἔγωγε ἐνδέκομαι Ἡριδανὸν καλέεσθαι πρὸς βαρβάρων ποταμὸν ἐκδιδόντα ἐς θάλασσαν τὴν πρὸς βορρην ἄνεμον, ἀπ' ὅτε τοῦ ἤλεκτρον φοιτᾶν λόγος ἐστὶ, οὔτε νήσους οἶδα Κασσιτερίδας εὐσας, ἐκ τῶν ὁ κασσίτερος ἡμῖν φοιτᾶ. τοῦτο μὲν γὰρ ὁ Ἡριδανὸς αὐτὸ κατηγορεῖ τὸ οὔνομα ὡς ἐστὶ Ἑλληνικὸν καὶ οὐ βάρβαρον, ὑπὸ ποιητῶν δὲ τινὸς ποιηθέν» (3.115). Ἀλλή ονομασία τοῦ Πάδου τὴν ὁποία ἀποδέχονται Πολύβιος (2.16.12) καὶ Πλίνιος (3.122) εἶναι «Βοδίνκος».

¹⁷ Ενδεικτικά βλ. Sivignon 2011, σελ. 20-21.

Από την αντικρινή πλευρά, οι Δαλματικές ακτές διαφέρουν. Η ακτογραμμή τους, φτάνει τα 2.000 χιλιόμετρα, συμπεριλαμβανομένης μια πληθώρας νησιών και νησίδων από την περιοχή της σημερινής Τεργέστης έως και τον κόλπο του Αυλώνα. Το τοπίο στα παράλια είναι ορεινό, αν σκεφτούμε ότι κατά μήκος της ακτής και στο μεγαλύτερο μέρος της δεσπόζουν οι Δειναρικές Άλπεις και τα εδάφη συνιστούν ως επί το πλείστον ασβεστολιθικά πετρώματα. Από την άλλη πλευρά όμως, τα παράλια αυτά αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για τη δημιουργία πόλεων και ναυστάθμων, πολύ περισσότερο από την απέναντι αντικρινή όχθη της Ιταλικής. Το δέλτα του ποταμού Νάρωνος (σημ. Νερέτβα), στην σημερινή κεντρική Βοσνία, είναι μοναδικό στις Δαλματικές ακτές καθ' ολοκληρία, και η εύφορη πεδιάδα η οποία δημιουργείται σε εκείνο το σημείο, αποτελεί το ασφαλέστερο πέρασμα από τα παράλια προς την ενδοχώρα. Τα οπωροφόρα σπανίζουν στα παράλια. Αιτία είναι οι ψυχροί άνεμοι, οι οποίοι πνέουν από τα βόρεια και ερημώνουν ακόμα και τις βόρειες ακτές των νησιών. Σε ελάχιστα, μόνον, σημεία εντοπίζονται καλλιέργειες, εκεί όπου τα βουνά εκτείνονται ακριβώς πάνω από τα παράλια, δημιουργώντας έτσι μια φυσική ασπίδα, ενάντια στα ακραία στοιχεία της φύσης. Όπως θα περίμενε κανείς, στην χερσόνησο της Ίστριας και προς τα νότια, επικρατεί Μεσογειακό κλίμα. Παρ' όλα αυτά, στις παραλιακές περιοχές της Δαλματίας, σημειώνονται οι περισσότερες βροχοπτώσεις σε ολόκληρη την Ευρώπη¹⁸. Τέλος, τα μεγάλα νησιά της Δαλματίας, Hvar, Vis, Korčula και Brač, χαρακτηρίζονται από πολύ καλό και ευνοϊκό κλίμα για τις καλλιέργειες, ενώ ταυτόχρονα κατέχουν μεγάλες εκτάσεις με εύφορα εδάφη και τα προστατευμένα φυσικά λιμάνια¹⁹.

Νοτιότερα, στις νότιες ιλλυρικές ακτές, το τοπίο αλλάζει άρδην. Ως «Ιλλυρία» σύμφωνα με τον Jaupaj²⁰, ορίζεται μια τεράστια περιοχή εκτεινόμενη από τη Β. Αδριατική έως τα σύνορα με την Ήπειρο. Τα ρευστά αυτά σύνορα αποτελούνταν από πολλές φυλές, οι οποίες συμμαχούσαν εν καιρώ πολέμου και οι οποίες ήταν ανεξάρτητες η μια από την άλλη. Σε αυτήν την περιοχή δεν υφίστανται έντονες γεωφυσικές αντιθέσεις και εξαφανίζεται ο ασβεστόλιθος. Σε αντίθεση με την Δαλματία, εδώ υπάρχει μεγάλος αριθμός ποταμών²¹, οι οποίοι τροφοδοτούν εύφορες πεδιάδες,

¹⁸ Sivignon 2011, σελ. 28· Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 321

¹⁹ Για περισσότερες πληροφορίες για τη γεωγραφία της Δαλματίας κατά την αρχαιότητα βλ. Wilkes 1969, *Geographical Outline*· Sivignon 2011, σελ. 25-28.

²⁰ Jaupaj 2019, σελ. 10. Γενικά, ο όρος «Ιλλυρία» χαρακτηρίζεται από γεωγραφική «ευελιξία».

²¹ Ο Αώος, ο Γενούσος, ο Δρίνος και ο Σεμένης. Βλ. Sivignon 2011, σελ. 28-29.

αλλά δεν λείπουν και τα έλη. Στα παραλιακά, παρατηρούνται πολυάριθμοι όρμοι και ακρωτήρια, ένα άκρως ενδιαφέρον γεωγραφικό τοπίο, το οποίο ευνόησε την στάση και προστασία της εμπορικής και ναυτικής εν γένει δραστηριότητας²².

1.3 Η ΝΑΥΣΙΠΛΟΪΑ

Ο Σταύρος Οικονομίδης, στην έρευνα του για την ναυσιπλοΐα εντός των ορίων της Αδριατικής κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία, παρατηρεί κάποια σημαντικά μοτίβα στον τρόπο πλοήγησης των πλοίων. Τα ίδια μοτίβα, παρατηρούμε ότι ισχύουν και στους επόμενους αιώνες, καθώς το γεωφυσικό τοπίο δεν έχει αλλάξει σε τόσο μεγάλο βαθμό από την αρχαιότητα έως και τις μέρες μας.

Κατεξοχήν πρόβλημα αποτελούν οι ισχυροί άνεμοι²³, οι οποίοι πνέουν στην Αδριατική σε συνδυασμό με το αφιλόξενο γεωφυσικό τοπίο και την έλλειψη ασφαλών λιμανιών, κατά μήκος των ακτών της. Σχετικά με τους βόρειους ανέμους στην Αδριατική, το απρόβλεπτο και η ταχύτητά τους δεν ευνόησαν την δημιουργία ελληνικών οικισμών. Ειδικότερα, την περίοδο του χειμώνα οι καιρικές συνθήκες αποτελούσαν τις περισσότερες φορές τροχοπέδη στην προσπάθεια επικοινωνίας με τη Μεσόγειο, πολύ δε περισσότερο εγκατάστασης. Επιπλέον, η απουσία απάνεμων λιμανιών και προστατευμένων οικισμών, ιδιαίτερα κατά την Αρχαϊκή περίοδο (700-490/480 π.Χ.), υποστηρίζεται ότι οδήγησε στην καθυστέρηση εξερεύνησης και δημιουργίας οχυρωμένων θέσεων, ικανών για την υποστήριξη εμπορικών δραστηριοτήτων στις παραλιακές ακτές της Αδριατικής. Ο Ιάμβλιχος στο έργο του περι τοῦ Πυθαγορικοῦ βίου (*De vita Pythagorica* 257)²⁴, παραδίδει ότι ο Πυθαγόρας προέτρεψε τους μαθητές τους να εκφράζουν πάντοτε ευχές στους άλλους, σαν να πρόκειται να ταξιδέψουν με πλοίο στην Αδριατική, πράγμα το οποίο αποδεικνύει ότι, από πολύ νωρίς, οι Έλληνες γνώριζαν την δυσκολία και επικινδυνότητα ενός ναυτικού

²² Ο Στράβων (7.5.10) παρατηρεί πως σε αντίθεση με τις ακτές της Ιλλυρίας, οι ιταλικές ήταν τόσο δυσπρόσιτες, ώστε δεν μπορούσαν να δημιουργηθούν εύκολα αγκυροβόλια. «τὸν μὲν οὖν παράπλων ἅπαντα τὸν Ἰλλυρικὸν σφόδρα εὐλίμενον εἶναι συμβαίνει καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς συνεχοῦς ἡόνος καὶ ἐκ τῶν πλησίον νήσον, ὑπεναντίως τῷ Ἰταλικῷ τῷ ἀντικειμένῳ ἁλιμένῳ ὄντι».

²³ Για το κλίμα και τους ανέμους στις Δαλματικές ακτές βλ. Sivignon 2011, σελ. 27-28 και Οικονομίδης 2015, σελ. 48-62.

²⁴ Βλ. D'Ercole 2020, σελ. 318.

ταξιδιού στην εν λόγω θάλασσα. Ο Λυσίας επιβεβαιώνει το επικίνδυνο ταξίδι που έπρεπε να διενεργήσει κανείς στην Αδριατική στον λόγο του *Κατά Διογείτονος*, 25 «και αποπέμψας εις τὸν Ἀδρίαν ὀλκάδα δυοῖν ταλάντων, ὅτε μὲν ἀπέστελλεν, ἔλεγε πρὸς τὴν μητέρα αὐτῶν ὅτι τῶν παίδων ὁ κίνδυνος εἶη, ἐπειδὴ δὲ ἐσώθη και ἐδιπλασίασεν, αὐτοῦ τὴν ἐμπορίαν ἔφασκεν εἶναι».

Σύμφωνα με τον Beaumont, όλες αυτές οι αντιλήψεις αντικατοπτρίζουν την μια όψη της πραγματικότητας και δεν μπορούμε να τις λάβουμε σοβαρά υπόψη, διότι οι γραπτές πηγές και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα προσφέρουν διαφορετικά και ενδιαφέροντα στοιχεία. Είναι σαφές ότι, κατά την Εποχή του Χαλκού, οι Μυκηναίοι είχαν επαφές με την Β. Αδριατική και τους λαούς, οι οποίοι κατοικούσαν στην κοιλάδα του Πάδου. Επιπρόσθετα, ο Ηρόδοτος²⁵ μάς πληροφορεί για την εξερεύνηση όλης της εν λόγω περιοχής από τους Φωκαείς, ήδη από τον 8ο αι. π.Χ. στα πλαίσια του Β' Ελληνικού Αποικισμού. Επομένως, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την πρόωμη επικοινωνία των Ελλήνων με τους αυτόχθονες της Αδριατικής, όσο ισχνή ή ασυνεχής κι αν υπήρξε αυτή²⁶. Οι Φωκαείς, πράγματι, έφτασαν πρώτοι στον κόλπο της Αδριατικής, παρά την πρόσκαιρη παρουσία τους εκεί, καθώς, όπως παρατηρούν ο Beaumont και η D' Ercole, οι αποικιστικές και εμπορικές τους διαθέσεις στράφηκαν προς την Ιβηρική χερσόνησο, όπου βρήκαν πλούσια κοιτάσματα μετάλλων.

Η πιο συνεχής και αδιάκοπη επικοινωνία με την Αδριατική, αλλά και η ίδρυση οικισμών στα παράλια της, έχει την αφετηρία της στα τέλη του 7ου αι. π.Χ., εποχή κατά την οποία οι Κορινθίοι, κυρίως, ίδρυσαν δυο πολύ σημαντικές πόλεις – από άποψη γεωστρατηγική και εμπορική – την Επίδαμνο (κατόπιν Δυρράχιο) το 627/5 π.Χ., και την Απολλωνία περί το 600 π.Χ.²⁷. Αυτές οι δυο πόλεις, ιδρυθείσες σε στρατηγικό

²⁵ 1.163.1, «πρώτη δὲ Φωκαίη Ἰωνίης ἐπεχείρησε. οἱ δὲ Φωκαῖες οὗτοι ναυτιλίῃσι μακρῆσι πρώτοι Ἑλλήνων ἐχρήσαντο, καὶ τὸν τε Ἀδρίην καὶ τὴν Τυρσηνὴν καὶ τὴν Ἰβηρίην καὶ τὸν Ταρτησσὸν οὗτοι εἰσὶ οἱ καταδέξαντες». Βλ. επίσης Beaumont 1936, σελ. 171.

²⁶ Ο Στράβων (6.3.2) και ο Ελλάνικος (Fr. 79), σύμφωνα με μια παράδοση μαρτυρούν την πρόσκαιρη ίσως αποίκιση Κρητών ναυτῶν στην Ν. Αδριατική, σε άγνωστο χρόνο, πριν από τους Φωκαείς, χωρίς όμως αυτό να επιβεβαιώνεται από άλλα τεκμήρια.

²⁷ Μετά το 734 π.Χ. ιδρύθηκε στις Ιλλυρικές ακτές, ο οικισμός του Ωρικού από Ευβοείς, ο βορειότερος στην Αδριατική, μέχρι και την ίδρυση της Επιδάμνου. Βέβαια, η Χαντέλη υποστηρίζει πως, σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, η πόλη ήταν ίδρυση είτε των Κορινθίων, είτε των αποικίων της Απολλωνίας ή της Κέρκυρας, ενώ με βάση τα παλαιότερα ευρήματα δεν μπορεί η πόλη να ιδρύθηκε πριν το β' τέταρτο του 8ου αι. π.Χ. Ο Ωρικός ήταν λιμάνι το οποίο ο Εκαταίος, ως παλαιότερη σωζόμενη πηγή, συνδέει με τον Βουθρωτό: «μετὰ δὲ Βουθρωτὸς πόλις, μετὰ δὲ Ὁρικός λιμὴν» (FGrH 1 F 106). Βρισκόταν στη χώρα των Αβάντων/Αμάντων, ενώ θα κατακτηθεί τόσο από την Απολλωνία, όσο και από τον Βασιλιά Πύρρο τον Β' της Ηπείρου. Ο Στέφανος Βυζάντιος παραδίδει την άποψη πως ο Ωρικός ήταν το πρώτο αστικό κέντρο κατά την είσοδο στην Αδριατική, ενώ ο Διονύσιος ο Περιηγητής προσθέτει την πεποίθηση πως εκεί ήταν το βορειότερο σημείο όπου βρισκόταν η αρχή του Ελληνικού κόσμου. Στεφ. Βυζ., λ. Ὁρικός,

σημείο στην είσοδο της Αδριατικής, διευκόλυναν τις επαφές με τον Αδριατικό βορρά και γρήγορα εξελίχθηκαν σε μεγάλα αστικά και εμπορικά κέντρα. Δεν είναι τυχαία η εισροή μεγάλου αριθμού, κυρίως, κορινθιακών αγγείων, τα οποία εντοπίστηκαν αρχαιολογικά, σε όλη ανεξαιρέτως την περιοχή της Αδριατικής κυρίως με υποβρύχιες έρευνες από τις υπηρεσίες εναλίων αρχαιοτήτων. Η κατοπινή εμφάνιση και άλλων πόλεων συνεχίστηκε, με αποκορύφωμα τον 4ο αιώνα, όταν θα ιδρυθούν άλλα μεγάλα αστικά κέντρα, όπως η Σπίνα στον Βορρά²⁸, η Αγκώνα στα δυτικά, οι νησιωτικές πόλεις Ίσσα και Φάρος στις Δαλματικές ακτές κ.τ.λ., και όταν το εμπόριο με τις περιοχές αυτές θα φτάσει στην ακμή του. Για τη δημιουργία και ευημερία των πόλεων της Αδριατικής θα γίνει εκτενής λόγος στο Κεφάλαιο 3.

(Εικ. 2) Χάρτης με τις σημαντικότερες πόλεις και εγκαταστάσεις της Αδριατικής. Πηγή: Cabanes 2008, σελ. 156.

«οἱ δὲ τὸν Ὠρικὸν κατοικοῦντες, οἱ καὶ πρῶτοι κείνται περὶ τὴν εἰσβολὴν πρὸς τὸν Ἀδριανὸν ἐκ δεξιῶν εἰσπλέοντι» και Διον. Περ., *Οικ. Περ.* 399 «Ὠρικήν θ' ὑπὲρ αἶαν, ἐρείδεται Ἑλλάδος ἀρχή». Για τον Ωρικό βλ. ενδεικτικά Cabanes 2008, σελ. 58-61· Χαντέλη 2020, σελ. 187-200.

²⁸ Η πόλη της Αδρίας στη βόρεια Αδριατική παρουσιάζει ίχνη κατοίκησης ήδη από τις αρχές της Αρχαϊκής Εποχής, κατ' αρχάς από του Ετρούσκους, ενώ ο Στράβων θεωρούσε ότι υπήρξε αποικία των Αιγινήτων. Η ακμή της τοποθετείται τον 4ο αιώνα π.Χ. και αποδίδεται σε σημαντική συμβολή των Αθηναίων εμπόρων. Η Αδρία και Σπίνα, η άλλη μεγάλη πόλη της βόρειας Αδριατικής, πριν από τον 4ο αιώνα δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως πόλεις ή αποικίες, παρά μόνον ως *εμπόρια*, δηλαδή εμπορικοί σταθμοί, βλ. Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 322.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ ΣΤΟΝ ΑΔΡΙΑΤΙΚΟ ΧΩΡΟ

Το ελληνικό στοιχείο είναι έκδηλο ήδη από πολύ νωρίς στην περιοχή της Αδριατικής. Μύθοι, θρύλοι, λαϊκοί ήρωες, θεότητες κ.λπ. γίνονται γνωστοί μέσα από τις γραπτές πηγές και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, ένθεν κακείθεν του Αδριατικού Πελάγους. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τους Ησίοδο, Ηρόδοτο, Πολύβιο, Στράβωνα, Πλούταρχο και άλλους, σε χωρία των έργων των οποίων θα γίνονται νύξεις στο εξής. Όσον αφορά τα αρχαιολογικά ευρήματα, δεν υπάρχουν σημαντικά κατάλοιπα από την Εποχή του Χαλκού έως τον 6ο αι. π.Χ. Βέβαια, όπως προαναφέρθηκε, οι επαφές των Ελλήνων είναι επιβεβαιωμένες ήδη από την Μυκηναϊκή Εποχή, όπως επίσης και το εμπόριο μεταξύ των δυο πλευρών της Αδριατικής. Οι κάτοικοι της Απουλίας (Πευκέτιοι, Μεσσάπιοι, Δαύνιοι) στην Ιταλική Χερσόνησο, είχαν εμπορικές επαφές με τους κατοίκους των Δαλματικών ακτών (Έλληνες, Ίλλυριοί κ.ά.), πράγμα το οποίο είναι πρόδηλο από την κεραμική των ανωτέρω, που απαντάται διάσπαρτα σε όλη την αντίπερα ακτή, αλλά και στην ενδοχώρα της. Η πιο προσφιλής ναυτική οδός φαίνεται ότι ήταν μεταξύ της νήσου Ίσσας και της περιοχής του ακρωτηρίου Γκάργκανο, στην είσοδο του κόλπου. Όταν, λοιπόν, οι ελληνικές πόλεις έδειξαν ενδιαφέρον για την περιοχή, περί τον 6ο αιώνα, στην καρδιά του Β' Ελληνικού Αποικισμού, επηρέασαν εις βάθος τα γηγενή φύλα, τα οποία επιχωρίαζαν εκεί (Ταυλάντιοι, Άβαντες κ.λπ.). Η ελληνική θρησκεία, οι μύθοι και οι ήρωες της ελληνικής ιστορίας, η πολιτική, η αρχιτεκτονική, η τέχνη, η νομισματική μικροτεχνία και άλλα στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού, πέρασαν στην κουλτούρα των επιχώριων και την επηρέασαν εις βάθος. Στο προκείμενο κεφάλαιο θα αναλύσουμε τους θρύλους και μύθους του Αδριατικού χώρου και θα δώσουμε μια εικόνα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς τους.

2.1 ΙΟΝΙΟΣ ΚΑΙ ΑΔΡΙΑΣ

Ο ήρωας Ιόνιος, ο οποίος μαρτυρείται στα χάλκινα νομίσματα της νήσου Ίσσας, είναι εκείνος ο οποίος έδωσε το όνομά του στο Ιόνιο²⁹. Η Χαντέλη³⁰ εντοπίζει πολλές παραλλαγές στον μύθο της ονοματοδοσίας του Ιονίου πελάγους³¹. Οι κυριότερες από αυτές τις εκδοχές σχετίζονται με την προσπάθεια απόδοσης ερμηνείας της μυθικής ονομασίας της θάλασσας, ανάλογα με την πηγή και τα πολιτικά, εμπορικά ή οικονομικά συμφέροντα της εκάστοτε εποχής.

Η πρώτη εκδοχή αποδίδεται στον Αππιανό³². Σύμφωνα με τον Ρωμαίο ιστορικό, ο μυθικός βασιλιάς Επίδαμνος, ίδρυσε μια παραθαλάσσια πόλη στην οποία έδωσε το όνομά του. Ο εγγονός του, ο Δύρραχος, ο οποίος ήταν υιός της κόρης του και του θεού Ποσειδώνα, ίδρυσε το ομώνυμο λιμάνι. Τα αδέρφια του Δύρραχου, στράφηκαν τότε εναντίον του, και ο ίδιος κάλεσε τον ήρωα Ηρακλή να τον βοηθήσει προσφέροντάς του μερίδιο γης. Ο Ηρακλής, όμως σκότωσε κατά λάθος τον Ιόνιο, τον υιό του Δυρράχου, και κατόπιν έριξαν τη σορό του νεκρού στη θάλασσα η οποία, ως άλλο Αιγαίο Πέλαγος³³, πήρε το όνομά της από τον νεκρό. Η μύθος αυτός δείχνει την προσπάθεια των Επιδαμνίων να συνδεθούν με το Ιόνιο πέλαγος, στο οποίο ασκούσαν τις εμπορικές

²⁹ Για αναλυτικότερες πληροφορίες σχετικά με την ιστορία του Ιονίου πελάγους στην αρχαιότητα βλ. Μηλιαράκης 1888 και Χαντέλη 2020/21.

³⁰ Χαντέλη 2020/21, σελ. 37-43.

³¹ Μια παραλλαγή αποδίδει την ονοματολογική συσχέτιση μεταξύ Ιονίου πελάγους και Ιούς, με σαφή προέλευση από την ιωνική-αθηναϊκή παράδοση. Βλ. Χαντέλη 2020/21, σελ. 22-37.

³² *Εμφύλιοι Πόλεμοι*, 2.6.39, «*βασιλεὺς τῶν τῆδε βαρβάρων, Ἐπίδαμνος, πόλιν ᾤκισεν ἐπὶ θαλάσσης καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ προσεῖπεν Ἐπίδαμνον. τούτου θυγατριδοῦς Δύρραχος, νομιζόμενος εἶναι Ποσειδῶνος, ἐπίνειον ᾤκισε τῇ πόλει καὶ Δυρράχιον ὠνόμασε. πολεμουμένῳ δ' ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τῷδε τῷ Δυρράχῳ συνεμάχησεν ὁ Ἡρακλῆς ἐπὶ μέρει τῆς γῆς, ἐξ Ἐρυθραίας ἐπανιών: ὅθεν οἱ Δυρράχιοι τὸν Ἡρακλέα, ὡς μερίτην τῆς γῆς, οἰκιστὴν σφῶν τίθενται, οὐκ ἀρνούμενοι μὲν οὐδὲ τὸν Δύρραχον, φιλοτιμούμενοι δ' ὑπὲρ σφῶν ἐς τὸν Ἡρακλέα μᾶλλον ὡς ἐς θεόν. φασὶ δ' ἐν τῇ μάχῃ τῆδε Δυρράχου παῖδα Ἴόνιον ὑφ' Ἡρακλέους ἐξ ἀγνοίας ἀποθανεῖν καὶ τὸν Ἡρακλέα τὸ σῶμα θάψαντα ἐμβαλεῖν ἐς τὸ πέλαγος, ἵνα ἐπώνυμον αὐτοῦ γένοιτο*».

³³ Το Αιγαίο πέλαγος, πήρε το όνομα του από τον μυθικό βασιλιά της Αθήνας Αιγέα. Ο Αιγέας ανέμενε τον υιό του, Θησέα, να επιστρέψει νικηφόρος από την Κρήτη, όπου βρισκόταν σε αποστολή για να σκοτώσει το μυθικό τέρας Μινώταυρο. Ο Αιγέας είχε ζητήσει από τον ήρωα Θησέα, εάν επέστρεφε νικητής να τοποθετήσει στο πλοίο του λευκά πανιά: στην περίπτωση που θανατωνόταν, μαύρα. Επειδή ο Θησέας λησμόνησε να αλλάξει τα πανιά και άφησε τα μαύρα, ο Αιγέας, πιστεύοντας ότι ο υιός του είναι νεκρός, έπεσε από έναν βράχο του Σουνίου στη θάλασσα και αυτοκτόνησε. Ο θάνατός του έδωσε το όνομα Αιγαίο πέλαγος, σε όλη τη θάλασσα μεταξύ Ελλάδας και Μικράς Ασίας, προς τιμήν του. Ο μύθος του Αιγέα, χρησιμοποιείται με αυτόν τον τρόπο, για να καταδείξει και να ενισχύσει το φαινόμενο της προέλευσης της ονοματοδοσίας των υδάτων από κάποιον νεκρό, αλλά και ως παραλληλισμός μεταξύ των δυο μεγάλων πελάγων ένθεν κακειθεν του Ελλαδικού κορμού. Βλ. ενδεικτικά Απολλόδωρος, *Επιτομή*, 1.10, «*λυπούμενος δὲ Θησεὺς ἐπ' Ἀριάδην καταπλέων ἐπελάθετο πετάσαι τὴν ναῦν λευκοῖς ἰστίοις. Αἰγεὺς δὲ ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως τὴν ναῦν ἰδὼν ἔχουσαν μέλαν ἰστίον, Θησέα νομίσας ἀπολλέειν ῥίψας ἑαυτὸν μετήλλαξε*».

τους δραστηριότητες. Η σχέση της πόλης με τον Ηρακλή διαφαίνεται αρχικά μέσα από τον μύθο, καθώς ο Ηρακλής πολέμησε *ἐπὶ μέρει τῆς γῆς*, για να λάβει μερίδιο γης. Επιπλέον, ο Ηρακλής σχετίζεται με τον οικιστή της πόλης της Επιδάμνου, τον Φάλιο, ο οποίος ήταν απόγονος του Ηρακλέους³⁴, γι' αυτό και ο Ηρακλής κατέχει σημαντική θέση στο πάνθεον της Επιδάμνου. Η προέλευση αυτού του μύθου θα πρέπει να αποδοθεί στην δωρική παράδοση Κερκυραίων και Κορινθίων, σύμφωνα πάντα με τη Χαντέλη³⁵.

Άλλη σημαντική εκδοχή αναφέρει τον ήρωα Ιόνιο ως βασιλιά των Ισσαίων³⁶ αποδίδοντάς του ενδεχομένως ιλλυρική καταγωγή³⁷. Κατά τον Λυκόφρονα³⁸, ο Ιόνιος είναι υιός του Αδρίου³⁹, ο οποίος Αδρίας ίδρυσε την ομώνυμη πόλη, Αδρία, και έδωσε το όνομά του στο Αδριατικό πέλαγος. Η Ίσσα συνδέθηκε απαρεγκλίτως με τον ήρωα Ιόνιο και τον μύθο του, για να ενισχύσει αφενός την ελληνική της καταγωγή και υπόσταση, και να συμβολίσει την άρρηκτη σύνδεσή της με τη θάλασσα, με την οποία οι Ισσαίοι διατηρούσαν άριστη σχέση (εμπόριο, αλιεία). Γι' αυτούς τους λόγους η Ίσσα θα κόψει χάλκινα νομίσματα, τα οποία θα φέρουν ως εμπροσθότυπο τον ήρωα Ιόνιο (βλ. κεφ. 3.1.5) κατά τον 4ο αι. π.Χ. Η Χαντέλη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η σχέση μεταξύ Ιονίου/Αδρίου και Ίσσας, είναι απότοκο ενδεχομένως των προπαγανδιστικών τακτικών του τυράννου των Συρακουσών, Διονυσίου του Α΄⁴⁰, ο οποίος, σχεδιάζοντας να οικειοποιηθεί τα Στενά (*τὸν Ἴόνιον καλούμενον πόρον*), συνέβαλε στην δημιουργία της πόλης, γι' αυτό και η επινόηση αυτής της εκδοχής του μύθου θα πρέπει να χρονολογηθεί γύρω στον 4ο αι. π.Χ., όταν τοποθετείται και η ίδρυση της πόλης της Ίσσας.

Μια επιπλέον σημαντική παραλλαγή έχει τις ρίζες της στην Ιταλική Χερσόνησο. Σύμφωνα μ' αυτήν, το όνομα Ιόνιο προκύπτει από τον Ίονα/Ίάονα με

³⁴ Θουκυδίδης, 1.24.2, «οἰκιστὴς δ' ἐγένετο Φάλιος Ἐρατοκλείδου Κορίνθιος γένος τῶν ἀφ' Ἡρακλέους».

³⁵ Χαντέλη 2020/21, σελ. 39.

³⁶ Στράβων, 7.5.9, «τὸ μὲν οὖν στόμα κοινὸν ἀμφοῖν ἐστὶ, διαφέρει δὲ ὁ Ἴόνιος διότι τοῦ πρώτου μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομα τοῦτ' ἐστίν, ὁ δ' Ἀδρίας τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς συμπάσης. Φησὶ δ' ὁ Θεόπομπος τῶν ὀνομάτων τὸ μὲν ἦκειν ἀπὸ ἀνδρὸς ἠγησαμένου τῶν τόπων ἐξ Ἰσσης τὸ γένος».

³⁷ Σχόλ. εις Απολ. Αργον. 4.308, «Ὀνομάσθη δὲ ἀπὸ Ἴονίου τὸ γένος Ἰλλυριοῦ, ὡς φησὶ Θεόπομπος».

³⁸ Σχόλ. εις Απολ. Αλεξ. 630, «Ἄλλ' ὁ Θεόπομπος καὶ ἄλλοι φασὶν, ἀπὸ τοῦ Ἴονίου Ἰλλυριοῦ τὸ γένος, βασιλεύσαντος τοῦ τόπου, υἱοῦ Ἀδρίου, τοῦ περὶ τοῦτο τὸ πέλαγος κτίσαντος πόλιν τὴν λεγόμενὴν Ἀδρίαν, ἣν Ἀδρίαν ἕτεροι φασὶν ὑπὸ Διονυσίου, τοῦ προτέρου τυράννου Σικελίας, κτισθῆναι».

³⁹ Tümpel 1893, σελ. 419, s.v. *Adrias*.

⁴⁰ Διόδωρος ο Σικελιώτης, 15.13.1, «ἅμα δὲ τούτοις πραττομένοις κατὰ τὴν Σικελίαν Διονύσιος ὁ τῶν Συρακοσίων τυράννος ἔγνω κατὰ τὸν Ἀδρίαν πόλεις οἰκίζειν. τοῦτο δὲ ἔπραττε διανοούμενος τὸν Ἴόνιον καλούμενον πόρον ἰδιοποιῆσθαι».

καταγωγή από την Ιταλία. Ο Στράβων⁴¹ και ο Στέφανος Βυζάντιος⁴² αναφέρουν τον Ίονα, ο οποίος σε αυτή την εκδοχή είχε γιο τον ήρωα Αδρία, εκ των οποίων, ο ένας έδωσε το όνομά του στη θάλασσα νότια των Στενών του Υδρούντα, ενώ ο άλλος στη θάλασσα εντός του κόλπου (αν και όπως αναφέρει και ο Στράβων θα καταλήξει να γίνει επώνυμος όλης της θάλασσας). Το «κοινόν στόμα» στο οποίο κάνει αναφορά ο Στράβων, θα πρέπει να παραπέμπει ασφαλώς στα στενά του Υδρούντα, τα οποία είναι το συμβατικό όριο μεταξύ των δυο όμορων θαλασσών. Με αυτόν τον μύθο, επιτυγχάνεται με σχεδόν προπαγανδιστικό τρόπο, η σύνδεση των ηρώων και κατ' επέκταση των θαλασσών με την Ιταλία και, ενδεχομένως, κατ' επέκταση με τη Ρώμη. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Αδρίας, σε αυτή την παραλλαγή, είναι υιός του Ίονα. Μετατοπίζεται το κέντρο βάρους, έτσι, στην Αδριατική και συνεπώς, και στην ολόενα και μεγαλύτερη επεκτατικότητα των Ρωμαίων προς ανατολάς.

2.2 ΟΙ ΥΠΕΡΒΟΡΕΙΟΙ

Η μακάρια χώρα των *Υπερβορείων*, μνημονεύεται αρχικά από τον Πίνδαρο⁴³, ενώ εκτενέστερη μνεία κάνει και ο Ηρόδοτος⁴⁴. Από τους περισσότερους συγγραφείς τοποθετείται στον Βορρά, παρότι υπάρχει διχογνωμία μεταξύ των πηγών. Κατά τον Απολλώνιο τον Ρόδιο, η χώρα αυτή βρίσκεται κοντά στην πεδιάδα του Πάδου. Ο Ηρόδοτος, στο παραπάνω χωρίο, είχε, ήδη νωρίτερα, αναπτύξει την ίδια άποψη, καθώς έκανε λόγο για τα αναθήματα των Υπερβορείων στο ιερό του Απόλλωνα στη Δήλο, όπως επίσης και το ταξίδι τους από την Αδριατική μέσω Δωδώνης (4.33.1-2):

*«φάμενοι ἱρὰ ἐνδεδεμένα ἐν καλάμῃ πυρῶν ἐξ Ὑπερβορέων φε-
ρόμενα ἀπικνέεσθαι ἐς Σκύθας, ἀπὸ δὲ Σκυθέων ἤδη δεκομένους αἶει
τοὺς πλησιοχώρους ἐκάστους κομίζειν αὐτὰ τὸ πρὸς ἐσπέρης ἐκαστάτω
ἐπὶ τὸν Ἀδρίην, ἐνθεῦτεν δὲ πρὸς μεσαμβρίην προπεμπόμενα πρώτους*

⁴¹ 7.5.9, «τὸ μὲν οὖν στόμα κοινὸν ἀμφοῖν ἐστὶ, διαφέρει δὲ ὁ Ἴονιος διότι τοῦ πρώτου μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομα τοῦτ' ἐστίν, ὁ δ' Ἀδρίας τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς συμπάσης».

⁴² Στέφανος Βυζάντιος, λ. *Ἰόνιον πέλαγος*, «Ἰόνιον πέλαγος, τὸ περὶ τὴν Ἰταλίαν (ἀπὸ τῆς Ἰοῦς), Αἰσχύλος *Προμηθεὶ δεσμώτη*. οἱ δὲ ἀπὸ Ἰονίου Ἰλλυριοῦ ἢ ἀπὸ Ἴονος Ἰταλοῦ».

⁴³ 10ος Πυθιονικός, στ. 29-30, «ναυσὶ δ' οὔτε πεζὸς ἰὼν <κεν> εὔροις ἐς Ὑπερβορέων ἀγῶνα θαυματὰν ὁδόν».

⁴⁴ *Ἱστορίαι*, 4.32-36.

*Δωδωναίους Ἑλλήνων δέκεσθαι, ἀπὸ δὲ τούτων καταβαίνειν ἐπὶ τὸν
Μηλιέα κόλπον καὶ διαπορεύεσθαι ἐς Εὐβοίαν, πόλιν τε ἐς πόλιν πέ-
μπειν μέχρι Καρύστου, τὸ δ' ἀπὸ ταύτης ἐκλιπεῖν Ἄνδρον· Καρυστίους
γὰρ εἶναι τοὺς κομίζοντας ἐς Τήνον, Τηνίους δὲ ἐς Δῆλον»*

Ο Ηρόδοτος παραθέτει μια αρχαία οδό μεταφοράς αναθημάτων και κατ' επέκταση και εμπορίου, η οποία ξεκινούσε από την Αδριατική, έκανε πέρασμα από τη Μολοσσία και το μαντείο της Δωδώνης και έφτανε στην Κάρυστο της Εύβοιας. Από εκεί διέσχιζαν το Αιγαίο με πλοία μέχρι την Τήνο και ύστερα έφταναν στη Δήλο, το ιερό νησί του Απόλλωνα.

Η Piccinini τονίζει τη σημασία των Ευβοέων στην επικοινωνία των *Υπερβορείων* του Ηροδότου με τη Δωδώνη και τη Δήλο⁴⁵. Κατά την ίδια, τον 7ο αι. π.Χ. με τη παραπάνω παράδοση της μεταφοράς των αναθημάτων από τους *Υπερβόρειους* στη Δήλο, έφτασε η φήμη του Μαντείου της Δωδώνης πέρα από την Πίνδο. Προσπαθεί έτσι να κατανοήσει την σχέση των Ευβοέων με τη Δωδώνη, κάτι που λογικά οφείλεται εν πολλοίς στην εμπορική επέκταση της Εύβοιας στην Αδριατική και το Ιόνιο από τον 11ο έως τον 7ο αι. π.Χ. (Ωρικός, Κέρκυρα κ.λπ.). Σε αυτό το σημείο τίθεται το ερώτημα πως οι Ευβοείς ήρθαν τελικά σε επαφή με το ιερό της Δωδώνης. Η μια θεωρία βασίζεται στις παραπάνω εμπορικές επαφές της Εύβοιας στις θάλασσες δυτικά του Αίμου, ενώ μια άλλη άποψη σχετίζεται με χερσαίες οδούς μέσω Θεσσαλίας και Πίνδου. Τελικά, η μαρτυρία του Ηροδότου αποκωδικοποιεί ορισμένα ιστορικά στοιχεία. Αρχικά, το «*πόλιν τε ἐς πόλιν*» πέρασμα στην Εύβοια, αποδεικνύει μια καλή σχέση μεταξύ των ευβοϊκών πόλεων, σίγουρα μετά τη μάχη στο Ληλάντιο πεδίο (*terminus post quem*). Επιπλέον, μέσω της χερσαίας διαδρομής των αναθημάτων επιβεβαιώνονται οι επαφές της Ηπείρου με τη νοτιότερη Ελλάδα πέρα της Πίνδου και το Αιγαίο, ενώ τίθεται και το ερώτημα, για ποιον λόγο αποκλείστηκε η Άνδρος ως κομμάτι της «αλυσίδας» και έγινε το πέρασμα από της Εύβοια κατευθείαν στην Τήνο.

Ο Beaumont, από την άλλη πλευρά, αμφισβητεί την πληροφορία του Ηροδότου, ισχυριζόμενος πως υπάρχουν αρκετά λιμάνια μεταξύ Β. Αδριατικής και των ηπειρωτικών ακτών έως την ενδοχώρα της Δωδώνης, τα οποία ο Ηρόδοτος δεν αναφέρει (Απολλωνία, Ωρικός). Συνεπώς, είναι αδύνατον το θρυλούμενο αυτό ταξίδι

⁴⁵ Piccinini 2017, σελ. 45-49. Βλ. επίσης Χαντέλη 2020-2021, σελ. 22-39.

να πραγματοποιήθηκε στην ανοιχτή θάλασσα, δεδομένων των καιρικών συνθηκών, αλλά και της ναυτικής τεχνογνωσίας της εποχής. Ο ίδιος θεωρεί πως η χώρα των *Υπερβορείων* θα πρέπει να βρισκόταν κάπου κοντά στην Δωδώνη, χωρίς, ωστόσο, να επικαλείται επαρκή αποδεικτικά στοιχεία: στηρίζεται, αποκλειστικά, στην *Ιλιάδα* του Ομήρου, όπου στο Β 750 και Π 233, ονομάζεται η Δωδώνη ως «χώρα των *Υπερβορείων*»⁴⁶. Τελικά, η μυθική χώρα των *Υπερβορείων*, παρά τις πολλές διαφορετικές απόψεις για την τοποθεσία της, λόγω ανεπαρκών στοιχείων, θα παραμείνει προς το παρόν στη σφαίρα του μύθου.

2.3 Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΑΨΥΡΤΟΥ/ΑΡΓΟΝΑΥΤΙΚΑ

Ο Άψυρτος, ήταν γιος του βασιλιά της Κολχίδας, Αιήτη, και αδελφός της Μήδειας⁴⁷. Όταν η Μήδεια και ο Ιάσων, δραπέτευσαν από την Κολχίδα με το Χρυσόμαλλο δέρασ, ο Αιήτης τούς καταδίωξε και ο άτυχος Άψυρτος διαμελίστηκε σε πολλά κομμάτια από την αδελφή του, η οποία τα διασκόρπισε. Στόχος ήταν να καθυστερήσει ο βασιλιάς Αιήτης ο οποίος σταμάτησε για να περισυλλέξει τα κομμάτια του υιού του, και έτσι οι δυο φυγάδες, κατάφεραν να δραπετεύσουν. Σύμφωνα με αυτόν τον μύθο, τον οποίο παραθέτει ο Απολλώνιος ο Ρόδιος, οι Αργοναύτες, στον δρόμο της επιστροφής από την Κολχίδα, πέρασαν μέσω του πλωτού ποταμού Ίστρου⁴⁸ και κατέληξαν στην Αδριατική⁴⁹. Θρυλείται ότι οι Κολχείς⁵⁰, ίδρυσαν αποικίες στην

⁴⁶ Cabanes 2011, σελ. 38. Η αναφορά στον Όμηρο, γίνεται από τον Beaumont (1936, σελ. 198-199), τον οποίο παραθέτει ως παράδειγμα ο Cabanes.

⁴⁷ Clairmont 1984, σελ. 467, s.v. *Apsyrtos*.

⁴⁸ 4.282-284, «ἔστι δέ τις ποταμός, ὕπατον κέρας Ὠκεανοῖο, εὐρύς τε προβαθῆς τε καὶ ὀλκάδι νηὶ περῆσαι: Ἴστρον μιν καλέοντες ἑκάς διετεκμήραντο». Ο Απολλώνιος ο Ρόδιος, επισημαίνει στο παραπάνω απόσπασμα το γεγονός ότι ο ποταμός Ίστρος ήταν πλωτός.

⁴⁹ Beaumont 1936, σελ. 197.

⁵⁰ Cabanes 2011, σελ. 43-43· Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 323-324. Βλ. επίσης Απολλώνιος ο Ρόδιος, 4, 507 και 516-518:

*Κόλχοι δ' [...]
οἱ μὲν ἐπ' αὐτῶν νήσων ἔβαν, ἧσιν ἐπέσχον
ἥρωες, ναίουσι δ' ἐπώνυμοι Ἀψύρτοιο:
οἱ δ' ἄρ' ἐπ' Ἰλλυρικοῖο μελαμβραθέος ποταμοῖο,
τύμβος ἴν' Ἀρμονίης Κάδομιό τε, πύργον ἔδειμαν,
ἀνδράσιν Ἐγγελέεσσιν ἐφέστιοι: οἱ δ' ἐν ὄρεσσιν
ἐνναίουσιν, ἅπερ τε Κεραύνια κικλήσκονται,
520 ἐκ τότεν, ἐξότε τούσγε Διὸς Κρονίδαο κεραυνοὶ
νήσον ἐς ἀντιπέριαν ἀπέτραπον ὄρμηθῆναι.*

Αδριατική, κάτι που είναι ανυπόστατο, έως τώρα, λόγω έλλειψης τεκμηρίων και επειδή οι επαφές δια θαλάσσης γίνονταν από τον νότο, μέσω του Ιονίου Πελάγους. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να διασαφηνισθεί, ότι ήταν αδύνατος, όπως προαναφέρθηκε, ο πλούς από τον Εύξεινο Πόντο, μέσω του Ίστρου (Δούναβη) προς την Αδριατική. Είναι πιθανό να υπήρξε παρανόηση στις πηγές λόγω των όμοιων ετυμολογικά λέξεων, *Ίστρος* (σήμερ. Δούναβης) και *Ίστρια*⁵¹ (στην Αδριατική). Ίστρος ονομαζόταν στα αρχαία ελληνικά ο Δούναβης, ενώ Ίστρια είναι η μεγαλύτερη χερσόνησος της ΒΑ Αδριατικής. Λέγεται δε, ότι μπορούσε κανείς από τα Κεραύνια Όρη στις Δαλματικές ακτές να δει τον Εύξεινο Πόντο⁵². Ανάλογη παρανόηση συμβαίνει και με τον μυθικό ήρωα του τρωικού πολέμου Διομήδη, αλλά και κάποιον ομώνυμο τοπικό ήρωα της Δαυνίας, όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

Ο Στράβων (7.5.9⁵³) παραδίδει την παράδοση του Θεοπόμπου (και του Ερατοσθένους) ο οποίος μαρτυρεί την ανεύρεση προϊόντων αγγείων κεραμικής από τη Θάσο και τη Χίο, πλησίον του ποταμού Νάρωνος (σημ. Νερέτβα), ο οποίος εκχύνεται στις Δαλματικές ακτές. Πολλοί αρχαίοι πληθυσμοί, που πίστευαν ότι Αιγαίο και Αδριατική επικοινωνούσαν υπογείως, θεωρούσαν ότι αυτά τα αγγεία, προέρχονταν από τον Εύξεινο Πόντο και έφτασαν εκεί μέσω του Ίστρου και των παραποτάμων του. Ο Beaumont⁵⁴, σχολιάζει ότι στην αρχαιότητα, οι ναυτικοί οι οποίοι έπλεαν στα ποτάμια με τα πλοιάριά τους, τα μετέφεραν από ποτάμι σε ποτάμι βγάζοντάς τα στην ξηρά, ωστόσο, στην συγκεκριμένη περίπτωση δεν ευσταθεί κάτι τέτοιο και ο ίδιος εξηγεί τον λόγο⁵⁵. Εάν, πράγματι οι Έλληνες έκαναν εμπόριο μέσω του Ίστρου, τότε θα ήταν καλύτερα ενημερωμένοι για τη γεωγραφία της Βαλκανικής ενδοχώρας, και ο Θεόπομπος, φερ' ειπείν, δεν θα μιλούσε για την ύπαρξη Ισθμού μεταξύ Αδριατικής και του Εύξεινου Πόντου.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, δεν είναι πάντα εύκολο, στην πραγματικότητα, να αποσαφηνιστούν οι μύθοι και να βρεθεί λογικό αντίκρισμα. Όπως και να έχει το

⁵¹ Βλ. Beaumont 1936, σελ. 197· Wilkes – Fisher-Hansen 2005, σελ. 323.

⁵² Βλ. Zannis 2014, σελ. 75, υπ. 44-45.

⁵³ «Καὶ ἄλλα δ' οὐ πιστὰ λέγει, τὸ τε συντετρῆσθαι τὰ πελάγη ἀπὸ τοῦ εὐρίσκεσθαι κέραμόν τε Χίον καὶ Θάσιον ἐν τῷ Νάρωνι, καὶ τὸ ἄμφω κατοπτέεσθαι τὰ πελάγη ἀπὸ τινος ὄρους».

⁵⁴ Beaumont 1936, σελ. 200-201.

⁵⁵ Ο Απολλώνιος ο Ρόδιος αναφέρει το ταξίδι των Αργοναυτών από τον Εύξεινο Πόντο στην Αδριατική μέσω Δούναβη. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, δεν έχει λογική. Βλ. *Αργοναυτικά*, βιβλίο 4 στ. 283-293.

πράγμα, στην Αδριατική, οι επιρροές που υφίστανται οι πόλεις, ειδικά κατά τον 5ο και 4ο π.Χ. όταν το εμπόριο στην περιοχή βρίσκεται στην ακμή του, είναι αλληπάλληλες.

2.4 Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΚΑΔΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΜΟΝΙΑΣ

Ο Κάδμος και η Αρμονία, με καταγωγή από τη Φοινίκη, σύμφωνα με τη μυθολογία, ίδρυσαν την πόλη των Θηβών. Αφού βασίλευσαν στη Θήβα⁵⁶, μετά από χρησμό του μαντείου των Δελφών, έφυγαν για να κυβερνήσουν το φύλο των Εγγελέων⁵⁷, το οποίο επιχωρίαζε κοντά στη λίμνη Οχρίδα. Σύμφωνα με τον χρησμό, οι Εγγελείς, με ηγέτες τους τον Κάδμο και την Αρμονία, θα κατάφερναν να υπερισχύσουν των Ιλλυριών. Ο Στράβων, τούς θεωρεί γενάρχες των Εγγελέων (7.7, «...τήν δὲ Καδμείαν οἱ μετὰ Κάδμου Φοίνικες...»), καθώς τους βοήθησε να αντιμετωπίσουν τους εχθρούς τους⁵⁸ και να υπερισχύσουν. Ίδρυσαν τη Λυχνιδό και τη Βουθόη, στις ακτές της Ιλλυρίας, όπου έφεραν στη ζωή έναν υιό, τον Ιλλυριό. Ο τάφος τους βρίσκεται

⁵⁶ Ο Ησίοδος στα *Έργα και Ημέρες*, στ. 162, θρυλεί την σχέση του Κάδμου με τη Θήβα:

«τοὺς μὲν ὑφ' ἑπταπύλῳ Θήβῃ, Καδμηίδι γαίῃ,
ᾧλεσε μαρναμένους μῆλων ἔνεκ' Οἰδιπόδαο»,

ενώ στη Θεογονία, καταγράφει τον γάμο και την οικογένειά του, στους στ. 937 «*Αρμονίην θ', ἦν Κάδμος ὑπέρθυμος θέτ' ἄκοιτιν*» και στ. 975-978:

«Κάδμω δ' Ἀρμονίῃ, θυγάτηρ χρυσέης Ἀφροδίτης,
Ἰνώ καὶ Σεμέλῃν καὶ Ἀγαθὴν καλλιπάρηον
Αὐτονόην θ', ἦν γῆμεν Ἀρισταῖος βαθυχαίτης,
γείνατο καὶ Πολύδωρον εὐστεφάνω ἐνὶ Θήβῃ».

Άλλη πηγή για τη σχέση του Κάδμου με την πόλη των Θηβών αποτελεί ο Ευριπίδης στις *Φοίνισσαι* (στ. 3-6) «*Ἦλιε, θαῖς ἴπποισιν εἰλίσσω φλόγα, ὡς δυστυχῆ Θήβαισι τῆ τόθ' ἡμέρα ἀκτῖν' ἐφήκας, Κάδμος ἠνίκ' ἦλθε γῆν τήνδ', ἐκλιπῶν Φοίνισσαν ἐναλίαν χθόνα*».

⁵⁷ Ως τοπωνύμιο οι Εγγελείς, μπορούν να συσχετιστούν με το φύλο το οποίο κατοικούσε πλησίον της λίμνης Οχρίδας, ή και με εκείνο στη Βοιωτία κοντά στη λίμνη Κωπαΐδα, διάσημο για τα χέλια του. Βλ. Cabanes 2011, σελ. 47.

⁵⁸ Άλλη πηγή είναι ο Ηρόδοτος (5.61) «*ἐπὶ τούτου δὴ τοῦ Λαοδάμαντος τοῦ Ἐτεοκλέος μοναρχέοντος ἐξανιστάται Καδμείοι ὑπ' Ἀργείων καὶ τρέπονται ἐς τοὺς Ἐγγελέας*» και ο Απολλόδωρος στο 3.5.4 όπου παραθέτει συνοπτικά το χρονικό του μύθου: «*ὁ δὲ Κάδμος μετὰ Ἀρμονίας Θήβας ἐκλιπῶν πρὸς Ἐγγελέας παραγίνεται. τούτοις δὲ ὑπὸ Ἰλλυριῶν πολεμουμένοις ὁ θεὸς ἔχρησεν Ἰλλυριῶν κρατήσειν, εἰάν ἡγεμόνας Κάδμον καὶ Ἀρμονίαν ἔχωσιν. οἱ δὲ πεισθέντες ποιοῦνται κατὰ Ἰλλυριῶν ἡγεμόνας τούτους καὶ κρατοῦσι. καὶ βασιλεύει Κάδμος Ἰλλυριῶν, καὶ παῖς Ἰλλυριὸς αὐτῷ γίνεται. αὐθις δὲ μετὰ Ἀρμονίας εἰς δράκοντα μεταβαλὼν εἰς Ἠλύσιον πεδῖον ὑπὸ Διὸς ἐξπέμφθη*».

σύμφωνα με τον μύθο, κοντά στον ποταμό Δρίνο (Στέφανος Βυζάντιος, λ. *Δυρράχιον*⁵⁹ και Ψευδο-Σκύμνος 437-438⁶⁰).

Η φοινικική παρουσία στην Αδριατική είναι αντικείμενο μελέτης από τους ιστορικούς⁶¹. Ο μύθος του Κάδμου και της Αρμονίας σχετίζεται με τη φοινικική παρουσία στην Αδριατική, αν σκεφτούμε πως ο Κάδμος ήταν φοινικικής καταγωγής. Επομένως, εφόσον ο ίδιος συνδέθηκε με τους Εγγελείς, ίδρυσε κατά τον Beaumont⁶² τη Λυχνιδό, ενώ συνδέθηκε και με τη Λίσσο/Λισσό και τη Βουθόη, θα πρέπει να υπάρχει κάποια ιστορική βάση στον μύθο του. Ο Cabanes⁶³ αναφέρει, βέβαια, τη σχέση του Κάδμου και της Αρμονίας με τους Εγγελείς και τους Ιλλυριούς, αλλά μόνο στην σφαίρα του μύθου, δίχως να εξετάζει τυχόν αρχαιολογικά κατάλοιπα. Είμαστε σίγουροι για την παρουσία των Φοινίκων στην Αδριατική, παρ' όλα αυτά ήταν περιορισμένη σε σχέση με άλλες περιοχές (π.χ. δυτική Μεσόγειο) και κυρίως εμπορικής φύσεως, με βαθμιαία υποχώρηση από την Αρχαϊκή έως την Ελληνιστική περίοδο. Φοινικική κεραμική έχει εντοπιστεί στη βόρεια Αδριατική, ωστόσο δεν αποδεικνύει σε καμία περίπτωση μόνιμη εγκατάσταση, παρά μόνο εμπορικές επαφές.

2.5 ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ

Η λατρεία του Διομήδους, ως ανάμνηση του Τρωικού πολέμου, εντοπίζεται στην Αδριατική ήδη από τον 6ο αι. π.Χ.⁶⁴. Αποτελεί την πιο διαδεδομένη ηρωική λατρεία στην περιοχή, η οποία όμως εισήχθη από τους Δαυνίους και όχι από τους Έλληνες, όπως υποστηριζόταν μέχρι πρόσφατα. Ναοί και λατρευτικά κέντρα προς τιμήν του βρίσκονται διάσπαρτα σε όλη τη λεκάνη της Αδριατικής, τόσο στα παράλια

⁵⁹ «Πόλις δὲ Ἑλληνὶς Ἐπίδαμνος ἐπὶ χερρονήσου τῆς καλουμένης Δυρραχίου. ποταμοὶ δὲ Δρίλων καὶ Ἀῶς, περὶ οὓς οἱ Κάδμου καὶ Ἀρμονίας τάφοι δείκνυνται». Επίσης, ο Απολλώνιος ο Ρόδιος στους στ. 516-518 του τέταρτου βιβλίου του (βλ. παραπάνω υποσημ. 50), αναφέρει τον χώρο ταφής του Κάδμου και της Αρμονίας, κοντά σε έναν ποταμό της χώρας των Ιλλυριών (πιθανόν στον Δρίνο), όπου είχε χτιστεί ένα οχυρό από τους αυτόχθονες. «Οἱ δ' ἄρ' ἐπ' Ἰλλυρικοῦ μελαμβαθέος ποταμοῦ, τύμβος ἴν' Ἀρμονίης Κάδμοιο τε, πύργον ἔδειμαν, ἀνδράσιν Ἑγγελέεσσιν ἐφέστιοι».

⁶⁰ «Ὑπὲρ δὲ Βρύγουσ Ἑγγέλειοι λεγόμενοι οἰκοῦσιν, ὧν ἐπῆρξε καὶ Κάδμος ποτέ».

⁶¹ Ανάλογοι προβληματισμοί ισχύουν για την παρουσία των Φοινίκων και στο Β. Αιγαίο. Ενδεικτικά βλ. Tiverios 2008, σελ. 75-78· Zannis 2014, σελ. 269-273.

⁶² Beaumont 1936, σελ. 163-164.

⁶³ Cabanes 2011, σελ. 47.

⁶⁴ Beaumont 1936, σελ. 195.

όσο και στην ενδοχώρα. Ειδικότερα, στην Ιταλική χερσόνησο εντοπίζονται σε όλη τη χώρα των Πευκετίων στην Απουλία, ενώ ταυτόχρονα στην αντίπερα πλευρά στην ανατολική ακτή της Μέλαινας Κόρκυρας και στην κεντρική Δαλματία (Cape Ploča), τέλος, βορειότερα λατρευόταν και από τους Ενετούς στον ποταμό Τιμαβό στην Τεργέστη (ιταλ. Trieste)⁶⁵.

Το έπος του Διομήδη σύμφωνα με τους Wilkes και Fisher-Hansen⁶⁶, αποτέλεσε γενεσιουργό αιτία ίδρυσης πολλών πόλεων στη Δαυνία, όπως επίσης και των μεγάλων αστικών κέντρων του Αδριατικού Βορρά, της Σπίνας και της Αδρίας. Ιδιαίτερα, οι κατά τόπους ιεροί χώροι, αφιερωμένοι στον Διομήδη, αποδεικνύουν τις πολιτιστικές σχέσεις στην Αδριατική στο «τρίγωνο» Ιλλυρίας – Κεντρικής Ιταλίας – Β. Αδριατικής (Σπίνα, Αδρία), λόγω των πυκνών εμπορικών επαφών. Ο ναός του στην Αγκώνα (4ος αι. π.Χ.), αποτελεί απότοκο των επεκτατικών βλέψεων του Διονυσίου του Α΄, τυράννου των Συρακουσών. Το σπουδαιότερο, βέβαια, λατρευτικό κέντρο του Διομήδη εντοπίζεται στις «Διομήδους Νήσους» στο κέντρο της Αδριατικής, όπως αναλύεται και στη συνέχεια.

Κατά τον μύθο ο Διομήδης επιστρέφοντας από την Τροία στο Άργος μετά από κόπους και δυσκολίες, θα αποχωρήσει σύντομα λόγω της απιστίας της συζύγου του και θα καταφύγει στον βασιλιά Δαύνο της Απουλίας⁶⁷. Κατά μια άλλη εκδοχή του μύθου σύμφωνα με την Ιλιάδα (Ε 334-340) λόγω της εκδικητικής μανίας της Αφροδίτης, επειδή ο Διομήδης πλήγωσε τον υιό της Αινεία, καταφεύγει στους Δαυνίους για να ξεφύγει, όπου ιδρύει την πόλη Αργυρίπη. Άλλη πόλη, η οποία αποδίδεται στον ήρωα είναι το Βρεντέσιο/Βρινδήσιο (λατ. Brundisium, σημ. Brindisi)⁶⁸, αν και στη συγκεκριμένη περίπτωση, η πόλη αυτή είχε πολλούς ιδρυτές, ανάλογα με τις παραλλαγές των μύθων. Κατά τον Πλούταρχο⁶⁹, υπήρχε η παράδοση σύμφωνα με την οποία ο Διομήδης έστειλε τον Ρώμο να ιδρύσει την Ρώμη. Ο Στράβων (5.1.8) μαρτυρά το ιερό του Διομήδους στην Β. Αδριατική το οποίο καλούνταν *Τίμανον*: «έν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῶ τοῦ Ἀδρίου καὶ ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν ἄξιον μνήμης, τὸ Τίμανον: λιμένα γὰρ ἔχει καὶ ἄλλος ἐκπρεπὲς καὶ πηγὰς ἐπὶ ποταμίου». Άλλη μεγάλη πόλη όπου

⁶⁵ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 323.

⁶⁶ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 323.

⁶⁷ Οβίδιος, *Μεταμορφώσεις*, 14.457-459 «...at Venulus frustra profugi Diomedis ad urbem venerat: ille quidem sub Iapyge maxima Dauno moenia condiderat dotaliaque arva tenebat;» βλ. επίσης Σέρβιος, *Σχόλια στον Βιργίλιο*, 8.9 και 11.246.

⁶⁸ Ιουστίνος, 12.2.7-11.

⁶⁹ *Ρωμύλος*, 2.1 «οἱ δὲ Ρῶμον ἐκ Τροίας ὑπὸ Διομήδους ἀποσταλέντα τὸν Ἡμαθίωνος».

λατρεύτηκε ο Διομήδης ήταν η Αγκώνα, αν και εκεί πιθανόν σχετίστηκε με τον αποικισμό των Συρακουσών⁷⁰. Βέβαια, το σπουδαιότερο και σημαντικότερο ιερό αφιερωμένο στον Διομήδη ήταν αναμφισβήτητα στις *Διομήδους Νήσους*.

Οι «Νήσοι Διομήδους» ή Velo και Molo Palagruža, στο κέντρο της Αδριατικής, αποτελούν το σημαντικότερο λατρευτικό κέντρο του ήρωα. Για τα νησιά αυτά παραθέτει ο Στράβων τα ακόλουθα: «έν δὲ τῇ πλησίον θαλάττῃ δύο νῆσοι Διομήδεια προσαγορευόμεναι, ὧν ἡ μὲν οἰκεῖται, τὴν δ' ἐρήμην φασὶν εἶναι» (6.3.9)⁷¹. Στο μεγαλύτερο νησί (Velo Palagruža) υπήρξε μεγάλος ναός, όπου είχε ταφεί ο ήρωας, σύμφωνα με την παράδοση. Απόδειξη για την ύπαρξη του ιερού του Διομήδη αποτελούν περί τα 13.000 θραύσματα ελληνικής κεραμικής (βλ. εικ. 3), τα οποία χρονολογούνται από τον 6ο αι. π.Χ. έως και τον 2ο/1ο αι. π.Χ. και πλείστα από αυτά φέρουν επιγραφές με το όνομα του ήρωα. Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα άλλωστε είναι ελλιπή από την Εποχή του Χαλκού έως τον 6ο αι. π.Χ. στην Αδριατική, ωστόσο οι επαφές των ένθεν κακείθεν ακτών είναι έκδηλες. Η κυριότερη διαδρομή, την οποία ακολουθούσαν οι ναυτικοί ήταν αυτή μεταξύ νήσου Ίσσας - Ακρωτηρίου του Γκάργκανο και τούμπαλιν, λόγω ασφαλέστερου ταξιδιού. Επομένως, τα Νησιά του Διομήδη, σαν τοπόσημο ήταν σε καίρια θέση στην πορεία μεταξύ της παραπάνω εμπορικής γραμμής.

Πιο συγκεκριμένα, από αρχαιολογική άποψη, οι επαφές των Απουλιών (Μεσσαπίων, Δαυνίων και Πευκετίων) με την ανατολική Αδριατική είναι πασιφανείς, καθώς εντοπίζονται ίχνη κεραμικής τους σε όλη την Δαλματική ακτή, έως την Ιλλυρία. Οι επαφές αυτές ξεκινούν πολύ πριν από τον 6ο αι. όταν οι Έλληνες θα αρχίσουν να ενδιαφέρονται εμπορικά και στρατηγικά για την Αδριατική. Η ελληνική κεραμική (Αττική, Κορινθιακή) έχει βρεθεί σε όλη την Αδριατική, τόσο στα δυτικά (Ιταλική χερσόνησος), όσο και στα ανατολικά (Ιλλυρία και Δαλματία)⁷². Οι αρχαιολογικές έρευνες στη Φάρο (νήσος Χβαρ)⁷³ αποκάλυψαν πολυάριθμα νομίσματα, τα οποία δημοσιεύθηκαν στη μονογραφία *Faros: Grčki, Grčko-Ilirski I Rimski Novac* των Radonić, Göricke-Lusić και Mirnik (2017), ενώ αυτές στη Μέλαινα Κόρκυρα (νήσος

⁷⁰ Βλ. Braccesi 2001, σελ. 39-43 και 89-97.

⁷¹ Βλ. επίσης το απόσπασμα του Πλινίου του Πρεσβύτερου: *Naturalis Historia*, 3,151, «...quarum obiectu portus efficitur, contra Apulum litus Diomedea, conspicua monumento Diomedis, et altera eodem nomine, a quibusdam Teutria appellata».

⁷² Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 322· Fairbank 2018, σελ. 92-119.

⁷³ Ενδεικτικά βλ. Radonić – Katić 2015· Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017· Radonić 2021.

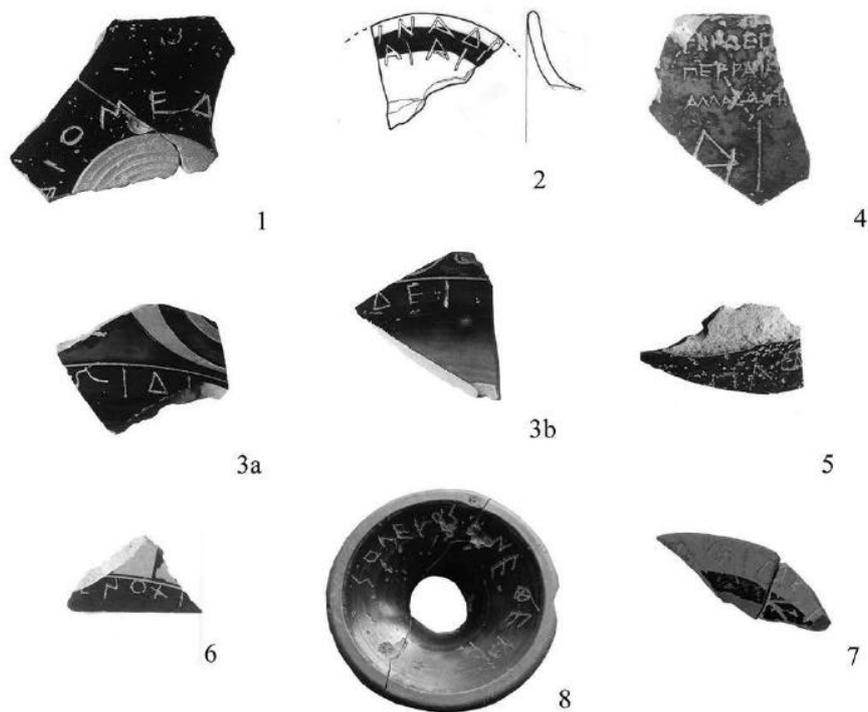
Κούρτσολα) έφεραν στο φως πολυάριθμα αγγεία και κεραμικά ελληνικής τεχνοτροπίας, όπως παρατίθεται στο άρθρο των Radić και Borzić (2017), *Otok Korčula: Iliri i Grci. The island of Korčula: Illyrians and Greeks*. Ως επί το πλείστον, βέβαια, οι μεγαλύτερες ποσότητες εντοπίζονται στα δυτικά και συγκεκριμένα στην Αδρία και τη Σπίνα, όπου διοχετεύονταν και τα μεγαλύτερα εμπορεύματα των Ελλήνων ναυτικών, λόγω κατά πάσα πιθανότητα οικονομικής δυνατότητας αγοράς τέτοιων εμπορευμάτων από πληθυσμούς της Ιταλικής χερσονήσου⁷⁴.

Στα νησιά Palagruža της Αδριατικής εντοπίζεται κυρίως αττική κεραμική (ερυθρόμορφα και μελανόμορφα όστρακα) από τον 6ο και 5ο αι. π.Χ., ενώ, εν αντιθέσει με τα νησιά Φάρο και Ίσσα, εδώ δεν έχουν βρεθεί κατάλοιπα κεραμικής από την Μεγάλη Ελλάδα. Τα αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν κυρίως αγγεία πόσης (σκύφοι, λήκυθοι κ.λπ.), τα οποία σχετίζονταν πιθανώς με τελετουργίες που λάμβαναν χώρα στο ιερό. Η Αττική κεραμική του 6ου αι. π.Χ. μπορεί ενδεχομένως να θεωρηθεί ως τεκμήριο της ίδρυσης του ιερού. Κατά πάσα πιθανότητα στην ίδρυση αυτή συντέλεσαν Αθηναίοι ναυτικοί, πράγμα το οποίο προκύπτει λογικά από την ελληνική τεχνοτροπία των αγγείων που βρέθηκαν εκεί. Το πιο ενδιαφέρον και σημαντικό εύρημα, όπως αναφέρουν οι Kirigin, Johnston, Vučetić και Lušić στην έρευνά τους⁷⁵, είναι ένα όστρακο από μελανόμορφο σκύφο, ο οποίος φέρει τη μεγαλύτερη επιγραφή σχετιζόμενη με τον ήρωα, η οποία χρονολογείται περί το 450/425 αι. π.Χ. Στην επιγραφή γίνεται γνωστό το όνομα του αναθέτη, ΠΕΡΡΑΙΟ[Σ] (όστρακο 4), το οποίο αποδεικνύει τις επαφές με την κυρίως Ελλάδα, καθώς αποτελεί χαρακτηριστικό όνομα και ταυτόσημο με την κεντρική και νότια Ελλάδα. Άλλα ενεπίγραφα όστρακα (βλ. εικόνα 3) παραπέμπουν κυρίως, κατά την Forenbaher⁷⁶, σε αναθηματικές πρακτικές.

⁷⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα αρχαιολογικά δεδομένα και την κεραμική της Αδριατικής βλ. ενδεικτικά D'Ercole 2020, σελ. 324-329.

⁷⁵ Kirigin – Johnston – Vučetić – Lušić 2009, σελ. 141.

⁷⁶ Forenbaher 2009, σελ. 141.

(Εικ. 3) Κεραμική από τις «Νήσους Διομήδους» (*Graffiti*). Πηγή: Forenbaher 2009, σελ. 142.

Όσον αφορά τις καιρικές συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή, είναι γνωστή η δυσκολία των μετακινήσεων στην ανοιχτή θάλασσα, λόγω ισχυρών και απρόβλεπτων ανέμων και κυμάτων, οι οποίοι μαινόνται κατά τους χειμερινούς μήνες. Συγκεκριμένα για τις Νήσους του Διομήδη, το κλίμα του αρχιπελάγους, ενισχύει τη φυσική άμυνα και προστασία του ιερού από εχθρικές ενέργειες (π.χ. πειρατεία). Οι ισχυροί άνεμοι σε συνδυασμό με τα θαλάσσια ρεύματα και την ύπαρξη υφάλων, ξερών, καθώς και λοιπών αναπάντεχων καιρικών γεγονότων, οδηγούν στη δυσκολία προσέγγισης του νησιού. Η ασφαλέστερη περίοδος για απόβαση βρίσκεται μεταξύ Μαΐου και Οκτωβρίου όταν οι συνθήκες είναι ευνοϊκές, πάντα με τη χρήση μικρών και ευέλικτων σκαφών. Επιπλέον, η ομίχλη η οποία αποτελεί συχνό φαινόμενο γύρω από τα νησιά, οδηγεί στο εξής αποτέλεσμα: δεν εντοπίζεται το νησί σε απόσταση μεγαλύτερη των 1-2 μιλίων, κάνοντάς το άρατο στους πειρατές.

Η επιβίωση των νησιωτών στο νησί ήταν δυσχερής, αφού δεν υπήρχε πόσιμο νερό και οι κάτοικοι αναγκάζονταν να το μεταφέρουν από την ενδοχώρα. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο θα δημιουργηθεί στο νησί *κιστέρνα* (δεξαμενή) για την ανεμπόδιστη συγκέντρωση όμβριων υδάτων και, έτσι, την παροχή νερού. Ως εκ τούτου, δεν

αναπτύχθηκε η γεωργία, ενώ λόγω της ύπαρξης χαμηλής βλάστησης και ανυπαρξίας δέντρων⁷⁷, ενδείκνυτο η κτηνοτροφία. Άλλωστε, κύρια ενασχόληση των νησιωτών κατοίκων ήταν ασφαλώς η αλιεία.

Ο Beaumont παρατηρεί ότι σε καμία ελληνική πόλη δεν υπήρξε τόσο έντονη η λατρεία του ήρωα, όσο στα παράλια της Αδριατικής, αλλά και σε κάποιες περιοχές της ιταλικής ενδοχώρας. Το γεγονός αυτό, όπως εξηγεί, οφείλεται στην ποίηση και στους ποιητές. Τον 6ο αι. ξεκίνησε να διαδίδεται η φήμη του ήρωα Διομήδη από την Απουλία, όπου έγινε σύνδεση με τον μυθικό βασιλιά Δαύνο. Πρόκειται όμως για ντόπια λατρεία και δεν συνδέεται με τον επικό ήρωα του Τρωικού Πολέμου, Διομήδη, αν και εμείς γνωρίζουμε την ελληνική πλευρά του μύθου και τη σύνδεσή του Διομήδη με την Δαυνία. Μόνο στην Κέρκυρα υπήρξε λατρεία του Αργίτη βασιλέα. Σε όλη την ιταλική χερσόνησο διαδόθηκε η λατρεία του Διομήδη, εκτός από την Ετρουρία. Ο τάφος του λέγεται ότι βρισκόταν πάνω στα νησιά του Διομήδους, ωστόσο πέρα από τα αρχαιολογικά δεδομένα, τα οποία αναφέρθηκαν παραπάνω, δεν διαθέτουμε άλλα απτά στοιχεία.

2.6 ΦΑΕΘΩΝ

Ο Φαέθων (φαέθω = φωτίζω, λάμπω) ήταν ο υιός του Ήλιου και της Ωκεανίδας Κλυμένης. Ο μύθος⁷⁸ αναφέρει ότι προσπάθησε να οδηγήσει το άρμα του πατέρα του, ο οποίος κουβαλούσε τον Ήλιο, ανεπιτυχώς, προκαλώντας πολλά δεινά και καταστροφές. Ο Δίας προκειμένου να προλάβει τα χειρότερα, τον γκρέμισε από τον ουρανό με έναν κεραυνό. Το σώμα του Φαέθωνος⁷⁹ λέγεται ότι έπεσε στον Ηριδανό ποταμό, όπου οι πενθούσες αδελφές του, οι Ηλεκτρίδες, μεταμορφώθηκαν σε δέντρα που δακρύζουν κατά μήκος του ποταμού. Τα νησιά που βρίσκονται εκεί κοντά

⁷⁷ Ο Beaumont (1936, σελ. 195), ωστόσο, μαρτυρά την ύπαρξη πλατάνων στο νησί. Ο πλάτανος, ως δέντρο εισήχθη στην Ιταλία από τον Διονύσιο τον Α΄ των Συρακουσών (Πλίνιος, *Naturalis Historia*, XII, 7). Τα δέντρα αυτά πιθανόν φυτεύτηκαν κοντά στον ναό του Διομήδους από Έλληνες εμπόρους, και ο λόγος είναι μάλλον ασαφής. Ο Beaumont αναφέρει μια σύνδεση του φυτού με τους Ροδίους και την «Ωραία Ελένη» της Σπάρτης, την οποία βέβαια ούτε ο ίδιος θεωρεί πειστική.

⁷⁸ Baratte 1994, σελ. 350-355, s.v. *Phaethon I-II*.

⁷⁹ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 323.

ονομάστηκαν Ηλεκτρίδες (Amber Islands)⁸⁰. Εξαιρετική μαρτυρία αποτελεί ο Οβίδιος στο δεύτερο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* (2.2), όπου παραδίδεται η στιχομυθία μεταξύ Φαέθωνος και του πατέρα του, Φοίβου, περί της καταγωγής του νεαρού ήρωα. Ο Φαέθων ζητά από τον πατέρα του να οδηγήσει το άρμα του, πράγμα το οποίο δεν δέχεται ο θεός, εξηγώντας τους λόγους: δεν είναι ασφαλές αυτό το δύσκολο εγχείρημα, ούτε καν για τον Δία, τον βασιλιά των Θεών, πόσο μάλλον για έναν θνητό, όπως ο Φαέθων· και το ταξίδι είναι γεμάτο με τρομερές παγίδες, τόσο τρομερές που ακόμα και ο ίδιος ο θεός Φοίβος παραδέχεται την δυσκολία ελέγχου του άρματός του. Ο Διόδωρος στο χωρίο 5.23 παραδίδει την ίδια μυθική ιστορία πίσω από την ύπαρξη Ηλέκτρον στον Πάδο⁸¹. Καταλήγει λέγοντας πως το ήλεκτρο συλλέγεται πράγματι στις «Ηλεκτρίδες νήσους», και μεταφέρεται από κει εμπορικά προς όλη τη Μεσόγειο. Τέλος, σαφή νύξη πραγματοποιεί και ο Στράβων (5.1.9): *«οἷον τὰ περιὶ Φαέθοντα καὶ τὰς Ἡλιάδας τὰς ἀπαιγειρουμένας περιὶ τὸν Ἡριδανόν, τὸν μηδαμοῦ γῆς ὄντα, πλησίον δὲ τοῦ Πάδου λεγόμενον, καὶ τὰς Ἡλεκτρίδας νήσους τὰς πρὸ τοῦ Πάδου καὶ μελεαγρίδας ἐν αὐταῖς»*.

2.7 ANTHNOΩP

Ο Αντήνωρ και η Αδρομάχη, ως απότοκα της επικής τρωικής εποχής, μαρτυρούνται και συνδέονται και με την Αδριατική. Οι μύθοι συνδέονται με τον 5ο αι. π.Χ. Ο Αντήνωρ μετά την πτώση της Τροίας πήρε μαζί του την οικογένειά του, και πολλούς Ενετούς από την Παφλαγονία⁸², ενώ, όπως τον παρουσιάζει και ο Βιργίλιος

⁸⁰ Ο Ησίοδος αναφέρει τον Φαέθοντα στη *Θεογονία* (στ. 986-991). Μνεία για τις Ηλεκτρίδες νήσους κάνει μερικούς αιώνες αργότερα ο Στράβων (5.1.9). βλ. Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 323.

⁸¹ *«πολλοὶ γὰρ τῶν τε ποιητῶν καὶ τῶν συγγραφέων φασὶ Φαέθοντα τὸν Ἡλίου μὲν υἱόν, παῖδα δὲ τὴν ἡλικίαν ὄντα, πείσαι τὸν πατέρα μίαν ἡμέραν παραχωρήσαι τοῦ τεθρίππου: συγχωρηθέντος δ' αὐτῷ τούτου, τὸν μὲν Φαέθοντα ἐλαύνοντα τὸ τέθριππον μὴ δύνασθαι κρατεῖν τῶν ἡνιῶν, τοὺς δ' ἵππους καταφρονήσαντας τοῦ παιδὸς ἐξενεχθῆναι τοῦ συνήθους δρόμου, καὶ τὸ μὲν πρῶτον κατὰ τὸν οὐρανὸν πλανωμένους ἐκπυρῶσαι τοῦτον καὶ ποιῆσαι τὸν νῦν γαλαζίαν καλούμενον κύκλον, μετὰ δὲ ταῦτα πολλὴν τῆς οἰκουμένης ἐπιφλέξαντας οὐκ ὀλίγην κατακάειν χώραν. [3] διὸ καὶ τοῦ Διὸς ἀγανακτήσαντος ἐπὶ τοῖς γεγενημένοις, κεραυνῶσαι μὲν τὸν Φαέθοντα, ἀποκαταστήσαι δὲ τὸν ἥλιον ἐπὶ τὴν συνήθη πορείαν. τοῦ δὲ Φαέθοντος πεσόντος πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ νῦν καλουμένου Πάδου ποταμοῦ, τὸ δὲ παλαιὸν Ἡριδανοῦ προσαγορευομένου, θρηνησαι μὲν τὰς ἀδελφὰς αὐτοῦ τὴν τελευτὴν φιλοτιμότητα, διὰ δὲ τὴν ὑπερβολὴν τῆς λύπης ὑπὸ τῆς φύσεως μετασηματισθῆναι τὴν φύσιν, γενομένας αἰγείρους. [4] ταῦτα δὲ κατ' ἐνιαυτὸν κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν δάκρυον ἀφιέναι, καὶ τοῦτο πηγνύμενον ἀποτελεῖν τὸ καλούμενον ἤλεκτρον, λαμπρότητι μὲν τῶν ὁμοφυῶν διαφέρον, ἐπιχωριάζον δ' ἐν ταῖς τῶν νέων τελευταῖς κατὰ τὸ τούτων πένθος»*.

⁸² Εδώ έχουμε άλλη μια παρανόηση μεταξύ των ονομάτων, καθώς οι «Ενετοί» της Παφλαγονίας, δεν μπορούν να συσχετιστούν βάσει φυλής, με το φύλο των Ενετών ή Βενετών της κοιλάδας του Πάδου.

στην *Αινειάδα* του⁸³, πέρασε στη Θράκη και έπειτα στο Ιόνιο Πέλαγος, όπου έπλευσε κατά μήκος της Ιλλυρίας. Στην πεδιάδα του Πάδου βρήκε πρόσφορο έδαφος και ίδρυσε το Πατάβιο (σημ. Πάδοβα), την «Τροία της Βενετίας»⁸⁴. Τα εδάφη τα οποία εποίκησαν έλαβαν, λόγω των Ενετών συντρόφων του, το όνομα (Β)Ενετία. Λατρεύτηκε έντονα στη Μέλαινα Κόρκυρα την οποία κατά τον Pierre Cabanes⁸⁵, εποίκησε. Λόγω της καλής συμπεριφοράς του απέναντι στους Αχαιούς, λατρεύτηκε ως ήρωας και κατάφερε να κερδίσει την συμπάθεια των Ελλήνων και Ρωμαίων ιστορικών.

Από την άλλη πλευρά η σύζυγος του νεκρού πρίγκιπα Έκτορα, η Αδρομάχη, θα μεταφερθεί ως αιχμάλωτη του Αχιλλέα⁸⁶ και κατόπιν του υιού του Νεοπτόλεμου στην Ήπειρο, και συγκεκριμένα στο Βουθρωτό⁸⁷. Εκεί σύμφωνα με τον Ευριπίδη, θα παντρευτεί τον Έλενο, υιό του Πριάμου, ο οποίος χαρακτηρίζεται και ως βασιλεύς των Χαόνων⁸⁸. Κατά τον περιηγητή Πausανία, η Αδρομάχη θα νυμφευθεί τον Νεοπτόλεμο, με τον οποίο θα κάνει τρία παιδιά, τον Μολοσσό, τον Πέργαμο και τον Πιέλο⁸⁹. Ειδικά στον Μολοσσό αποδίδεται και η εξουσία της κατοπινής *Μολοσσίδος γης* στην Ήπειρο, καθώς η φυλή του μετέπειτα ηπειρωτικού φύλου των Μολοσσών, προέρχεται από τον Μολοσσό της Αδρομάχης και του Νεοπτόλεμου. Για άλλα επιπρόσθετα στοιχεία ύπαρξης τρωικής επιρροής στην Ήπειρο, μαρτυρία αποτελεί ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς (1.51), ο οποίος αναφέρει έναν λόφο καλούμενο «Τροία» κοντά στον Βουθρωτό. Επιπρόσθετα, ο Βάρρων μνημονεύει έναν τόπο στην Ήπειρο, τον οποίο οι

Πρόκειται για τυχαία χρήση της λέξης. Βλ. Beaumont 1936, σελ.197-198· Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 322

⁸³ I, 242-249, «*Antenor potuit, mediis elapsus Achivis, Illyricos penetrare sinus, atque intima tutus regna Liburnorum, et fontem superare Timavi, unde per ora novem vasto cum murmure montis it mare proruptum et pelago premit arva sonanti. Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit Troia; nunc placida compositus pace quiescit*».

⁸⁴ Στέφανος Βυζάντιος, λ. *Τροία*: Davies 1984, σελ. 811-816, s.v. *Antenor*. Ο Davies παραθέτει την άποψη, ότι ο Αντήνωρ μπορεί να μετοίκησε με την οικογένειά του είτε στην Κυρήνη, είτε μαζί με τους Ενετούς στην Αδριατική. Σύμφωνα με τον μύθο, ο Αντήνωρ, παρείχε φιλοξενία στον Μενέλαο και τον Οδυσσέα, όταν αυτοί έφτασαν με πρεσβεία στην Τροία για να ζητήσουν την επιστροφή της Ελένης. Λόγω της πρότερης ευγενούς συμπεριφοράς του Αντήνωρα, οι Έλληνες τού επέτρεψαν να μετοικήσει με την οικογένειά του σε κάποιο από τα παραπάνω μέρη, μετά την πτώση της Τροίας.

⁸⁵ Cabanes 2011, σελ. 50.

⁸⁶ Ευριπίδης, *Αδρομάχη*, στ. 11-15 «*αὐτὴ δὲ δούλῃ τῶν ἐλευθερωτάτων οἴκων νομισθεῖσ' Ἑλλάδ' εἰσαφικόμην τῷ νησιώτῃ Νεοπτολέμῳ δορὸς γέρας δοθεῖσα λείας Τρωϊκῆς ἐξαίρετον*».

⁸⁷ Ευριπίδης, *Αδρομάχη*, στ.1242-1249 «*...γυναῖκα δ' αἰχμάλωτον, Ἀδρομάχην λέγω, Μολοσσίαν γῆν χρῆ κατοικῆσαι, γέρον, Ἑλένω συναλλαχθεῖσαν εὐναίοις γάμοις, καὶ παῖδα τόνδε, τῶν ἀπ' Αἰακοῦ μόνον λελειμμένον δῆ. βασιλέα δ' ἐκ τοῦδε χρῆ ἄλλον δι' ἄλλου διαπερᾶν Μολοσσίας εὐδαιμονοῦντας*».

⁸⁸ Βιργίλιος, *Αινειάδα*, βιβλίο 1 στ. 333-336 «*Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos Chaoniamque omnem Troiano a Chaone dixit, Pergamaque Iliacamque iugis hanc addidit arcem*».

⁸⁹ 1.11.1-2, «*καὶ οἱ παῖς [...] ἐξ Ἀδρομάχης δὲ Μολοσσὸς καὶ Πιέλος καὶ νεώτατος ὁ Πέργαμος. ἐγένετο δὲ καὶ Ἑλένω Κεστρίνος: τούτῳ γὰρ Ἀδρομάχῃ συνῴκησεν ἀποθανόντος ἐν Δελφοῖς Πύρρου*».

βοσκοί ονόμαζαν «Pergamis», ενώ σύμφωνα με τις ανασκαφές του Δ. Ευαγγελίδη⁹⁰, βρέθηκε στην κοιλάδα του Ροδοτοπίου Ιωαννίνων (αρχαία Πασσαρών), μια ορθογώνια ενεπίγραφη στήλη από ασβεστόλιθο (η οποία εκτίθεται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων) στην οποία αναφέρεται «το έθνος των Περγαμίων⁹¹».

- 1 προστατεύ[οντος Μολο]σ[ῶν Λεον(?)]-
 τίου Κυεστο[ῦ, Ἀτεράργ]ων δὲ Ἀ[ναζάν]-
 δρου τοῦ Ἀμύντα Α...ΑΙΟΥ [παραγε]-
 νομένων παρὰ τῶν Περγαμί[ων τοῦ]
- 5 προστάτα Νικάνδρου τοῦ Θευ[δότου],
 Ἀνδρονίκου τοῦ Ἀναζάνδρου, Ἰέρω(?)-
 νος τοῦ Ζωΐλου Ἀκραλεστών, [.c.6-7.]-
 νος τοῦ Γέλωνος Χαράδρου [καὶ ἀνανε]-
 ουμένων τὰν ἐξ ἀρχᾶς φιλία[ν καὶ προξε]-
- 10 νίαν αὐτοῖς ποθ' αὐτούς, ἔδοξ[ε τῶι κοινῶι]
 τῶν Ἀτεράργων ἀνανεῶσα[ι τὰν οὔσαν]

Ἡ παραπάνω ἐπιγραφή⁹² εἶναι ψήφισμα περὶ ἀνανέωσης τῆς φιλίας μεταξὺ Κοινοῦ τῶν Ἀτεράργων καὶ Περγαμίων. Δεδομένου ὅτι ἀναφέρεται προστάτης, καὶ ὄχι βασιλέας στὴν Ἡπειρο, ὁ Ευαγγελίδης, χρονολόγησε τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ὅταν στὴν Ἡπειρο εἶχε ἤδη ἰδρυθεῖ τὸ δημοκρατικὸ «Κοινὸν τῶν Ἡπειρωτῶν».

⁹⁰ Ευαγγελίδης 1935, σελ. 261-263.

⁹¹ Για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με τὴ σχέση Μολοσσίδος-Περγάμου βλ. Δάκαρης 1964, σελ. 148-156.

⁹² SEG 37:515, b.

Προσατατέ[οντος Μολο]σσ[ῶν Λεον-
 τίου Κυεστο[ῦ, ᾽Ατεράργω]ν δὲ [᾽Αναξάν-
 δρου τοῦ ᾽Αμύντα . . . λ . αίου[παρα-
 γενομενων παρὰ τῶν Περγαμί[ων, ἐπι
 5 προστάτα Νικάνδρου τοῦ Θευ[δότη,]
 ᾽Ανδρονίκου τοῦ ᾽Αναξάνδρου, ᾽Ιέρω-
 νος τοῦ Ζαίλου ᾽Ακραλέστων[ος, ᾽Ηρω-
 νος τοῦ Γέλωνος Χαράδρου, ἐπικαλ-
 ουμένων τὰν ἐξ ἀρχᾶς φιλία[ν καὶ προξε-
 10 νίαν αὐτοῖς ποθ' αὐτοὺς ἔδοξε[ε τῶι κοινῶι
 τῶν ᾽Ατεράργων ἀνανεῶσαι [τὰν οὔσαν
 ἐξ ἀρχᾶς φιλίαν καὶ προξενία[ν ποτι
 τοὺς Περγαμίους καὶ εἶμεν αὐ[τοῖς καὶ
 ἐκγόνοις καὶ π' αἰῶνος τὰν [φιλίαν καὶ
 15 προξενίαν.

(Εικ. 4) Η επιγραφή των Περγαμίων κατά τον Ευαγγελίδη. Πηγή: Ευαγγελίδης 1936, σελ. 261.

Συμπερασματικά, η πληθώρα των μύθων και λατρευτικών χώρων που προαναφέρθηκαν, καταδεικνύει την στενή επαφή των Ελλήνων με την Αδριατική, ήδη από πολύ νωρίς. Οι Έλληνες λόγιοι, και μετέπειτα οι Ρωμαίοι, αποτελούν τις σημαντικότερες μαρτυρίες, τις οποίες διαθέτουμε για την έρευνα της περιοχής στην αρχαιότητα. Ωστόσο, αυτό, που έχει τελικά αξία δεν είναι να προσδώσουμε ιστορική αλήθεια στο μεγαλύτερο μέρος των μύθων αυτών, διότι θα πέφταμε σε ατόπημα. Η χρονική τους σειρά είναι ασαφής, αλλά δεν έχει και ιδιαίτερη σημασία. Αυτό που θα πρέπει να διατηρήσουμε, είναι η σημασία τους στην απόδειξη ότι, η Αδριατική θάλασσα, αρχής γενομένης από τον 7ο-6ο π.Χ. αι., θα συμπεριληφθεί ενεργά στα ιστορικά τεκταινόμενα και σύντομα θα αναχθεί σε πόλο έλξης πάσης εμπορικής και αποικιστικής δράσης, ιδιαίτερα από τους Έλληνες. Πιο αναλυτικά, θα αναπτυχθούν το εμπόριο και οι πόλεις αυτές της Αδριατικής στα επόμενα κεφάλαια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ

Τον 7ο αιώνα π.Χ. συμβαίνει, έστω και συμβατικά, η έναρξη της δημιουργίας των μετέπειτα μεγάλων πόλεων της Αδριατικής. Ξεκινώντας τον περίπλου της από τα στενά του Υδρούντα, προσεγγίζουμε στην βόρεια ηπειρωτική ακτή, την Απολλωνία και την Επίδαμνο/Δυρράχιο, ενώ λίγο βορειότερα βρίσκεται η Λίσσος/Λισσός. Συνεχίζοντας προς τα νησιά της Δαλματίας, στο σημ. κροατικό νησί Κούρτσολα (*Korčula*) βρισκόταν η Μέλαινα Κόρκυρα· στη σημερινή νήσο Βις (*Vis*) αναπτύχθηκε η αποικία του Διονυσίου του Α΄, Ίσσα, και στο νησί Χβαρ (*Hvar*), επιχωρίαζαν οι Φάριοι της πόλης Φάρου, αποικίας των Κυκλαδίων Παρίων. Η Ηράκλεια, πιθανόν βρισκόταν κάπου κοντά στις Δαλματικές ακτές, χωρίς να ταυτίζεται με ασφάλεια η ακριβής γεωγραφική της θέση. Οι μεγάλες πόλεις της Ιταλικής χερσονήσου, αν και ήκμασαν πολύ περισσότερο κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο, θα συμπεριληφθούν έτσι ώστε να διασφαλιστεί το αδιάσπαστο την συνοχής. Κατοίκηση φυσικά υπήρχε ήδη και στις προηγούμενες χρονικές περιόδους (Αρχαϊκή, Κλασική, Ελληνιστική), αν και τα δεδομένα τους είναι περιορισμένα ως επί το πλείστον. Στις ιταλικές πόλεις του Αδριατικού Βορρά, συγκαταλέγονται η Αδρία και η Σπίνα, πόλεις με σημαντική εμπορική δραστηριότητα και πλεονεκτική θέση, πλησίον του πλωτού ποταμού Πάδου, μέσω του οποίου συνδέονταν με τις αγορές της Κεντρικής Ευρώπης. Νοτιότερα βρίσκεται και η Αγκώνα, πόλη η οποία δημιουργήθηκε από Συρακόσιους εξόριστους. Τελευταία πόλη, κοντά στα στενά του Υδρούντα ήταν το Βρεντέσιον/Βρινδήσιον. Στην Ιταλική Χερσόνησο, γενικότερα, λόγω της έλλειψης προστατευόμενων και απάνεμων λιμανιών, δεν υπάρχει ανάπτυξη μεγάλων αστικών παραθαλάσσιων κέντρων, έως ότου εμφανίστηκαν οι Ρωμαίοι ως κυρίαρχοι της Αδριατικής τον 3ο αι. π.Χ.

3.1 ΠΟΛΕΙΣ ΣΤΙΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΑΚΤΕΣ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ

3.1.1 ΑΠΟΛΛΩΝΙΑ

Ξεκινώντας τον περίπλου της Αδριατικής από τις ανατολικές ακτές στην Ήπειρο, εντός του κόλπου του Αυλώνα, ιδρύθηκε περί το 600 π.Χ. η Απολλωνία⁹³. Η ίδρυσή της οφείλεται, εν πολλοίς, στην κοινή αποικιστική αποστολή Κερκυραίων και Κορινθίων με σκοπό την δημιουργία ασφαλούς ναυστάθμου στην Αδριατική, έτσι ώστε να διέρχονται τα εμπορικά πλοία απρόσκοπτα. Το ενδιαφέρον των μεγάλων ελληνικών πόλεων για την Αδριατική και τα εμπορεύσιμα προϊόντα της, είχε ξεκινήσει ήδη από τον προηγούμενο αιώνα, με την ίδρυση της Επιδάμνου λίγα χρόνια νωρίτερα (627/625 π.Χ.) και έπειτα της Απολλωνίας, όταν οι προθέσεις της Κορίνθου -κατά κύριο λόγο- για την Αδριατική θάλασσα παγιώθηκαν. Βέβαια, για την Απολλωνία υφίσταται μια διχογνωμία στις παρακάτω πηγές ως προς την αρχική αποστολή, καθώς η κυρίαρχη αντίληψη αναφέρει το κοινό σώμα Κερκυραίων και Κορινθίων. Την άποψη αυτή ενστερνίζονται ο Στράβων και ο Ψευδο-Σκύμνος⁹⁴, ενώ και ο Στέφανος Βυζάντιος φαίνεται να εναρμονίζεται με τους ανωτέρω⁹⁵. Ο Θουκυδίδης ωστόσο, την αναφέρει μόνο ως «Κορινθίων άποικίαν» (1.26.2).

Το σώμα των αποίκων αποτελούνταν από Κερκυραίους και 200 Κορινθίους στρατιώτες (βλ. υποσημ. 95). Οικιστής ήταν ο Κορίνθιος Γύλακας, από τον οποίο ονομάστηκε αρχικά η πόλη *Γυλάκεια*⁹⁶. Οι Wilkes και Fisher-Hansen θεωρούν ότι ο Περίανδρος, τύραννος της Κορίνθου, οργάνωσε τον αποικισμό, δίχως όμως να γνωρίζουμε με ακρίβεια, εάν αυτό είναι αληθές και σε ποιον βαθμό⁹⁷. Η δημιουργία της Απολλωνίας και της Επιδάμνου αποτελεί μαρτυρία της Κορινθιακής εμπορικής

⁹³ Η έλλειψη πρωτοκορινθιακής κεραμικής επιβεβαιώνει την ίδρυσή της κάπου γύρω στο 600 π.Χ.

⁹⁴ Στράβων 7.5.8 και Ψευδο-Σκύμνος 439-40. Επίσης βλ. D'Ercole 2020, σελ. 322-323.

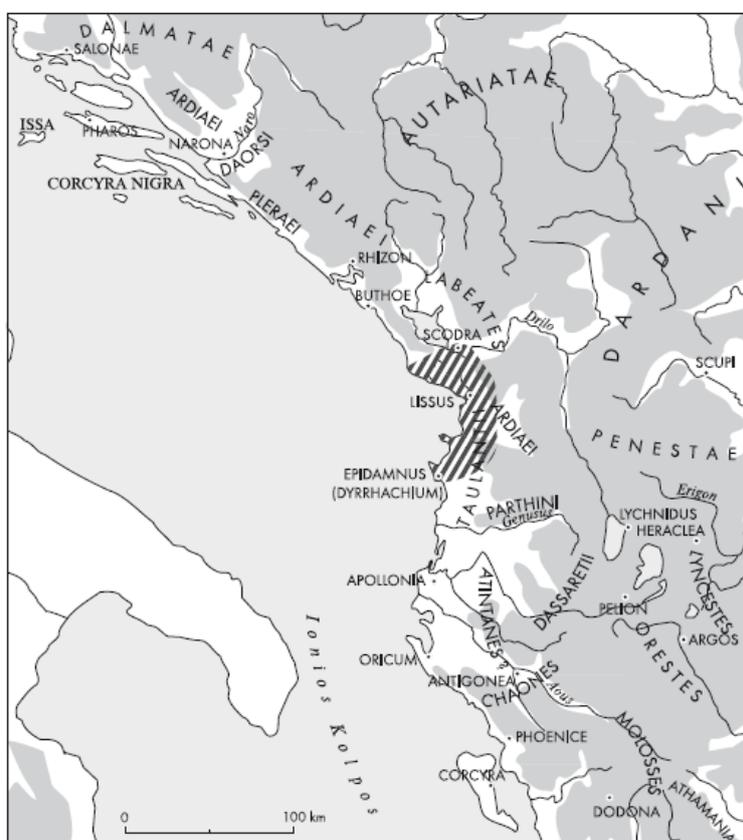
⁹⁵ Στέφανος Βυζάντιος, λ. *Απολλωνία*. «*Απολλωνία, πόλις Ίλλυρίας, ἣν ᾤκουν Ἰλλυριοί, κατ' Ἐπίδαμνον. ὕστερον διακοσίων Κορινθίων ἀποικία εἰς αὐτὴν ἐστάλη, ἥς ἠγεῖτο Γύλαξ, ὃς Γυλάκειαν ὠνόμασε. τὸ ἔθνικόν Ἀπολλωνιάτης καὶ θηλυκὸν Ἀπολλωνιάτις*». Για τον Στεφ. Βυζ. βλ. Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη § A105.2.

⁹⁶ Το τοπωνύμιο φαίνεται να επιβιώνει έως τον 2ο αι. μ.Χ. βλ. Cabanes 2011, σελ. 66.

⁹⁷ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 328. Βλ. επίσης αναλυτικά για τον Περίανδρο και τη σχέση του με την Απολλωνία Bejko – Hodges 2006, σελ. 87-89.

επέκτασης στην Αδριατική, καθώς η ίδια η θέση των πόλεων αυτών βρίσκεται σε στρατηγικό σημείο.

Η Απολλωνία, πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Ψευδο-Σκύλακα (§26) ανάγεται σε ποτάμιο λιμάνι, καθώς εκβάλλει εκεί ο ποταμός Αώος, και όπως αναφέρει απέχει περί τα 50 στάδια από την θάλασσα⁹⁸. Από την άλλη πλευρά, βέβαια, ο Στράβων, ισχυρίζεται πως η πόλη απέχει 10 στάδια από τον ποταμό και 60 στάδια από την θάλασσα⁹⁹. Ο Πλούταρχος στον *Καίσαρα* παραθέτει την απόφαση του Ιουλίου Καίσαρα να μεταβεί από την Απολλωνία, όπου βρισκόταν, προς την Ιταλία, μέσω του ποταμού Αώου (49/48 π.Χ.)¹⁰⁰.

(Εικ. 5) Χάρτης της νότιας Αδριατικής με τις σημαντικότερες πόλεις. Πηγή: Šašel Kos 2005, σελ. 229.

⁹⁸ Ψευδο-Σκύλαξ 26 «Ἡ δὲ Απολλωνία ἀπὸ τῆς θαλάττης ἀπέχει στάδια ν', καὶ ποταμὸς Αἴας παραρρεῖ τὴν πόλιν».

⁹⁹ Στράβων, 7.5.8, «εἴθ' ὁ Ἄψος ποταμὸς καὶ ὁ Ἄωος, ἐφ' ᾧ Απολλωνία πόλις εὐνομοτάτη, κτίσμα Κορινθίων καὶ Κερκυραίων, τοῦ ποταμοῦ μὲν ἀπέχουσα σταδίου δέκα τῆς θαλάττης δὲ ἐξήκοντα».

¹⁰⁰ Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, Καίσαρ 38 «Ἐν δ' Απολλωνία Καῖσαρ [...] δεινὸν ἐβούλευσε βούλευμα, κρύφα πάντων εἰς πλοῖον ἐμβὰς [...] ἀναχθῆναι πρὸς τὸ Βρεντέσιον [...]. τοῦ δ' Αἴου ποταμοῦ τὴν ναῦν ὑποφέροντος εἰς τὴν θάλασσαν, τὴν μὲν ἑωθινήν αὔραν, ἣ παρέιχε τηνικαῦτα περὶ τὰς ἐκβολὰς γαλήνην, ἀπωθοῦσα πόρρω τὸ κύμα, πολὺς πνεύσας πελάγιος διὰ νυκτὸς ἀπέσβεσε».

Η Απολλωνία, καλείται πόλις ήδη από τις πρώτες δεκαετίες της ίδρυσής της, με πρώτη αναφορά στον Ηρόδοτο (9.92) «*ἐν δὲ ἄνθρω ἀυλίζονται ἀπὸ τῆς πόλιος ἐκάς*». Άλλες αναφορές εντοπίζονται στον Ψευδο-Σκύλακα (§26) «*Ἐκ δὲ Ἐπιδάμου εἰς Ἀπολλωνίαν πόλιν Ἑλληνίδα ὁδὸς ἡμερῶν δύο*» και στον Αριστοτέλη (1290b 11-12) «*...δῆμος, οἷον ἐν Ἀπολλωνία τῇ ἐν τῷ Ἰονίῳ καὶ ἐν Θήρῳ (ἐν τούτων γὰρ ἑκατέρῃ τῶν πόλεων ἐν ταῖς τιμαῖς ἦσαν οἱ διαφέροντες κατ' εὐγένειαν καὶ πρῶτοι κατασχόντες τὰς ἀποικίας, ὀλίγοι ὄντες, πολλῶν)*». Ο Πausανίας με τη σειρά του αναφέρει ένα ανάθημα το οποίο έστειλε η Απολλωνία στην Ολυμπία και σηματοδοτεῖ τη νίκη της πόλης επί του Θρονίου¹⁰¹, σημαντικῆς πόλης των Αβάντων (ή Αμάντων). Στα μέσα του 5ου αι. η Απολλωνία συγκρούσθηκε με το γειτονικό Θρόνιον. Η σύγκρουση αυτή αποτέλεσε απότοκο του επεκτατισμού της. Οι Κορίνθιοι συνέδραμαν τους Απολλωνιάτες και έλαβαν λάφυρα πολέμου μετά την νίκη τους. Αποτέλεσμα του πολέμου με το Θρόνιον ήταν αφενός να αποκτήσει η Απολλωνία νέες εύφορες και καλλιεργήσιμες γαίες, οι οποίες ήταν ζωτικής σημασίας για την οικονομία της πόλης, αφετέρου, η επέκταση του ελέγχου της προς τον Νότο.

Η πόλη προστατεύεται από τα εχθρικά Ιλλυρικά φύλα της ηπειρωτικῆς ενδοχώρας, αλλά και από τις πειρατικές και άλλες εχθρικές επιδρομές δια θαλάσσης, με ισχυρά οχυρωματικά τείχη, τα οποία σώζονται έως τις μέρες μας (εικόνα 4). Τα τείχη της έχουν μήκος περίπου 5 χιλιόμετρα και διαθέτουν πολλές πύλες για την απρόσκοπτη πρόσβαση σε αυτήν, οι περισσότερες από τις οποίες βρίσκονται στα βόρεια της. Κατά τις αρχαιολογικές έρευνες, εντοπίστηκαν και πυργίσκοι κοντά στις πύλες εισόδου, για καλύτερο έλεγχο των διερχόμενων και προστασία της πόλης. Στα βόρεια της Απολλωνίας, επιπλέον, εκτείνονται και λόφοι οι οποίοι συμβάλλουν στη φυσική προστασία της πόλης, ενώ πάνω σ' αυτούς, υπάρχουν γερά τείχη¹⁰² για περαιτέρω ασφάλεια.

¹⁰¹ Πausανίας 5.22.3 «*ταῦτά ἐστιν ἔργα μὲν Λυκίου τοῦ Μύρωνος, Ἀπολλωνιάται δὲ ἀνέθηκαν οἱ ἐν τῷ Ἰονίῳ: καὶ δὴ καὶ ἐλεγείον γράμμασιν ἐστὶν ἀρχαίοις ὑπὸ τοῦ Διὸς τοῖς ποσί: "μνάματ' Ἀπολλωνίας ἀνακείμεθα, τὰν ἐνὶ πόντῳ Ἰονίῳ Φοῖβος ᾤκισ' ἀκερσεκόμας: οἱ γὰρ τέρμαθ' ἐλόντες Ἀβαντίδος ἐνθάδε ταῦτα ἔστασαν σὺν θεοῖς ἐκ Θρονίου δεκάταν*». βλ. επίσης IG II² 350.10· Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 328· Cabanes 2011, σελ. 71.

¹⁰² Vassal 2010, σελ. 68-69.

(Εικ. 6) Τμήμα των τειχών της Απολλωνίας, με δυο διαφορετικές εκδηλες φάσεις οικοδόμησης. Πηγή: Vassal 2010, σελ. 65.

Το 435 π.Χ. λίγο πριν την συμβατική έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου, δημιουργήθηκε ζήτημα σχετικά με την επιρροή που θα είχαν οι δυο μητροπόλεις, Κέρκυρα και Κόρινθος, στην Επίδαμνο.¹⁰³ Αυτές ήρθαν αντιμέτωπες, συμπαρασύροντας κι άλλες πόλεις στα πεδία των μαχών, στο πλευρό της μιας ή της άλλης, αντίστοιχα. Η Απολλωνία υποστήριζε τους Κορινθίους, και μάλιστα κατά τη διάρκεια πολιορκίας της Κέρκυρας από τον Κορινθιακό στόλο, οι κορινθιακές ενισχύσεις από την Αμβρακία *«έπορεύθησαν δὲ πεζῇ ἐς Ἀπολλωνίαν, Κορινθίων οὖσαν ἀποικίαν, δέει τῶν Κερκυραίων μὴ κωλύονται ὑπ' αὐτῶν κατὰ θάλασσαν περαιούμενοι»* (Θουκυδίδης 1.26.2). Ο Cabanes υποστηρίζει πως δεν επηρεάστηκε η Απολλωνία από την ήττα Κέρκυρας-Επιδάμνου¹⁰⁴.

Οι θεσμοί της πόλης παρουσιάζουν έντονο ενδιαφέρον. Τα ανώτερα πολιτειακά αξιώματα ήταν διαθέσιμα μόνο για απογόνους των πρώτων αποίκων¹⁰⁵. Αυτό οδήγησε

¹⁰³ Για την διένεξη μεταξύ Κερκυραίων και Κορινθίων σχετικά με την Επίδαμνο, θα γίνει εκτενής αναφορά στο ομώνυμο κεφάλαιο.

¹⁰⁴ Cabanes 2011, σελ. 72-73.

¹⁰⁵ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1290b 10-14, *«ἐλεύθεροι ὀλίγοι ὄντες πλειόνων καὶ μὴ ἐλευθέρων ἄρχωσι, δῆμος, οἷον ἐν Ἀπολλωνία τῇ ἐν τῷ Ἰονίῳ καὶ ἐν Θήρῳ (ἐν τοῦτων γὰρ ἑκατέρῃ τῶν πόλεων ἐν ταῖς τιμαῖς ἦσαν οἱ διαφέροντες κατ' εὐγένειαν καὶ πρώτοι κατασχόντες τὰς ἀποικίας, ὀλίγοι ὄντες, πολλῶν)»*. βλ. επίσης Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 328· Cabanes 2011, σελ. 69.

σε μια πολιτική ελίτ, η οποία αποφάσιζε για θέματα οικονομικά, κοινωνικά, στρατιωτικά, εξωτερικής πολιτικής κ.λπ.¹⁰⁶ Ωστόσο, οι Wilkes και Fisher-Hansen υποστηρίζουν πως κάποια στιγμή - αβέβαιου χρονικού πλαισίου - επικράτησε το ολιγαρχικό πολίτευμα, το οποίο όμως δεν διατηρήθηκε για πολύ, λόγω κατάχρησης δημοσίου χρήματος¹⁰⁷. Ο Στράβων αποκαλεί την Απολλωνία «*εύνομοτάτη*», επαινώντας την για το καλό νομοθετικό της σύστημα¹⁰⁸. Το κράτος της Απολλωνίας διατηρούσε την πρακτική της *ξενηλασίας* κατά τον Αιλιανό, όπως ακριβώς συνέβαινε και στη Σπάρτη¹⁰⁹. Από αυτή την μαρτυρία γεννάται το συμπέρασμα ότι δεν επιτρεπόταν σε ξένους να διαμείνουν στην πόλη για μεγάλο χρονικό διάστημα ή να αποκτήσουν δικαιώματα πολίτη. Δικαιώματα, προφανώς, δεν είχαν ούτε τα γηγενή φύλα τα οποία εξουσίασαν οι Απολλωνιάτες (λ.χ. Άβαντες, Ταυλάντιοι, Βυλλίονες κ.ά.), καθώς όπως προαναφέρθηκε αυτά παρέμειναν μεταξύ της κλειστής τάξης των απογόνων των πρώτων αποίκων.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν την ύπαρξη Βουλής και Εκκλησίας του Δήμου, με περιορισμένες αρμοδιότητες, καθώς, όπως αναφέρθηκε οι αποφάσεις λαμβάνονταν από την τοπική αριστοκρατική τάξη. Τον 2ο αι. μ.Χ. δημιουργήθηκε το Μνημείο των Αγωνοθετών¹¹⁰ το οποίο λειτούργησε ως βουλευτήριο. Άλλα δημόσια κτίρια ήταν το Ωδείο και το Θέατρο της πόλης, χωρητικότητας 8.000 θεατών, τα οποία μαρτυρούν την πολιτιστική ευημερία της και την πληθώρα κοινωνικών εκδηλώσεων. Στην πόλη υπήρχε Ναός του Απόλλωνα, δωρικού ρυθμού, ο οποίος κατασκευάστηκε γύρω στο 300 π.Χ. και συνδέθηκε με τον ιδρυτικό μύθο της Απολλωνίας, σύμφωνα με τον οποίο την ίδρυσε ο θεός Απόλλων¹¹¹. Άλλες θεές που λατρεύονταν στην Απολλωνία ήταν η Γαία και η αδελφή του Απόλλωνα, η Άρτεμις, για την οποία επίσης

¹⁰⁶ Ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί η άφιξη αποίκων στην Απολλωνία από το κατεστραμμένο Δυσπόντιο της Ήλιδας περί το 575 π.Χ. Αυτοί ασφαλώς δεν θα είχαν τα ίδια δικαιώματα με τους αυτόχθονες. Βλ. Bejko – Hodges 2006, σελ. 87· Cabanes 2011, σελ. 70-71.

¹⁰⁷ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1306a 6-9, «*ὅτε μὲν οὖν ἐπιχειροῦσι τι κινεῖν, ὅτε δὲ κλέπτουσι τὰ κοινά, ὅθεν πρὸς αὐτοὺς στασιάζουσιν ἢ οὗτοι ἢ οἱ πρὸς τούτους μαχόμενοι κλέπτοντας, ὅπερ ἐν Απολλωνίᾳ συνέβη τῇ ἐν τῷ Πόντῳ*». Βλ. επίσης Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 328.

¹⁰⁸ 7.5.8 (βλ. υποσημ. 99).

¹⁰⁹ Κλαύδιος Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία*, 13.16, «*ὅτι Απολλωνιάται ξενηλασίας ἐποίουν κατὰ τὸν Λακεδαιμόνιον νόμον...*».

¹¹⁰ Για το Μνημείο βλ. Vassal 2010, σελ. 69· Τοῦρ 2016, σελ. 74-75· Μπέτσιου 2024, σελ. 39-40. Το μνημείο λειτούργησε έως το 345 μ.Χ., όταν καταστράφηκε από σεισμό.

¹¹¹ Η λατρεία του Απόλλωνος είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το μαντείο των Δελφών και τη σχέση της Απολλωνίας με τη μητρόπολή της, Κόρινθο, γεγονός το οποίο αποδεικνύεται και στα νομίσματα της Απολλωνίας, τα οποία μπορεί να φέρουν ως οπισθότυπο τον τρίποδα, σύμβολο του Απόλλωνα. Βλ. Μπέτσιου 2021, σελ. 232-235.

κατασκευάστηκε ναός κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο, ο οποίος όμως δεν σώζεται. Η λατρεία της Γαίας και της Αρτέμιδος μαρτυρείται στην Απολλωνία ήδη από τον 6ο αι. π.Χ. Βρέθηκε επιγραφή σύμφωνα με την οποία υπήρχε λατρευτικός τόπος προς τιμήν της θεάς Γαίας, η οποία ευνόησε τους Απολλωνιάτες με καλά βοσκήματα και εύφορα κτήματα. Η επιγραφή «[ὄ]ρος Γαίας» (*IG X 1*), η οποία εμφανίζεται σε ασβεστόλιθο, μαρτυρά την οριοθέτηση ενός ιερού χώρου προς τιμήν της θεάς. Σε ανασκαφές που έγιναν στην τοποθεσία Βοηjakēt δυτικά της Απολλωνίας, ανακαλύφθηκε ναός, οποίος δεν έχει συσχετισθεί ακόμα με κάποια θεότητα. Το πιθανότερο σενάριο, είναι η αφιέρωση του ναού στην Αρτέμιδα ή την Αφροδίτη, βάσει μιας στήλης ή ελληνιστικών αγαλματιδίων, τα οποία παραπέμπουν είτε στην μια είτε στην άλλη θεότητα, αντίστοιχα¹¹². Τον 4ο αι. π.Χ. δημιουργήθηκαν στοές, το Νυμφαίο¹¹³, ενώ πολλά άλλα δημόσια κτίρια οφείλουν την κατασκευή τους στον Διονύσιο τον Α΄ των Συρακουσών¹¹⁴. Τα περισσότερα αρχαιολογικά ευρήματα της πόλης, τα οποία εντοπίστηκαν στις ανασκαφές, είναι κυρίως της Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής περιόδου (Βουλευτήριο, Πρυτανείο, Βιβλιοθήκη κ.λπ.)¹¹⁵.

(Εικ. 7) Το μνημείο των Αγωνοθετών (2ος αι. μ.Χ.). Πηγή: Τοφι 2016, σελ. 74.

¹¹² Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την ανασκαφή βλ. Davis – Stocker – Pojani – Dimo 2022.

¹¹³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το Νυμφαίο βλ. Çapeli 2016, σελ. 131-137.

¹¹⁴ Lamboley 2002, σελ. 217-221.

¹¹⁵ Piccinini 2019, σελ. 221-230.

(Εικ. 8) Η βιβλιοθήκη (αριστερά) και το Νυμφαίο ή Κρήνη (δεξιά) της Απολλωνίας. Πηγές: Piccinini 2019, σελ. 225 και Çapeli 2016, σελ. 131, αντίστοιχα.

Τα ιστορικά γεγονότα της Απολλωνίας ξεκινούν με την ίδρυσή της, αν και μέχρι τον 5ο αι. δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα. Σημαντικότερο περιστατικό τόσο για την εξωτερική πολιτική όσο και για την οικονομία της αποτέλεσε η διένεξη με τους γειτονικούς Άβαντες, όπως προαναφέρθηκε. Νέες εύφορες γαίες, έλεγχος της περιοχής στον Νότο και λάφυρα πολέμου ήταν μεταξύ των χαρακτηριστικών του θετικού αντικτύπου που ενείχε ο πόλεμος για τους Απολλωνιάτες. Μνήμη του πολέμου αυτού αποτελεί η επιγραφή, η οποία ανατέθηκε από την πόλη στην Ολυμπία (βλ. υποσημ. 101)¹¹⁶.

Τον 5ο αι. σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, η Απολλωνία αναμείχθηκε στα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα, πριν το ξέσπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου. Ωστόσο, δεν είχε αρνητικό αντίκτυπο στην Απολλωνία, ίσως και λόγω της απόστασής της από την καρδιά του κέντρου των επιχειρήσεων στο Αιγαίο Πέλαγος, αλλά και τη *Μεγάλη Ελλάδα*. Έναν αιώνα αργότερα, περί το 341 π.Χ. περίπου, θα συμμετάσχει στον πόλεμο του Κορίνθιου στρατηγού Τιμολέοντα κατά των τυράννων των ελληνικών πόλεων στη Σικελία και κατά των Καρχηδονίων. Η ακόλουθη επιγραφή σχετίζεται με τη στρατιωτική νίκη του Τιμολέοντα και αποδεικνύει τη συμμετοχή της Απολλωνίας:

¹¹⁶ Beaumont 1936, σελ. 169-170.

[-----]ιῶται Κο[ρκυ]ραῖο[ι Ἀ]πο[λ]λω[νιᾶται -----]
 [----- ἀπὸ τῶν] πολεμίων ἀ[ν]έθηκαν.
 [ταῖδε πόλεις -----] κτιστῆρα Κόρινθον
 [-----] χρησάμεναι
 [----- ἔλευ]θερίας ἐπέβησαν
 [-----] τάδε¹¹⁷.

Η επιγραφή αυτή επιβεβαιώνει την βοήθεια, την οποία προσέφεραν οι Απολλωνιάτες στον Στρατηγό Τιμολέοντα της Κορίνθου, στην σύγκρουσή του με τους Καρχηδονίους στη Σικελία¹¹⁸. Η επιγραφή βρέθηκε στην Κόρινθο σε βάση αγάλματος από ασβεστόλιθο. Αποτελεί αφιέρωμα για τη νίκη του Τιμολέοντα στον Κριμισό ποταμό της Σικελίας το 341 π.Χ.¹¹⁹. Ο Τιμολέον υπήρξε ελευθερωτής των ελληνικών πόλεων της Σικελίας, αφενός από την Καρχηδονιακή απειλή και αφετέρου απ' αυτή των εγχώριων τυράννων. Άλλη μια σημαντική επιγραφή για τα κοινωνικά και θρησκευτικά δεδομένα της Απολλωνίας, αποτελεί χρηστήριο έλασμα από το μαντείο της Δωδώνης, χρονολογούμενο μεταξύ 450 και 400 π.Χ.¹²⁰. Η επιγραφή αναφέρει «[εἰς] Ἀπολλωνίαν πλεύσας ἦι ἀλάστων τῆ[ιδ]ε ὄντων πυνθάνοιτο»¹²¹. Αυτό είναι ιδιωτικό ερώτημα και σχετίζεται πιθανόν με κάποια πλεύση προς την Απολλωνία. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει, κατά πάσα πιθανότητα, για τις συμφορές που πρόκειται να συμβούν στον ίδιο αυτόν ή σε κάποιον άλλο που στέλνει στην Απολλωνία. Κατά την άποψη του J. Chadwick ίσως σχετίζεται με δούλους του, οι οποίοι είχαν δραπετεύσει.

¹¹⁷ SEG 28.380 (<https://inscriptions.packhum.org/text/181686?bookid=227&location=1462>). Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα επιγραφικά δεδομένα της Μάχης στον Κριμισό ποταμό του 341 π.Χ. βλ. Rhodes – Osborne 2003, σελ. 368-370.

¹¹⁸ Η Μπέτσιου αμφισβητεί τις πηγές, αναφορικά με τη συμμετοχή της Απολλωνίας στον πόλεμο του Τιμολέοντα κατά των Καρχηδονίων το 341 π.Χ. Ενδεικτικά βλ. Μπέτσιου 2024, σελ. 35-36.

¹¹⁹ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 328.

¹²⁰ Τα χρηστήρια ελάσματα ήταν λεπτά φύλλα μόλυβδου πάνω στα οποία μια πόλη ή ένας ιδιώτης χάραζαν τα ερωτήματά τους προς τον Νάιο Δία και τη Διώνη, στο Μαντείο της Δωδώνης.

¹²¹ Δάκαρης – Βοκοτοπούλου – Χρηστίδης 2013, σελ. 122-123, αρ. 336Α .

Η αρχαία νεκρόπολη της Απολλωνίας εντοπίστηκε ανατολικά της πόλης¹²². Οι ανασκαφικές έρευνες έχουν φέρει στο φως τάφους, τύμβους και σαρκοφάγους κυρίως της Ελληνιστικής εποχής. Οι δημόσιες τελετές της πόλης μοιάζουν με αυτές της Επιδάμνου και της Κέρκυρας¹²³, αποδεικνύοντας τις επιρροές μεταξύ των πόλεων. Οι σχέσεις μεταξύ τους δεν διερράγησαν μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, αλλά έγιναν εντονότερες κυρίως λόγω της ανάπτυξης του εμπορίου. Επιπλέον, ένα ακόμα στοιχείο επιρροής στην Απολλωνία ήταν το ημερολόγιο της πόλης. Οι μήνες *Απελλαίος* και *Κράνειος*, συνδέονται με τον θεό Απόλλωνα¹²⁴, ενώ οι *Αλιοτρόπιος* και *Ψυδραίος*, δείχνουν την Κορινθιακή καταγωγή του. Το ημερολόγιο της, προσιδιάζει με τα ημερολόγια άλλων ελληνικών πόλεων, όπως ο Βουθρωτός, η Επίδαμνος, η Δωδώνη και η Κέρκυρα¹²⁵.

Η οικονομία της Απολλωνίας στηρίζεται στις εύφορες γαίες, η καλλιέργεια και εκμετάλλευση των οποίων, αποτελούν την κύρια πηγή εσόδων της πόλης¹²⁶. Επιπλέον, η κτηνοτροφία ανθούσε, καθώς η πόλη διέθετε καλά βοσκοτόπια. Από τον 5ο αι. και έπειτα ξεκινά η εμπορική ανάπτυξη της πόλης. Η Μπέτσιου κάνει λόγο και για εγχώρια κοιτάσματα πετρελαίου και ορυκτής πίσσας, η οποία πίσσα ήταν ιδανική για τη στεγανοποίηση των πλοίων¹²⁷. Γεγονός είναι ότι η Απολλωνία αποτέλεσε κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου της Αδριατικής, λόγω της καίριας γεωγραφικής της θέσης¹²⁸. Μαζί με την Επίδαμνο, αποτελούσαν δυο ασφαλή λιμάνια, τα οποία συνέδεαν τη Βόρεια Αδριατική και την Κεντρική Ευρώπη, με την Μεσόγειο θάλασσα και τις διεθνείς αγορές της εποχής, και αντίστροφα¹²⁹. Ειδικότερα κατά τον 4ο αι. π.Χ.

¹²² Στην κοιλάδα Kryegjata, ανατολικά της Απολλωνίας, οι ανασκαφές του νεκροταφείου έφεραν στο φως κατάλοιπα από την αρχαϊκή έως και την ελληνιστική εποχή. Στα δυτικά, αντίθετα, το νεκροταφείο στην τοποθεσία Bonjakët δεν φαίνεται να ήταν σε χρήση πριν από τον 1ο αι. π.Χ. Αναλυτικά βλ. Davis et al. 2007, σελ. 19-23.

¹²³ Mano 1983, σελ. 232.

¹²⁴ Βλ. Μπέτσιου 2021, σελ. 233.

¹²⁵ Trümpy 1997, σελ. 155-159· Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 329.

¹²⁶ Βοτανολογικά κατάλοιπα τα οποία βρέθηκαν στην τοποθεσία Bonjakët, αποκαλύπτουν την ύπαρξη διαφόρων καλλιεργήσιμων φυτών στην χώρα της Απολλωνίας. Μεταξύ αυτών είναι σιτάρι, κριθάρι και σύκα, ενώ άνθρακας ο οποίος βρέθηκε εκεί, μπορεί να ταυτιστεί με τη χρήση αρχαιομετρικών μεθόδων, με την ύπαρξη ελιάς, μηλιάς, αγλαδιάς και βελανιδιάς. Επιπλέον, πολύ σημαντικά ήταν και τα κατάλοιπα πεύκου, πλατάνου και κράταιγου, το πιθανότερο για χρήση σε τελετουργίες, όπως υποστηρίζει και η Susan Allen. Για περισσότερα βλ. Allen – Margariti 2022, σελ. 131-143.

¹²⁷ Μπέτσιου 2021, σελ. 230.

¹²⁸ Εκτός από τη θέση της και τα έσοδα από το εμπόριο δια θαλάσσης, η Απολλωνία (όπως και η Επίδαμνος) απολάμβανε και έσοδα από το εμπόριο με τους Ιλλυριούς την ενδοχώρας. Βλ. ενδεικτικά Beaumont 1936, σελ. 170-171.

¹²⁹ Η Απολλωνία, μαζί με την Επίδαμνο, θα αποτελέσουν την αφετηρία της *Εγνατίας οδού*, η οποία θα ενώνει τα Αδριατικά παράλια με την Μακεδονία και τη Θράκη. Βλ. Beaumont 1936, σελ. 166.

παρατηρείται μεγάλη ανάπτυξη σε όλες τις πόλεις της Αδριατικής. Νέες πόλεις δημιουργήθηκαν (βλ. Ίσσα, Φάρος κ.λπ.), ενώ λόγω της απομείωσης του παρεμβατισμού των Αθηναίων μετά την ήττα τους στον Πελοποννησιακό πόλεμο, οι πόλεις της Αδριατικής είχαν τον κατεξοχήν εμπορικό έλεγχο εντός του κόλπου. Τον 4ο αι. η Απολλωνία γνώρισε τεράστια οικονομική άνθηση, ενώ εισήγαγε κυρίως προϊόντα από την Αττική, την Ιλλυρική ενδοχώρα και την Απουλία στην αντίπερα όχθη¹³⁰.

(Εικ. 9) Αργυρό νόμισμα της Απολλωνίας (8,23 g.) το οποίο απεικονίζει τον οβελίσκο στον οπισθότυπο (1ος αι. π.Χ.).

(Εικ. 10) Ο οβελίσκος ή βαίτυλος του Απόλλωνα στην Απολλωνία. Πηγή: Wikimedia Commons.

Η νομισματοκοπία της Απολλωνίας ξεκινά τον 5ο αι. με αργυρά νομίσματα κατά τους κερκυραϊκούς τύπους. Τα νομίσματα αυτά διακρίνονται σε στατήρες (δίδραχμα), τρίδραχμα και δραχμές¹³¹. Ως εμπροσθότυπος απεικονίζεται αγελάδα να θηλάζει μοσχάρακι, ενώ ως οπισθότυπος αστεροειδές τετράγωνο κατά τα κερκυραϊκά

¹³⁰ Jaupaj 2019, σελ. 127.

¹³¹ Βλ. Meta 2015.

πρότυπα. Ο σταθμητικός κανόνας, ο οποίος χρησιμοποιείται για την νομισματική παραγωγή είναι ο κορινθιακός¹³². Η Meta αναφέρει την πιθανή ύπαρξη συνεργασίας μεταξύ Απολλωνίας-Δυρραχίου στη νομισματική παραγωγή, αν και η κοινή πολιτική κοπής νομισμάτων περιορίζεται μόνο στις δραχμές και στα ημίδραγμα, τα οποία όπως φαίνεται χρησιμοποιούνταν στις μεταξύ τους συναλλαγές¹³³. Τον 4ο αι. εισάγονται τα χάλκινα νομίσματα. Στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται λύρα (σύμβολο του θεού Απόλλωνα), ενώ ο οπισθότυπος αποδίδει τον οβελίσκο ή βαίτυλο¹³⁴, χαρακτηριστικό σύμβολο του Απόλλωνα, τόσο στην επίσης κορινθιακή αποικία Αμβρακία, όσο και στην Απολλωνία, όπου μάλιστα έχει στηθεί εντός της αγοράς της (βλ. εικόνα 10). Ο οβελίσκος στηνόταν σε κεντρικά σημεία μιας πόλης (ναούς, αγορά κ.λπ.) για την προστασία των αποίκων και των ταξιδιωτών. Νομίσματα του 4ου αι. π.Χ. αποδεικνύουν τον εκτεταμένο έλεγχο των γύρω περιοχών από την Απολλωνία. Πλείστοι θησαυροί από όλον τον Αδριατικό χώρο, μαρτυρούν το εκτεταμένο εμπόριο της πόλης. Αργυρές δραχμές της Απολλωνίας και του Δυρραχίου βρέθηκαν ανασκαφικά, αλλά και σε πολλούς θησαυρούς της Ιλλυρίας, της Ηπείρου, επίσης σε βορειότερες περιοχές αλλά και σε θησαυρό του 200-100 π.Χ. στην Ιταλία¹³⁵.

(Εικ. 11) Δυο αργυροί στατήρες (επάνω), μια αργυρή δραχμή (κάτω αρ.) και χάλκινο ημιβόλιο από την Απολλωνία (β' μισό 4ου αι. π.Χ., 250-248 π.Χ. και α' μισό 1ου αι. π.Χ. αντίστοιχα).

¹³² Kraay 1976, σελ. 126· Βλ. Meta 2015, σελ. 249.

¹³³ Meta 2015, σελ. 192.

¹³⁴ Μπέτσιου 2024, σελ. 40.

¹³⁵ IGCH 2054.

Η Απολλωνία συνέχισε να έχει ενεργό συμμετοχή στα εμπορικά πράγματα ακόμα και μετά την υποταγή και προσχώρησή της στη Ρωμαϊκή πολιτεία ως *civitas libera et immunis*¹³⁶ (Πόλη σύμμαχος της Ρώμης, με εσωτερική αυτονομία και φορολογική ατέλεια, χάρη στην προνομιακή της σχέση με τη ρωμαϊκή αρχή) το 229 π.Χ., κατά τη διάρκεια του Πρώτου Ιλλυρικού Πολέμου. Ήδη, μερικές δεκαετίες νωρίτερα, οι Ιλλυριοί προέβαιναν σε πειρατικές επιδρομές κατά των εμπορών της Αδριατικής, ανάμεσα στους οποίους βρίσκονταν και Ρωμαίοι. Μετά από πολλές προειδοποιήσεις των Ρωμαίων στους Ιλλυριούς ηγέτες (Άγρων, Τεύτα κ.α.), η ρωμαϊκή Σύγκλητος αποφάσισε να επέμβει για να προασπίσει τα συμφέροντά της στην Αδριατική. Η Απολλωνία ήταν μεταξύ των πόλεων που κατελήφθησαν και εν τέλει συμμάχησαν με τους Ρωμαίους. Η πόλη θα γνωρίσει άνευ προηγουμένου ανάπτυξη κατά την Ρωμαϊκή Εποχή, γεγονός το οποίο αποκαλύπτει και ο Κικέρων, όταν την αποκαλεί «μεγάλη και σημαντική πόλη»¹³⁷. Τέλος, ο ίδιος ο Οκταβιανός Αύγουστος και ο Μάρκος Αγρίππας σπούδασαν στην Απολλωνία ρητορική με δάσκαλο τον Απολλόδωρο τον Περγάμιο¹³⁸, πράγμα το οποίο επιβεβαιώνει την ακτινοβολία της πόλης.

Η κοινωνία αναμφίβολα, βρισκόταν σε ευημερία ήδη ακόμα και πριν την υπαγωγή της στη ρωμαϊκή πολιτεία. Τα πλούσια αρχαιολογικά κατάλοιπα της πόλης, σε συνδυασμό με τα οικιστικά και αρχιτεκτονικά ευρήματα, αποδεικνύουν την αφθονία αγαθών και τον πλούτο, τα οποία χαρακτήριζαν την Απολλωνία, καθ' όλη την Κλασική και Ελληνιστική περίοδο.

¹³⁶ Μπέτσιου 2024, σελ. 36.

¹³⁷ Κικέρων, *Φιλιππικοί*, 11.26 «*qui tenet Apolloniam, magnam urbem et gravem*». Βλ. Ceka 2011, σελ. 168-169.

¹³⁸ Δίων Κάσσιος, 45.3.1, «*οὗτος οὖν ὁ Ὀκτάουιος ἔτυχε μὲν τότε, ὅτε ὁ Καῖσαρ ἐσφάγη, ἐν τῇ Ἀπολλωνίᾳ τῇ Ι πρὸς τῷ Ἰονίῳ ὧν κόλπω ἐπὶ παιδείᾳ*».

3.1.2 ΕΠΙΔΑΜΝΟΣ

Η Επίδαμνος ιδρύθηκε περί το 627 ή 625 π.Χ. κυρίως από Κερκυραίους με τη συμμετοχή και Κορινθίων¹³⁹- στην δυτική ακτή της Βαλκανικής Χερσονήσου, στις ιλλυρικές ακτές, λίγο βορειότερα της Απολλωνίας, στην τοποθεσία όπου σήμερα βρίσκεται η αλβανική πόλη Durrës (βλ. εικόνα 1). Η πόλη βρισκόταν σε γειτνίαση με τη γη του ιλλυρικού έθνους (φύλου) των γηγενών Ταυλαντίων, το οποίο κατοικούσε στην ιλλυρική ενδοχώρα¹⁴⁰. Η πόλη ιδρύθηκε σε ισθμό κατά τον Θουκυδίδη (1.26), ενώ ο Cabanes υποστηρίζει την ανέγερση της πόλης πάνω σε λόφο και κοντά στο λιμάνι της, με μια λιμνοθάλασσα που τη χώριζε από τη στεριά. Ο ιστορικός Αππιανός στους *Εμφυλίους Πολέμους* του επεξηγεί την διττή ονομασία της πόλης (Επίδαμνος/Δυρράχιον). Σύμφωνα με τον Αππιανό, Επίδαμνος ονομαζόταν η Άνω Πόλη, ενώ Δυρράχιον το επίνειό της¹⁴¹. Ο Πausanias (6.10.8), ωστόσο, ισχυρίζεται ότι υπάρχει αρκετή απόσταση μεταξύ τους, πράγμα που βέβαια δεν συμφωνεί με το τοπίο. Άλλωστε, στα νομίσματα της πόλης κυριαρχεί το εθνικό Δ ή ΔΥΡ, το οποίο παραπέμπει στο Δυρράχιο¹⁴².

Καλείται πόλις από τον Θουκυδίδη στο 1.24.1 (βλ. υποσημ. 140), ήδη έναν αιώνα μετά την ίδρυσή της. Άλλες πηγές είναι ο Ψευδο-Σκύλαξ (25), «*ἐκ Βουθόης δὲ εἰς Ἐπίδαμνον, πόλιν Ἑλληνίδα, πλοῦς ἡμέρας καὶ νυκτὸς ὁδὸς δὲ τριῶν ἡμερῶν*» και ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* (1304a 13-15), «*ἢ στάσις αὕτη ἀρχὴ τοῦ ἱεροῦ πολέμου κατέστη τοῖς Φωκεῦσιν. μετέβαλε δὲ καὶ ἐν Ἐπιδάμῳ ἢ πολιτείᾳ ἐκ γαμικῶν: ὑπομνηστευσάμενος γὰρ τις θυγατέρα, ὡς ἐξημίωσεν αὐτὸν ὁ τοῦ ὑπομνηστευθέντος πατήρ, γενόμενος τῶν ἀρχόντων, ἄτερος συμπαρέλαβε τοὺς ἐκτὸς τῆς πολιτείας ὡς ἐπηρεασθεῖς*».

¹³⁹ Θουκυδίδης, 1.24.2, «*ταύτην ἀπόκισαν μὲν Κερκυραῖοι, οἰκιστὴς δ' ἐγένετο Φαλῖος Ἐρατοκλείδου Κορίνθιος γένος τῶν ἀφ' Ἡρακλέους, κατὰ δὴ τὸν παλαιὸν νόμον ἐκ τῆς μητροπόλεως κατακληθεῖς. ξυνόκισαν δὲ καὶ Κορινθίων τινὲς καὶ τοῦ ἄλλου Δωρικοῦ γένους*». Βλ. επίσης Meta 2015, σελ. 133-134.

¹⁴⁰ Θουκυδίδης, 1.24.1, «*Ἐπίδαμνός ἐστι πόλις ἐν δεξιᾷ ἐσπλέοντι ἐς τὸν Ἴόνιον κόλπον: προσοικοῦσι δ' αὐτὴν Ταυλάντιοι βάρβαροι, Ἰλλυρικὸν ἔθνος*». Όταν αναφέρεται ἐδῶ ὁ ιστορικός στον Ἴόνιο Κόλπο, ἐννοεῖ τον Ἀδριατικό. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την ιστορία των δυο θαλασσῶν, ἀλλὰ καὶ τα μεταξύ τους ὅρια βλ. Χαντέλη 2020-2021. Για την χρήση των ὀρων, βλ. παραπάνω.

¹⁴¹ 2.6.39, «*Βασιλεὺς τῶν τῆδε βαρβάρων, Ἐπίδαμνος, πόλιν ᾤκισεν ἐπὶ θαλάσσης καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ προσεῖπεν Ἐπίδαμνον. τούτου θυγατριδοῦς Δύρραχος, νομιζόμενος εἶναι Ποσειδῶνος, ἐπίνειον ᾤκισε τῆ πόλει καὶ Δυρράχιον ὠνόμασε*». Ο Beaumont (1936, σελ. 166-167) υποστηρίζει πως ἡ πόλη ονομαζόταν Ἐπίδαμνος καὶ τὸ ακρωτήρι Δυρράχιο, ἀν καὶ ὁ ὀρος Δυρράχιο γενικεύθηκε με την επέκταση τῆς πόλης.

¹⁴² Meta 2015, σελ. 134.

(Εικ. 12) Γεωφυσικός χάρτης των Ιλλυρικών ακτών. Πηγή: Talbert 1999. Map 49.

Οικιστής της Επιδάμνου ήταν ο Κορίνθιος Φάλιος ο Ερατοκλείδου, απόγονος του Ηρακλέους¹⁴³. Η Επίδαμνος και η Απολλωνία αποτελούν -όπως προαναφέρθηκε- το επακόλουθο της επεκτατικής πολιτικής της Κορίνθου στην Αδριατική θάλασσα με στόχο το ασφαλές εμπόριο στην περιοχή. Έχει αρκετά κοινά με την Απολλωνία, την άλλη μεγάλη αποικία Κέρκυρας-Κορίνθου. Διατήρησε και αυτή πολύ καλές επαφές με την μητρόπολή της, την Κέρκυρα (περισσότερο από την Κόρινθο), και μοιράστηκε

¹⁴³ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 330.

κάποιους από τους πρόσφυγες του Δυσποντίου της Ήλιδας όταν κατέφυγαν σε Απολλωνία και Επίδαμο, γύρω στο 570 π.Χ.¹⁴⁴.

Οι θεσμοί της Επιδάμου παρουσιάζουν παρόμοια δομή με εκείνους που μαρτυρούνται στην Απολλωνία. Το πολίτευμα είναι ολιγαρχικό κατά κύριο λόγο¹⁴⁵, το οποίο θα γίνει πιο μετριοπαθές με το πέρασμα των ετών, ενώ το 437 μετά από στάση θα αλλάξει σε δημοκρατικό. Το ολιγαρχικό πολίτευμα της πόλης με το πέρασμα των χρόνων μεταβλήθηκε σταδιακά σε μια πιο μετριοπαθή μορφή ολιγαρχίας. Δημιουργήθηκε βουλή, η οποία αντικατέστησε τον θεσμό των φυλάρχων. Δημιουργείται το δικαστήριο της Ηλιαίας, ενώ ο Αριστοτέλης μαρτυρά και την ύπαρξη υψηλόβαθμου αξιωματούχου, του άρχοντα (*Πολιτικά*, 1304a 13-15, «γενόμενος τῶν ἀρχόντων»). Άλλες δημόσια αξιώματα και επαγγέλματα περιγράφονται από τον Αριστοτέλη και τον Πλούταρχο. Υπήρχε στην Επίδαμο υψηλόβαθμος αξιωματούχος, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τα οικονομικά θέματα, ενώ ένας άλλος, ο καλούμενος «πωλητής», ήταν υπεύθυνος για όλες τις εμπορικές συναλλαγές της πόλης με τους γηγενείς γείτονές της¹⁴⁶. Στα τεχνικά δημόσια έργα η πόλη χρησιμοποιούσε δημόσιους δούλους (Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1267b 16-19).

Το 437 π.Χ., όταν ο δήμος επαναστάτησε, εξεδίωξε τους αριστοκράτες (τους ισχυρούς) και εγκαθίδρυσε δημοκρατία. Οι αριστοκράτες, με τη βοήθεια βαρβαρικών φύλων, πολιόρκησαν την Επίδαμο με σκοπό την επάνοδό τους στην εξουσία. Η πόλη στράφηκε για βοήθεια στην μητρόπολη της, την Κέρκυρα, στέλνοντας πρέσβεις, οι οποίοι παρουσιάστηκαν ως ικέτες στον ναό της Ήρας. Οι Κερκυραίοι τους εξεδίωξαν, χωρίς να προσφέρουν στρατιωτική ή κάποια άλλη αρωγή. Έτσι, στράφηκαν στους Κορινθίους, οι οποίοι απέστειλαν ετερόκλητο εκστρατευτικό σώμα, αποτελούμενο από

¹⁴⁴ Βλ. υποσημ. 106.

¹⁴⁵ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1301b 20-25, «καὶ ἐν Ἐπιδάμῳ δὲ μετέβαλεν ἡ πολιτεία κατὰ μόριον (ἀντὶ γὰρ τῶν φυλάρχων βουλὴν ἐποίησαν, εἰς δὲ τὴν ἡλιαίαν ἐπάναγκές ἐστιν ἔτι τῶν ἐν τῷ πολιτεύματι βαδίζουσιν τὰς ἀρχάς, ὅταν ἐπισηφίζηται ἀρχὴ τις, ὀλιγαρχικὸν δὲ καὶ ὁ ἄρχων ὁ εἷς ἦν ἐν τῇ πολιτείᾳ ταύτῃ)». Ο Αριστοτέλης αναφέρει την αντικατάσταση των φυλάρχων με Βουλή. Επίσης, όλοι οι αξιωματούχοι ήταν υποχρεωμένοι να παρίστανται στις συγκεντρώσεις της Ηλιαίας. Τέλος, μαρτυρά την ύπαρξη του ολιγαρχικού θεσμού του άρχοντος, χωρίς περαιτέρω πληροφορίες. Βλ. επίσης Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 330-331.

¹⁴⁶ Πλούταρχος, *Quaestiones Graecae*, 297F «τίς ὁ παρ' Ἐπιδάμνιους πωλητής; Ἐπιδάμνιοι γεινιῶντες Ἰλλυριοῖς ἤσθάνοντο τοὺς ἐπιμειγμένους αὐτοῖς πολίτας γιγνομένους πονηροὺς καὶ φοβούμενοι νεωτερισμὸν ἠροῦντο πρὸς τὰ τοιαῦτα συμβόλαια καὶ τὰς ἀμείψεις καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἓνα τῶν δεδοκιμασμένων παρ' αὐτοῖς, ὃς ἐπιφοιτῶν τοῖς βαρβάροις παρεῖχεν». Ο πωλητής, ο οποίος παρατίθεται από τον Πλούταρχο, είχε ενιαύσια ιδιότητα και ήταν πολίτης εμπιστοσύνης. Οφείλε να κάνει τις εμπορικές διαπραγματεύσεις με τους «βαρβάρους» Ιλλυριούς, με τους οποίους παρατήρησαν οι Επιδάμνιοι, ότι όσοι έρχονταν σε εμπορικές επαφές διαφείρονταν. Γι' αυτό και θεσπίστηκε το αξίωμα του πωλητή.

Κορινθίους, Αμβρακιώτες και Λευκαδίτες¹⁴⁷. Αυτοί εποίκισαν την Επίδαμνο, εγκαθιστώντας φρουρές. Έλαβαν ίσα πολιτικά δικαιώματα με τους γηγενείς. Αυτό το γεγονός μαρτυρείται από τον Θουκυδίδη με γλαφυρό ύφος στο 1.24-26. Μετά απ' αυτό το γεγονός οι Κερκυραίοι αποφάσισαν να λάβουν δράση. Μαζί με τους εξόριστους αριστοκράτες και τους Ιλλυριούς συμμάχους τους, επετέθησαν στην Επίδαμνο με 40 πλοία¹⁴⁸. Η μάχη που ακολούθησε είχε ως αποτέλεσμα την ήττα της Κορίνθου, την κυριαρχία των Κερκυραίων επί της Επιδάμνου, και την επάνοδο της αριστοκρατικής τάξης στην πολιτική σκηνή το 434 π.Χ.

Τα γεγονότα της Επιδάμνου αποτελούν μια από τις βασικές αφορμές για το ξέσπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου¹⁴⁹. Το έτος 431, τρία μόλις χρόνια μετά την επαναφορά του παλαιού καθεστώτος της πόλης, σηματοδοτεί την έναρξη της πρώτης φάσης του πολέμου (*Αρχιδάμειος Πόλεμος*). Στα προεόρτια της φάσης αυτής, η διαμάχη της Κορίνθου και της Κέρκυρας, με τη σύμπραξη των συμμάχων της καθεμίας, Σπάρτης και Αθήνας, αντίστοιχα, θα οδηγήσουν στο ξέσπασμα γενικευμένης σύρραξης στον ελληνικό κόσμο. Η Επίδαμνος πέρα από τον πόλεμο δεν κατάφερε να διατηρήσει την κραταιά θέση της στα γεωπολιτικά πράγματα. Παρέμεινε, βέβαια, ένα σπουδαίο λιμάνι με ισχυρή εμπορική παρουσία στην Αδριατική, ωστόσο, παρά την δύναμή της, ταλανιζόταν από εσωτερικές διαμάχες και από εχθροπραξίες με τους γειτονικούς λαούς, κυρίως τους Ιλλυριούς. Η Μετα επισημαίνει την ύπαρξη νομισμάτων (Τύπος *Έπιλον*) τα οποία κόπηκαν εκείνη την εποχή, γύρω στο 430 π.Χ., προς τιμήν της Κορίνθου για τη βοήθεια της¹⁵⁰.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα της πόλης είναι πενιχρά, καθώς τα ερείπιά της βρίσκονται κάτω από την σημερινή πόλη του Δυρραχίου της Αλβανίας και δεν είναι εύκολη η διενέργεια αρχαιολογικών ανασκαφών. Ο Πausανίας αναφέρει δυο

¹⁴⁷ Η Λευκάδα και η Αμβρακία ήταν συμμαχικές δυνάμεις της Κορίνθου στη Δυτική Ελλάδα. Ο J. Kagan υποστηρίζει ακράδαντα πως το νομισματοκοπείο της Επιδάμνου, όπως και της Αμβρακίας και της Λευκάδας, χρησιμοποιήθηκαν εκτενώς για την κοπή νομισμάτων τα οποία χρειαζόνταν για την προετοιμασία και χρηματοδότηση της εκστρατείας των Κορινθίων κατά της Κέρκυρας (Kagan 2013, σελ. 1).

¹⁴⁸ Θουκυδίδης, 1.26.4, «[...] αλλά στρατεύουσιν ἐπ' αὐτοὺς οἱ Κερκυραῖοι τεσσαράκοντα ναυσὶ μετὰ τῶν φυγάδων ὡς κατὰζοντες, καὶ τοὺς Ἰλλυριοὺς προσλαβόντες».

¹⁴⁹ Για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο βλ. ενδεικτικά Mossé – Schnapp-Gourbeillon 2015, σελ. 271-299· Orléans – Schmitt Pantel 2018, σελ. 223-237.

¹⁵⁰ Ονομάστηκε έτσι ο τύπος, διότι φέρει στον εμπροσθότυπο το γράμμα Ε, το οποίο υποδηλώνει την Επίδαμνο. Αυτό αποδεικνύει πως τον 5ο αι. σίγουρα η πόλη ήταν γνωστή και ως Επίδαμνος και ως Δυρράχιο. Βλ. Meta 2015, σελ. 139-141.

θησαυρούς ως ανάθημα της πόλης στην Ολυμπία¹⁵¹. Σύμφωνα με την D'Ercole¹⁵², τόσο η Επίδαμνος, όσο και η Απολλωνία, φαίνεται να επηρέασαν την αρχιτεκτονική των δημοσίων κτιρίων της αντίπερα Ιταλικής ακτής, όπως αποδεικνύεται και από τα ευρήματα οικοδομημάτων των Μεσσαπίων.

Στα πολιτιστικά πράγματα, ο Πausanias παραθέτει τη μαρτυρία της ύπαρξης νικητή στους Ολυμπιακούς Αγώνες από την Επίδαμνο¹⁵³. Αυτός ήταν ο Κλεοσθένης Πόντιδος Επιδάμνιος¹⁵⁴, ο οποίος νίκησε στους αγώνες άρματος κατά την 62η Ολυμπιάδα. Επιπλέον, το ημερολόγιο της πόλης, όπως και αυτό της Απολλωνίας, έχει σαφείς και αδιαμφισβήτητες επιρροές από το κορινθιακό. Απόδειξη είναι οι μήνες *Αλιοτρόπιος*, *Απελλαιός*, *Μαχανεύς* και *Πάναμος*¹⁵⁵. Η λατρεία του Ηρακλή εισήχθη με βεβαιότητα ήδη από τον 6ο αι., καθώς υπάρχει ιερό προς τιμήν του, ενώ απεικονίζεται αργότερα και στα νομίσματα που εξέδωσε η πόλη. Στην Επίδαμνο λατρευόταν επίσης η Αφροδίτη, όπως βεβαιώνει ο Braccesi¹⁵⁶, ενώ η λατρεία της είχε εισαχθεί από τη Κόρινθο. Παρ' όλα αυτά, σίγουρα οι επιρροές από τον γηγενή ιλλυρικό πληθυσμό είναι έκδηλες και αυτό επιβεβαιώνεται από τα ιλλυρικά ονόματα στους τάφους. Ο Wilkes (1996), αναφέρει την ύπαρξη τάφων προσώπων που φέρουν ιλλυρικά ονόματα και πατρώνυμα¹⁵⁷. Μερικά παραδείγματα είναι *Μαλλίκα*, *Βάτινα*, *Πλάτωρ*, *Τατα*, *Σκοδρίνα*, *Γένθιος* κ.λπ. Ο Ceka αναφέρει τις καλές σχέσεις μεταξύ Επιδάμνου και Ιλλυριών, τουλάχιστον κατά τους πρώτους αιώνες μετά την ίδρυσή της¹⁵⁸.

Η οικονομία της πόλης δεν βασιζόταν τόσο στις γαίες και στα εγχώρια αγροτικά και κτηνοτροφικά προϊόντα, όπως στην περίπτωση της Απολλωνίας. Οι Επιδάμνιοι επένδυσαν περισσότερο στο εμπόριο, εισαγωγικό και εξαγωγικό, και στην είσπραξη των τελών ελλιμενισμού των πλοίων, τα οποία αναζητούσαν ασφαλές λιμάνι, στον πλου εντός και εκτός της Αδριατικής. Η Meta επιβεβαιώνει την μεγάλη εισροή εμπορεύσιμων προϊόντων από την Μεγάλη Ελλάδα και την Ιταλία, προς την Ιλλυρική

¹⁵¹ Πausanias, 6.19.8, «ὁ δὲ τρίτος τῶν θησαυρῶν καὶ ὁ τέταρτος ἀνάθημά ἐστιν Ἐπιδαμνίων».

¹⁵² D'Ercole 2020, σελ. 322-323.

¹⁵³ Πausanias, 6.10.6, «ἐπὶ δὲ τῷ Παντάρκει Κλεοσθένους ἐστὶν ἄρμα ἀνδρὸς Ἐπιδαμνίου: τοῦτο ἔργον μὲν ἐστὶν Ἀγελάδα, ἔστηκε δὲ ὀπισθεν τοῦ Διὸς τοῦ ἀπὸ τῆς μάχης τῆς Πλαταιᾶσιν ἀνατεθέντος ὑπὸ Ἑλλήνων. ἐνίκα μὲν δὴ τὴν ἕκτην Ὀλυμπιάδα καὶ ἐξηκοστὴν ὁ Κλεοσθένης, ἀνέθηκε δὲ ὁμοῦ τοῖς ἵπποις αὐτοῦ τε εἰκόνα καὶ τὸν ἠνίοχον».

¹⁵⁴ Beaumont 1936, σελ. 167.

¹⁵⁵ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 331.

¹⁵⁶ Braccesi 2001, σελ. 96.

¹⁵⁷ Wilkes 1996, σελ. 72.

¹⁵⁸ Ceka 2011, σελ. 47.

ενδοχώρα¹⁵⁹. Αυτά τα προϊόντα αναγκαστικά θα έπρεπε να περάσουν πρώτα από τα μεγάλα λιμάνια της Επιδάμνου και της Απολλωνίας, προκειμένου να διοχετευτούν στις ιλλυρικές αγορές. Επομένως, είναι σαφές ότι τόσο η Επίδαμνος, όσο και η Απολλωνία, είχαν μεγάλα κέρδη από το ιλλυρικό εμπόριο.

Η πόλη εξέδωσε αργυρά νομίσματα με κερκυραϊκούς τύπους στον κορινθιακό σταθμητικό κανόνα (450-350 π.Χ.)¹⁶⁰. Στην εμπρόσθια όψη των στατήρων, απεικονίζεται αγελάδα με θηλάζοντα μόσχο, ενώ στην οπίσθια, αστεροειδές τετράγωνο¹⁶¹. Οι επιγραφές με το εθνικό της πόλης στα νομίσματα, εμφανίζονται ως Δ ή ΔΥΡ. Την περίοδο 350-229 π.Χ., οι στατήρες υιοθετούν εκτός από τον σταθμητικό κανόνα, και τους κορινθιακούς τύπους. Στα νομίσματα της περιόδου, εμφανίζεται ως εμπροσθότυπος ο Πήγασος (σήμα κατατεθέν της κορινθιακής νομισματοκοπίας), ενώ ως οπισθότυπος η κεφαλή της θεάς Αθηνάς.¹⁶² Ως εθνικό, αναγράφονται τα αρχικά Δ ή ΔΥΡ, ή ΔΥΡΑ, καθώς και ολόκληρο το εθνικό ΔΥΡΑΧΙΝΩΝ¹⁶³. Τον 4ο αι. εισάγονται τα χάλκινα νομίσματα, τα οποία φέρουν ως εμπροσθότυπο την κεφαλή του Δωδωναίου Διός και ως οπισθότυπο έναν τρίποδα. Συνήθεις επιγραφές στα χάλκινα νομίσματα αποτελεί το εθνικό (ΔΥΡ) σε συνδυασμό με ονόματα αξιωματούχων. Τέλος, περί το 300-200 π.Χ., εμφανίζονται οι δραχμές, ως υποδιαίρεση των στατήρων, με κορινθιακούς τύπους. Αυτές φέρουν εμπρός την κεφαλή του Ηρακλέους και πίσω τον Πήγασο¹⁶⁴. Η κυκλοφορία τετάρτων στατήρων και χάλκινων νομισμάτων του Δυρραχίου μαρτυρεί την ανάγκη κοπής μικρότερων υποδιαίρεσεων πραγματοποίηση συναλλαγών χαμηλού κόστους και την εξυπηρέτηση της τοπικής οικονομίας¹⁶⁵, ιδιαίτερα μάλιστα των στρατιωτών σε καιρό πολέμου και ασφαλώς της λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς.

Στην Απολλωνία εντοπίστηκε θησαυρός¹⁶⁶ του 200-168 π.Χ., στον οποίο μεταξύ των νομισμάτων από Αθήνα, Θάσο και Κασσώπη, βρέθηκαν πάνω από 100 αργυρές δραχμές και 8 αργυρά ημίδραγμα του Δυρραχίου. Αυτά αντικατοπτρίζουν το

¹⁵⁹ Meta 2015, σελ. 256-257.

¹⁶⁰ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 331· Kagan 2013, σελ. 1· Meta 2015, σελ. 135 και 250-251. Ο Beaumont (1936, σελ. 168) επισημαίνει το γεγονός πως η Επίδαμνος, τον 5ο αι. υιοθέτησε τον διαδεδομένο κερκυραϊκό σταθμητικό κανόνα, ως διευκόλυνση για το εμπόριο με την ίδια.

¹⁶¹ Meta 2015, σελ. 154-155.

¹⁶² Kagan 2013, σελ. 2.

¹⁶³ Meta 2015, σελ. 143.

¹⁶⁴ Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017, σελ. 145-147.

¹⁶⁵ Meta 2015, σελ. 255.

¹⁶⁶ IGCH 559.

εκτεταμένο εμπόριο μεταξύ των δυο μεγάλων και ισχυρών αστικών κέντρων του Αδριατικού νότου. Νομίσματα του Δυρραχίου εντοπίζονται μέχρι και στην Κεφαλονιά¹⁶⁷ (300-275 π.Χ.) και τη Σικελία¹⁶⁸ (350 π.Χ.). Οι τοποθεσίες αυτές δείχνουν την ανεπτυγμένη οικονομία και το ευρύ εμπόριο του Δυρραχίου, καθώς ξεπέρασε τα στενά όρια του Αδριατικού κόλπου και επεκτάθηκε μέχρι τη Μεσόγειο.

(Εικ. 13) ΑΡ Στατήρ, 450-350 π.Χ. (αριστερά). Δ-Y-P. E. Θηλάζων μόσχος και η αγελάδα προς αρ. Ο. Αστεροειδές τετράγωνο. ΑΡ Στατήρ, 350-300 π.Χ. (δεξιά). Δ. E. Πήγασος. Ο. Κεφαλή Αθηνάς προς δ.

Επιπλέον, αποκαλύπτονται ανασκαφικά και ιλλυρικά νομίσματα, τα οποία σύμφωνα με τους Dukat και Mirnik¹⁶⁹, κόπηκαν στην Επίδαμνο. Εκτείνονται χρονικά από τον βασιλιά των Ιλλυριών Μονούνιο (γύρω στο 300-280 π.Χ.) έως και τον τελευταίο βασιλιά, τον Γένθιο (180-168 π.Χ.). Κατά τη βασιλεία του Ιλλυριού Μονούνιου, εκδόθηκαν οι τελευταίοι στατήρες κερκυραϊκού τύπου στο Δυρράχιο, στους οποίους απεικονιζόταν ο θηλάζων μόσχος, ενώ κόπηκαν στο όνομα του ιδίου του βασιλιά (ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΝΟΥΝΙΟΥ), γύρω στο 270 π.Χ.¹⁷⁰. Τέλος, ο Γένθιος φαίνεται να έκοψε νομίσματα με την επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΓΕΝΘΙΟΥ, τόσο στην Επίδαμνο, όσο και στη Λίσσο, η οποία είχε περιέλθει υπό ιλλυρική κατοχή. Εισήγαγε 4 διαφορετικούς τύπους χάλκινων νομισμάτων¹⁷¹, οι περισσότεροι εκ των οποίων κόπηκαν στην πρωτεύουσά του, Σκόδρα, όπως επίσης και στην Λίσσο. Μάλιστα στα νομίσματα της Λίσσου, αναγράφεται και το εθνικό ΛΙΣΣΙΤΑΝ¹⁷². Ο Γένθιος

¹⁶⁷ IGCH 140.

¹⁶⁸ IGCH 2127.

¹⁶⁹ Dukat – Mirnik 1976, σελ. 184-186.

¹⁷⁰ Meta 2015, σελ. 158 και 165-183.

¹⁷¹ Σιόντης 2013, σελ. 92-96.

¹⁷² Σιόντης 2013, σελ. 95-96. Βλ. επίσης εικ. 13.

περιορίστηκε στην κοπή χάλκινων μόνο νομισμάτων για την εξυπηρέτηση της οικονομίας εντός της επικράτειάς του, καθώς τις ανάγκες για αργυρά νομίσματα κάλυπταν σε μεγάλο βαθμό οι ευρείες νομισματικές παραγωγές την Απολλωνίας και της Επιδάμνου.

Το 314 π.Χ. η Επίδαμνος κατελήφθη πρόσκαιρα από τον Κάσσανδρο, βασιλιά της Μακεδονίας. Παρακολουθώντας αυτήν την εξέλιξη οι Κερκυραίοι θεώρησαν συμφέρον τους να καταλάβουν την πόλη και να την παραδώσουν στους Ιλλυριούς. Η Επίδαμνος τότε εισήλθε στην ηγεσία του Ιλλυριού βασιλιά Γλαυκία, ενώ αργότερα και η βασίλισσα Τεύτα φαίνεται να διοικούσε το μεγάλο λιμάνι της Αδριατικής. Η Τεύτα, ειδικότερα, είναι συνδεδεμένη με τις πειρατικές ληστρικές επιδρομές κατά των εμπορικών πλοίων της Αδριατικής. Καθώς, λοιπόν, δημιούργησε πρόβλημα στην ασφαλή διεξαγωγή του διαμετακομιστικού εμπορίου εντός του κόλπου, οι Ρωμαίοι, ως ανερχόμενη δύναμη στη Μεσόγειο, έπρεπε να διαφυλάξουν τα συμφέροντά τους. Η Ρωμαϊκή Σύγκλητος έστειλε πρεσβεία στην Τεύτα για να συζητήσει μαζί της τους όρους τερματισμού των επιδρομών, αλλά αυτές απέβησαν άκαρπες. Η Ρώμη θα επέμβει στρατιωτικά στην περιοχή της Επιδάμνου, και περί το 229 π.Χ. θα καταλάβει πλήρως την πόλη, η οποία στο εξής θα αναφέρεται μόνο ως Δυρράχιον, όπως μαρτυρεί ο Προκόπιος μερικούς αιώνες αργότερα¹⁷³. Η πόλη θα συνεχίσει να κόβει τα δικά της νομίσματα έως το έτος 30 π.Χ. όταν θα γίνει Ρωμαϊκή αποικία. Ο κοσμοπολίτικος της χαρακτήρας θα παραμείνει έντονος παρά την προσχώρησή της υπό τη ρωμαϊκή Σύγκλητο, τόσο ώστε ο Κάτουλλος θα την χαρακτηρίσει ως *Hadriae tabernam*, «η ταβέρνα της Αδριατικής»¹⁷⁴.

¹⁷³ Προκόπιος, *Υπέρ των Πολέμων* (λόγος τρίτος), 3.1.16, «βασιλεὺς δὲ ὁ τῆς ἑω ἡμερῶν εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ὁδὸν ἐκκληρώσατο ἐκ τῶν Κυρήνης ὀρίων τῆς ἐν Λιβύῃ μέχρι Ἐπιδάμνου, ἢ πρὸς αὐτῷ κείται τῷ Ἰονίῳ κόλπῳ, Δυρράχιον τανῦν καλουμένη, καὶ ὅση ἀμφὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον, ὡς ἔμπροσθεν εἴρηται, ὑπὸ Ῥωμαίοις ἐστί».

¹⁷⁴ Κάτουλλος, 36.15. βλ. επίσης Jaurej 2019, σελ. 126.

3.1.3 ΛΙΣΣΟΣ

Η Λίσσος/Λισσός¹⁷⁵ ιδρύθηκε λίγο πριν το 385 π.Χ. από τον Διονύσιο τον Α΄ των Συρακουσών. Τοποθετείται στα παράλια των Δαλματικών ακτών, στους πρόποδες του λόφου *Lezha*, κοντά στις εκβολές του ποταμού Δρίνου (ο αρχαίος Δρίλων). Εκτενής αναφορά για την Λίσσο γίνεται στον Διόδωρο¹⁷⁶ και στον Πολύβιο¹⁷⁷. Πριν αποικιστεί από τους Έλληνες, η περιοχή κατοικούνταν από Ιλλυριούς. Η Λίσσος ξεκίνησε ως *εμπόριον* από τους Έλληνες, πράγμα που οφείλεται στην βραχύβια κατοίκηση και την εμπορική της -κατά κύριο λόγο- δραστηριότητα, ενώ δεν σώζονται κατοικίες. Η σημασία της έγκειται στην γεωγραφική της θέση. Ήταν εμπορικός σταθμός και προστατευμένο λιμάνι, πράγμα το οποίο συνέβαλε στην διασφάλιση της ομαλής ναυσιπλοΐας, καθώς τα πλοία έβρισκαν ασφαλές αγκυροβόλι εκεί. Στη Λίσσο δεν εντοπίζονται ίχνη κατοίκησης. Δεν έχουν σωθεί κατοικίες ή δημόσια κτήρια, κάτι το οποίο ενισχύει την άποψη του Cabanes¹⁷⁸, σύμφωνα με την οποία η δημιουργία της είχε αμυντικό και στρατιωτικό χαρακτήρα. Ήταν λιμάνι ελέγχου, προστασίας και επαφών των Συρακουσών με τους Ιλλυριούς της ενδοχώρας. Ωστόσο, η πόλη έχει νεκροταφείο, ενώ έχουν εντοπιστεί και νομίσματα με το εθνικό της πόλης ΛΙΣΣΙΤΑΝ, κάτι το οποίο δείχνει την ανάπτυξη του εμπορίου και την ανάγκη για διευκόλυνση των συναλλαγών με τη εγχώρια νομισματοκοπία.

¹⁷⁵ Ο τονισμός στη λήγουσα (*Λισσός*) προκύπτει έπειτα από αναζήτηση στο *Etymologicum Magnum* (1816, p. 514, line 12-17, s.v. *Λισσή*) στο οποίο αναφέρεται: «*Λισσὸν τὸ ὀμαλόν· παρὰ τὸ λίαν ἴσον· Ἀμερίας δὲ ἐπὶ τοῦ ὕψηλοῦ αὐτὸ λαμβάνει. Αὕτη δὲ ἡ νῆσος ὄρνιθας ἔχει τοξενούσας τοῖς πτεροῖς ὡς βέλεσι, τὰς καλουμένας Στυφελίδας. Ἡ δὲ νῆσος καλεῖται Ἄρηα· ἐπεὶ ἐν αὐτῇ ἐστὶν ἐπιφανέστατον ἱερὸν Ἄρης*».

¹⁷⁶ Διοδ., 15.13.4 «*[...] συμπράξαντος αὐτοῖς Διονυσίου τοῦ τυράννου. οὗτος γὰρ ἀποικίαν ἀπεσταλκῶς εἰς τὸν Ἄδριαν οὐ πολλοῖς πρότερον ἔτεσιν ἐκτικῶς ἦν τὴν πόλιν τὴν ὀνομαζομένην Λίσσον*». Ο Διόδωρος αναφέρει την αρχική αποστολή αποικισμού της Λίσσου από τον Διονύσιο Α΄, τύρανο των Συρακουσών.

¹⁷⁷ Πολύβιος, 2.12.3 «*ὑπὸ δὲ τὴν ἑαρινὴν ὥραν ἡ Τεύτα διαπρεσβευσασμένη πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ποιεῖται συνθήκας, ἐν αἷς εὐδόκησε φόρους τε τοὺς διαταχθέντας οἷσιν πάσης τ' ἀναχωρήσειν τῆς Ἰλλυρίδος πλὴν ὀλίγων τόπων, καὶ τὸ συνέχον, ὃ μάλιστα πρὸς τοὺς Ἑλληνας διέτεινε, μὴ πλεύσειν πλέον ἢ δυοὶ λέμβοις ἔξω τοῦ Λίσσου, καὶ τούτοις ἀνόπλοις*». Ο Πολύβιος παραθέτει μια συνθήκη ειρήνης του 229 π.Χ. μεταξύ της βασίλισσας των Ιλλυριών, Τεύτας, με τους Ρωμαίους, σύμφωνα με την οποία δεν έπρεπε να περάσουν περισσότερα από δύο ιλλυρικά πλοία πέρα της Λίσσου και αυτά άοπλα. Η συνθήκη αυτή έγινε για να περιοριστούν οι πειρατικές επιδρομές των Ιλλυριών στους εμπόρους της ιταλικής χερσονήσου.

¹⁷⁸ Cabanes 2011, σελ. 78.

(Εικ. 14) Χάλκινο νόμισμα από τη Λίσσο, του Ιλλυριού βασιλέως Γενθίου. Στον οπισθότυπο το εθνικό ΛΙΣΣΙΤΑΝ.

Οι αρχαιολογικές ανασκαφές στην σημερινή πόλη της Αλβανίας Lezhë, μεταξύ 2006 και 2011, αποκάλυψαν πολλά για την Λίσσο της Ελληνιστικής εποχής. Ο εντοπισμός της θέσης της Λίσσου είχε ήδη ξεκινήσει από τη δεκαετία του 1960 από τους Αλβανούς αρχαιολόγους Frano Prendi και Κοζο Zheku. Το 2001 το ενδιαφέρον για τη Λίσσο αναζωπυρώθηκε από τον Αλβανό αρχαιολόγο Gëzim Hoxha, ενώ το 2006 ξεκίνησαν επίσημα οι ανασκαφικές διεργασίες από Αλβανούς και Γερμανούς αρχαιολόγους¹⁷⁹. Σκοπός της έρευνας ήταν αφενός η έρευνα και η χρονολόγηση των τειχών, η ανάπτυξη του αστικού ιστού και οι γεωμορφολογικές έρευνες σχετικά με την ακτογραμμή στην αρχαιότητα¹⁸⁰ και τον ρου του ποταμού Δρίνου.

Τα τείχη της πόλης έφεραν 8 πύλες εισόδου¹⁸¹, ενώ ένα *διατείχισμα*¹⁸² χώριζε την κάτω πόλη από την Ακρόπολη της Λίσσου, την Ακρόλισσο. Η Ακρόλισσος, το φρούριο της Λίσσου, εκτείνονταν στα 413 μ. υψόμετρο, πάνω από αυτήν, κατά τον Cabanes, ενώ άλλες σημαντικές πληροφορίες για την Ακρόλισσο παραθέτουν ο Στράβων και ο Πολύβιος¹⁸³. Ο Στράβων μαρτυρά την εγγύτητα της Λίσσου με την Επίδαμνο και κάνει λόγο για την Ακρόλισσο, ξεχωριστά από την πόλη, και ο Πολύβιος

¹⁷⁹ Για την ιστορία και την πορεία των ανασκαφών στη Λίσσο βλ. ενδεικτικά Oettel 2015.

¹⁸⁰ Στη σύγχρονη εποχή, λόγω των προσχώσεων η αρχαία πόλη Λίσσος έχει μετακινηθεί στα 7 χιλιόμετρα από τη θάλασσα. Βλ. Oettel 2015, σελ. 238.

¹⁸¹ Οι πύλες μαρτυρούν το γεγονός ότι η Λίσσος ήταν ένα σημαντικό κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου, καθώς επιτρέπουν την απρόσκοπτη διέλευση εμπορευμάτων, τόσο μεταξύ Αδριατικής και ενδοχώρας, όσο και μεταξύ βόρειων ιλλυρικών και νότιων ηπειρωτικών πόλεων.

¹⁸² Oettel 2015, σελ. 240.

¹⁸³ Cabanes 2011, σελ. 78-79. Βλ. επίσης Στράβων, 7.5.8 «μετὰ δὲ τὸν Ριζονικὸν κόλπον Λίσσος ἐστὶ πόλις καὶ Ἀκρόλισσος καὶ Ἐπίδαμνος Κερκυραίων κτίσμα, ἢ νῦν Δυρράχιον ὁμωνύμως τῇ χερρονήσῳ λεγομένη ἐφ' ἧς ἴδρυται» Πολύβιος, 8.13.1 «πάσαι δὲ τῇ διανοίᾳ περὶ τὸν Λίσσον καὶ τὸν Ἀκρόλισσον ὧν, καὶ σπουδάζων ἐγκρατῆς γενέσθαι τῶν τόπων τούτων, ὥρμησε μετὰ τῆς δυνάμεως: ποιησάμενος δὲ τὴν πορείαν ἐπὶ δύο ἡμέρας».

αναφέρει την διήμερη εκστρατεία του Φιλίππου του Ε΄ της Μακεδονίας κατά της Λίσσου, την οποία και καθυπέταξε το 213/212 π.Χ. Το φρούριο ήταν κατασκευασμένο με λαξευτούς λίθους, σε διαφορετικές φάσεις οικοδόμησης σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα. Το αρχαιότερο τείχος είναι του 4ου αιώνα και περικλείει μόνο την ακρόπολη της Ακρολίσσου σε έκταση περίπου 2,3 εκτάρια¹⁸⁴. Στην οικοδομική φάση του 3ου-2ου αιώνα, τα τείχη είχαν συνολική περίμετρο 2150 μ. και περιλάμβαναν και την κάτω πόλη, έως τον ποταμό Δρίνο. Το υψόμετρο στο οποίο βρίσκονταν ήταν γύρω στα 410 μ.¹⁸⁵. Άλλα μικρότερα τείχη χώριζαν την πόλη σε επιμέρους τμήματα, πιθανόν για πρακτικούς λόγους. Η αρχιτεκτονική φέρει χαρακτηριστικά των στρατιωτικών εγκαταστάσεων των Συρακουσών, κάτι που έμμεσα αποδεικνύει τον σκοπό ίδρυσης της Λίσσου. Ο Beaumont¹⁸⁶ υποστήριξε πως υπήρχε ελληνικός εμπορικός σταθμός στην τοποθεσία της Λίσσου πριν το 385 π.Χ., με το επιχείρημα ότι οι οχυρώσεις της ανάγονται σε παλαιότερη εποχή.

(Εικ. 15) Σκύφος τύπου Gnathia από τη Λίσσο. (πηγή: Kögler 2020-2021, Fig. 22 D4.2)

Γενικά τα τείχη της Λίσσου έχουν περάσει από 6 οικοδομικές φάσεις, βάσει των αρχαιολογικών αναλύσεων. Μια ελληνιστική, μια ύστερη ρωμαϊκή, μια βυζαντινή, μια βενετική, μια οθωμανική και τις σύγχρονες ανασυλώσεις¹⁸⁷. Μια πολύ ενδιαφέρουσα θεωρία του Cabanes, σχετικά με τις αρχικές οχυρώσεις της Λίσσου,

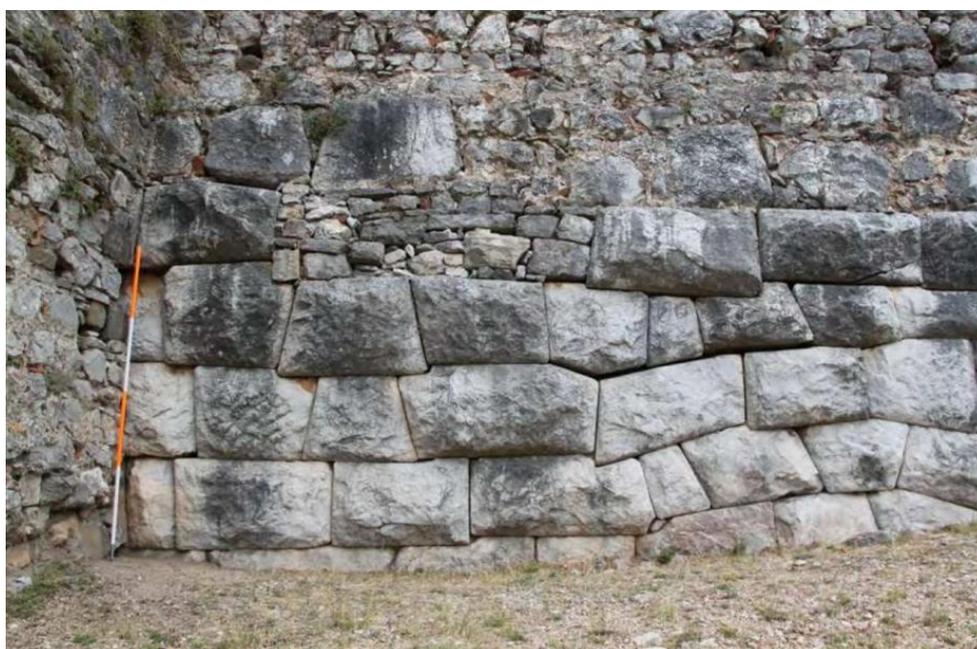
¹⁸⁴ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 332-333.

¹⁸⁵ Ceka 2011, σελ. 46.

¹⁸⁶ Beaumont 1936, σελ. 184.

¹⁸⁷ Oettel 2015, σελ. 240.

αφορά την κατασκευή τους από τους Ιλλυριούς, οι οποίοι πιθανώς μεταξύ 3ου και 2ου αι. π.Χ. την κατέλαβαν. Σύμφωνα με τον ίδιο και ορμώμενος από τα αρχαιολογικά δεδομένα, οι οχυρώσεις της Λίσσου πρέπει να κατασκευάστηκαν, κατά κύριο λόγο, από τους Ιλλυριούς, και όχι από τον Διονύσιο τον Α΄ των Συρακουσών¹⁸⁸. Κάτι που ενισχύει την άποψη αυτή είναι το γεγονός πως τα τείχη είναι στραμμένα προς τη θάλασσα και όχι προς την Ιλλυρική ενδοχώρα. Αυτό με τη σειρά του δείχνει την ανησυχία των κατοίκων για τους κίνδυνους που προέρχονταν από τη θάλασσα και όχι από το εσωτερικό της Βαλκανικής¹⁸⁹.

(Εικ. 16) Τμήμα των τειχών της Λίσσου ανατολικά της ανατολικής πύλης, η οποία οδηγούσε στην Ακρόλισσο. Πηγή: Oettel 2015, σελ. 251, Abb. 9.

Το 229 π.Χ. μετά την ήττα των Ιλλυριών από τους Ρωμαίους στον Α΄ Ιλλυρικό πόλεμο, η βασίλισσα των Ιλλυριών, Τεύτα, μετά από πρεσβεία στη Ρώμη, συμφώνησε σε συνθήκη την οποία παραθέτει ο Πολύβιος¹⁹⁰. Με βάση αυτή τη συνθήκη

¹⁸⁸ Πολλά από τα κεραμικά ευρήματα της Λίσσου προσιδιάζουν σε ιλλυρικά εργαστήρια (κυρίως σκύφοι και κάνθαροι), όπως επίσης και σε αγγεία τύπου Gnathia της Νότιας Ιταλίας κυρίως του 3ου-2ου αι. π.Χ. Τα περισσότερα ευρήματα αποτελούν οικιακά σκεύη. Γίνεται έκδηλο, επομένως, το εμπόριο, τόσο με την αντίπερα ιταλική όχθη, όσο και με την Ιλλυρική ενδοχώρα. Βλ. Kögler 2020-2021.

¹⁸⁹ Για περισσότερα δεδομένα σχετικά με τα τείχη της Λίσσου αναλογικά με τις πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες βλ. ενδεικτικά Oettel 2015.

¹⁹⁰ 2.12.3 (βλ. υποσημ. 177).

απαγορευόταν να διαπλέουν πέρα της Λίσσου, περισσότερα από δυο ιλλυρικά πλοία, τα οποία θα έπρεπε να είναι πάντα αφοπλισμένα. Το 213-212 π.Χ. στο πλαίσιο του Β΄ Μακεδονικού πολέμου, ο Φίλιππος ο Ε΄ της Μακεδονίας θα καταλάβει τη Λίσσο, η οποία θα προσδίδει στο στράτευμά του έξοδο προς τον Αδριατικό κόλπο. Βασική πηγή αποτελεί ο Πολύβιος¹⁹¹, ο οποίος περιγράφει ζωηρά την πολιορκία της Λίσσου από τους Μακεδόνες. Οι Ιλλυριοί βασιλείς Σκερδιλαΐδας και Πλευράτος ανακατέλαβαν γρήγορα την πόλη και απέκοψαν στους Μακεδόνες την επαφή με τη θάλασσα το 202 π.Χ. Ο επόμενος βασιλέας των Ιλλυριών, Γένθιος, ενώ βρισκόταν στη Λίσσο γύρω στο 169 π.Χ., έλαβε μια πρεσβεία του βασιλιά των Μακεδόνων, Περσέα, για συμμαχία των δυο βασιλείων. Το γεγονός αναλύει ο Πολύβιος¹⁹². Το 168 π.Χ. η πόλη καταστράφηκε από φωτιά, η οποία σχετιζόταν με τη ρωμαϊκή εκστρατεία στην Ιλλυρία στο πλαίσιο του Γ΄ Μακεδονικού πολέμου. Η Λίσσος επίσημα θα τεθεί τοιουτοτρόπως υπό ρωμαϊκή κυριαρχία.

3.1.4 ΜΕΛΑΙΝΑ ΚΟΡΚΥΡΑ

Η Μέλαινα Κόρκυρα ιδρύθηκε σε άγνωστη θέση και χρόνο, κάπου στα βόρεια του νησιού Κούρτσολα στις Δαλματικές ακτές (πιθανώς μεταξύ 7ου και 6ου αι. π.Χ.). Αυτή η αποικία ιδρύθηκε από τους Κνιδίους¹⁹³. Οι Κερκυραίοι συνέδραμαν, κατά τον Cabanes¹⁹⁴, στην αποικιακή εγκατάσταση των Κνιδίων, καθώς οι τελευταίοι έσωσαν 300 Κερκυραίους τους οποίους είχε στείλει ο Περίανδρος της Κορίνθου στην Λυδία για να ευνουχιστούν¹⁹⁵. Το όνομα «Κόρκυρα» δόθηκε σε ένδειξη ευγνωμοσύνης από τους Κνιδίους, για την σύμπραξη της Κέρκυρας στην νέα αυτή εγκατάσταση, ενώ ο επιθετικός προσδιορισμός «Μέλαινα», σχετίζεται με το μαύρο πευκόδασος, το οποίο καλύπτει το νησί. Ο Απολλώνιος ο Ρόδιος κάνει μια αναφορά στη Μέλαινα Κόρκυρα

¹⁹¹ 8.13-14.

¹⁹² 28.8, «ὅτι Περσεὺς πρὸς Γένθιον τὸν βασιλέα ἀπέστειλε πρεσβευτὰς [...] καὶ παρακαλεῖν αὐτὸν πρὸς τὴν τούτου καὶ Μακεδόνων φιλίαν καὶ συμμαχίαν».

¹⁹³ Ψευδο-Σκύμνος 427-430 «ἢ τε λεγόμενη Μέλαινα Κόρκυρ' ἦν Κνίδιοι κατῴκισαν. Ἔχει δὲ λίμνην εὖ μᾶλ' ἢ χώρα τινὰ μεγάλην, παρ' αὐτοῖς τὴν Λυχνίτιν λεγομένην» Αναφορά στη Μέλαινα Κόρκυρα γίνεται και στον Ψευδο-Σκύλακα, 23, «Καὶ νῆσος τῆς παραλίας χώρας ἐγγύς, ἣ ὄνομα Μελίτη, καὶ ἑτέρα νῆσος ἐγγύς ταύτης, ἣ ὄνομα Κέρκυρα ἢ μέλαινα»

¹⁹⁴ Cabanes 2011, σελ. 73-74.

¹⁹⁵ Cabanes 2011, σελ. 73.

στο Δ 569-571 «μελαινομένην δέ μιν ἄνδρες ναυτίλοι ἐκ πόντοιο κελαινῆ πάντοθεν ὕλη δερκόμενοι Κέρκυραν ἐπικλείουσι Μέλαιναν».

Ο Στράβων (7.5.5) αντλεί από τον Ψευδο-Σκύμνο (βλ. υποσημ. 193) τα σχετικά με την Κνιδιακή κτίση της πρώτης αποικίας της Μέλαινας Κόρκυρας («...ὧν τοῖς μὲν πλησιάζει νῆσος ἢ μέλαινα Κόρκυρα καλουμένη καὶ πόλις, Κνιδίων κτίσμα...»). Άλλη σημαντική πηγή αποτελεί αργότερα ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (*Naturalis Historia*, 3.152) «*ab Issa Corcyra Melaena cognominata cum Cnidiorum oppido distat XXV, inter quam et Illyricum Melite, unde catulos Melitaeos appellari Callimachus auctor est*». Εκτός από τις ιστορικές μαρτυρίες για την πόλη της Μέλαινας Κόρκυρας, πληροφορούμαστε την υπόστασή της με το καθεστώς της πόλεως και στη μοναδική χάλκινη έκδοση η οποία παρήχθη τον 4ο αι. π.Χ. με παραστάσεις, στην μπροστινή όψη την κεφαλή του Απόλλωνα και στην οπίσθια ένα δάφνινο στεφάνι. Αναγράφεται επίσης το εθνικό της πόλης ΚΟΡΚΥΡΑΙΩΝ. Είναι το μοναδικό νόμισμα το οποίο αποδίδεται στη Μέλαινα Κόρκυρα, διότι όλα τα άλλα νομίσματα ανήκουν στην πόλη της Κέρκυρας, με την οποία είχαν άρρηκτες σχέσεις¹⁹⁶ και ίδιο εθνικό στα νομίσματα.

(Εικ. 17) Τα νησιά της Δαλματίας: Ίσσα, Φάρος και Μέλαινα Κόρκυρα. Πηγή: Radić – Borzić 2017, σελ. 306.

¹⁹⁶ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Brunšmid 1898, σελ. 69· Dukat – Mirnik 1976, σελ. 182.

Η πόλη, αν και είναι αβέβαιη η ακριβής θέση της, έκανε εμπόριο με τους αυτόχθονες και τους Ιλλυριούς της ενδοχώρας¹⁹⁷. Μια σημαντική ιλλυρική θέση στο κέντρο του νησιού, στην *Korila*, έφερε στο φως πολλά κορινθιακά αγγεία του 6ου αι.¹⁹⁸ Η αρχική αποικία των Κνιδίων με το πέρασμα των χρόνων έπαψε να κατοικείται, ενώ οι Ισσαίοι, με τη συνδρομή του Διονυσίου του Α΄ των Συρακουσών, θα δημιουργήσουν δική τους αποικία στο νησί, στη σημερινή Lumbarda, στα ανατολικά, γύρω στα τέλη του 4ου ή στον πρώιμο 3ο αι. π.Χ. Ένα ψήφισμα αυτής της εποχής που χαράχθηκε σε ντόπιο ασβεστόλιθο και το οποίο βρέθηκε στη θέση Lumbarda, μάς πληροφορεί για την ίδρυση της αποικίας των Ισσαίων, η οποία έγινε σε συνεργασία με δυο τοπικούς Ιλλυριούς ηγέτες, τον Πύλλο και τον γιο του τον Δάζο¹⁹⁹. Κατά τους Wilkes και Fisher-Hansen, είτε ήταν Ιλλυριοί, είτε Ισσαίοι, ήταν σίγουρα οι οικιστές της αποικίας. Επιπλέον, το κείμενο περιγράφει τη διανομή γης στους πρώτους αποίκους και τους όρους εγκατάστασης, ενώ παρατίθεται ο κατάλογος 200 αποίκων, οι οποίοι εντάχθηκαν σε μια από τις 3 δωρικές φυλές (Δυμάνες, Υλλείς, και Πάμφυλοι) που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή. Παρατίθεται απόσπασμα του εν λόγω ψηφίσματος²⁰⁰:

- 1 ἀγαθαὶ τύχαι· ἐφ' ἱερομνάμονος Πραξιδάμου, Μα[χανέος, συνθήκα οἰκισ]-
τῶν Ἰσσαίων καὶ Πύλλου καὶ τοῦ υἱοῦ Δάζου· τάδε συ[νέγραψαν οἱ οἰκισταὶ]
καὶ ἔδοξε τῶν δάμων· λαβεῖν ἐξαιρέτον τοὺς πρώτους [καταλαβόντας τὴν χώ]-
ραν καὶ τειχίζοντας τὴν πόλιν τῶς πόλιος οἰκόπεδον ἐν ἕκαστον τῶς]
5 τετειχισμένας ἐξαιρέτον σὺν τῶν μέρει, τῶς δὲ ἔ[ξω ἄλλο μέρος λαβεῖν αὐ]-
τοὺς καὶ τῶς χώρας ἐξαιρέτον τὸν πρώτον κλᾶρον [τῶς μὲν ἀμπελίτιδος]
πέλεθρα τρία, τῶς δὲ ἄλλας τὰ μέρη· ἀναγραφῆμεν δὲ [καὶ τὸν κλᾶρον καὶ τὰ μέρη
ὅ]-
[π]εῖ ἕκαστος ἔλαχε· κατάμονον δὲ εἶμεν αὐτοῖς καὶ τ[οῖς ἐγγόνοις πέλε]-
[θρο]ν καὶ ἡμισυ ἑκάστωι· λαβεῖν δὲ τοὺς ἐφέρποντας τᾶ[ς πόλιος οἰκόπεδον ἐν]
10 [καὶ τᾶ]ς ἀδιαιρέτου πέλεθρα τέσσαρα καὶ ἡμισυ· τὰ[ς δὲ ἀρχὰς ὀμνύναι μηδ]-
[έποτ]ε τὴν πόλιν μηδὲ τὴν χώραν ἄνδαιτον ποή[σασθαι μηδαμῶς. εἰ δὲ τί]

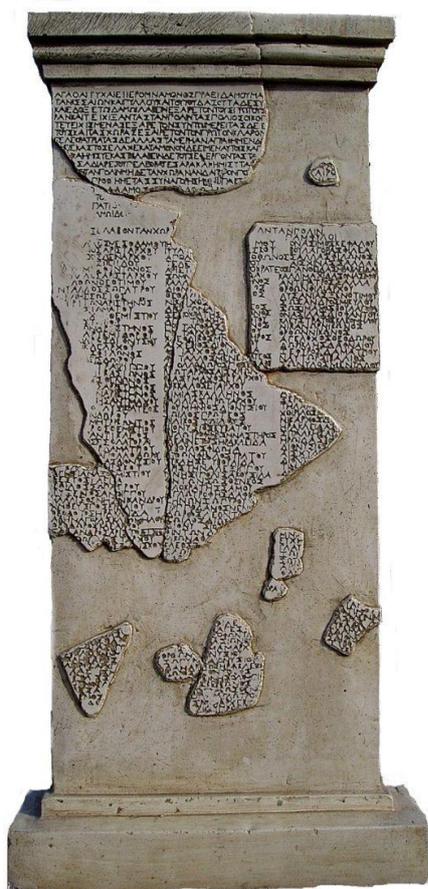
¹⁹⁷ Beaumont 1936, σελ. 174.

¹⁹⁸ Kirigin 2013, λ. Korkyra Melaina.

¹⁹⁹ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 333· Kirigin 2013.

²⁰⁰ Brunšmid, Inschriften 2-14. Βλ. επίσης SEG 17.312

(<https://inscriptions.packhum.org/text/313387?hs=136-146%2C152-160>).

(Εικ. 18) Το ψήφισμα της Λουμπάρδας. Στήλη από ασβεστόλιθο. Πηγή:
<https://korcula.net/lumbardska-psefizma/>

Δεν έχουν βρεθεί αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στο νησί, παρά μόνο μια δεξαμενή (κιστέρνα), για την παροχή νερού. Η έλλειψη οικιστικών καταλοίπων, οδικών αξόνων, οχυρωματικών τειχών, δημοσίων κτηρίων κ.λπ. ίσως αποδεικνύουν βραχύβια κατοίκηση στο νησί²⁰¹. Οι Radić και Borzić²⁰² αναφέρουν την ύπαρξη 10 υποθαλάσσιων θέσεων στις οποίες εντοπίστηκαν από τις υπηρεσίες αμφορείς, κάτι που ενδυναμώνει τη θεωρία ότι η Μέλαινα Κόρκυρα ήταν ένας σημαντικός εμπορικός σταθμός των Δαλματικών ακτών. Επιπλέον, οι ανασκαφές στην θέση *Koludrt* της Lumbarda έφεραν στο φως πολλούς τάφους, που προσιδίαζαν σε ταφικές συνήθειες των Ισσαίων²⁰³. Το γεγονός αυτό οδηγεί τους ερευνητές στη σκέψη ότι η αποικία των Ισσαίων, βρισκόταν πλησίον αυτής της περιοχής, στα ανατολικά του νησιού. Βέβαια, μέχρις ότου ολοκληρωθούν οι ανασκαφές ή έλθει στο φως κάποιο οικιστικό κατάλοιπο,

²⁰¹ Kirigin 2013.

²⁰² Radić – Borzić 2017, σελ. 308.

²⁰³ Radić – Borzić 2017, σελ. 308-309.

το οποίο να παραπέμπει στην αποικία των Ισσαίων, θα πρέπει να εξετάζονται τα πράγματα με προσοχή. Άλλη μια σημαντική αρχαιολογική θέση στο νησί είναι στον λόφο *Korila* στα δυτικά του νησιού, όπου βρέθηκε κεραμική²⁰⁴, ενώ σε κοντινό σημείο εντοπίζεται άλλη μια νεκρόπολη²⁰⁵. Στη νεκρόπολη αυτή, οι τάφοι της οποίας χρονολογούνται μεταξύ 4ου-1ου αι. π.Χ., βρέθηκαν σημαντικά ελληνιστικά κατ'εξοχήν, ευρήματα, όπως τμήματα όπλων (κυρίως μεταλλικές επιδορατίδες), οικιακά σκεύη (μαζί με αγγεία πόσεως/συμποσίου όπως σκύφοι και κάνθαροι), υλικά όπως γυαλί, ασήμι, τμήματα χάλκινων κοσμημάτων, 6 νομίσματα ως τμήματα κοσμημάτων και άλλα.

(Εικ. 19) Η νεκρόπολη στη θέση *Korila*. Αεροφωτογραφία. Πηγή: Radić – Borzić 2017, σελ. 312.

Η Μέλαινα Κόρκυρα και το εμπόριο της υπέφεραν, όπως και οι υπόλοιπες πόλεις της Αδριατικής από την εκτεταμένη πειρατεία, κυρίως των Ιλλυριών. Ιδιαίτερα στην ελληνιστική περίοδο, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Άγρωνος και της Τεύτας, αλλά και αργότερα, του Γενθίου, αυτό έγινε πιο έντονο. Κατά την περίοδο βασιλείας του Γενθίου, γύρω στο 172 π.Χ., όταν ο Πραιτώρ της Ιλλυρίας Δουρόνιος, ανέφερε στη Σύγκλητο για το πρόβλημα της πειρατείας, η οποία προωθούνταν από τον

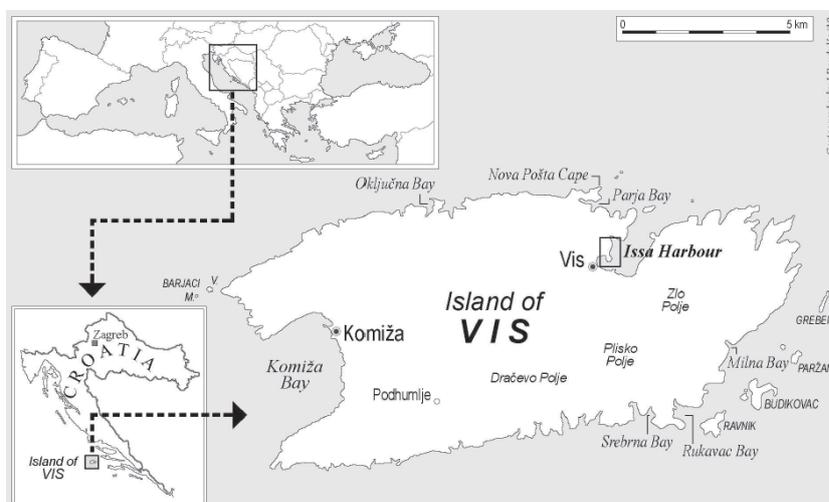
²⁰⁴ Η κεραμική αυτή προέρχεται κυρίως από την Κόρινθο και την Απουλία και χρονολογείται περί τον 7ο-6ο αι. π.Χ. Ίσως σχετίζεται με την πρώτη κνιδιακή αποικία στο νησί. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Radić – Bass 2002 και Radić – Borzić 2017.

²⁰⁵ Radić – Borzić 2017, σελ. 311-316.

βασιλιά της Ιλλυρίας, το πρόβλημα γιγαντώθηκε. Σύμφωνα με τον Τ. Λίβιο και τον Αππιανό²⁰⁶, πολλοί Ρωμαίοι πολίτες, περιορίστηκαν στην Μέλαινα Κόρκυρα, ενώ λόγω της πειρατείας ο Οκταβιανός τον 1ο αι. π.Χ., διέταξε την απομάκρυνση των Κορκυραίων από το νησί.

3.1.5 ΙΣΣΑ

Ίσσα καλείτο τόσο το νησί, όσο και η πόλη, η οποία ήταν αποικία των Συρακουσών²⁰⁷ και ιδρύθηκε, πιθανόν, στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Το νησί ταυτίζεται με το σημερινό νησί Vis στα κροατικά παράλια. Η πόλη βρισκόταν στη βόρεια πλευρά του νησιού, στα δυτικά ενός μεγάλου κόλπου, ο οποίος προστάτευε το λιμάνι της. Κατά τον Ψευδο-Σκύλακα (23)²⁰⁸ θεωρείται πόλη, ενώ η νομισματοκοπία της και ένα ψήφισμα του 300 π.Χ. περίπου, αποδεικνύουν την πολιτειακή και πολιτική της ιδιότητα²⁰⁹.

(Εικ. 20) Το σημερινό νησί Vis. Πηγή: Faivre – Bakran-Petricioli – Horvatinčić 2010, σελ. 210.

²⁰⁶ Λίβιος, 40.42.4· Αππιανός, *Ιλλυρ.*, 16.47. βλ. επίσης Kirigin 2013.

²⁰⁷ Ψευδο-Σκύμνος 413-414 «*Νῆσος κατ' αὐτοὺς δ' ἔστιν Ἰσσα λεγομένη, Συρακοσίων ἔχουσα τὴν ἀποικίαν*».

²⁰⁸ «*Ἐνταῦθα γάρ ἐστι νέος Φάρος, νῆσος Ἑλληνίς, καὶ Ἰσσα νῆσος, καὶ πόλεις Ἑλληνίδες αὐται*».

²⁰⁹ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 332.

Ο Διονύσιος ο Α΄, τύραννος των Συρακουσών, ίδρυσε την Ίσσα, προκειμένου να θέσει σε εφαρμογή το μεγαλόπνοο σχέδιό του: την δημιουργία ασφαλών ναυστάθμων στην Αδριατική, έτσι ώστε να εξυπηρετούνται τα εμπορικά συμφέροντα της πόλης του. Στο σχέδιο αυτό συμπεριλαμβανόταν η συνδρομή του στην ίδρυση της Φάρου, η δημιουργία της Αγκώνας, η κατασκευή «εμπορίου», της Λίσσου κ.λπ. Το σχέδιο επέκτασης της επιρροής του Διονυσίου στην Αδριατική, περιγράφεται με σαφήνεια από τον Διόδωρο τον Σικελιώτη²¹⁰. Παρά το γεγονός ότι η Ίσσα ιδρύθηκε από τον Διονύσιο, οι σχέσεις του νησιού με τους Έλληνες του Ελλαδικού χώρου αποδεικνύεται από την κεραμική που βρέθηκε εκεί²¹¹. Τα ευρήματα, ωστόσο, της Αρχαϊκής εποχής, αλλά και η ακριβής τους προέλευσή δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν με ακρίβεια²¹².

Ο Διονύσιος Α΄ ή Πρεσβύτερος, ο υιός του Ερμοκράτη, ήταν τύραννος των Συρακουσών (431/30-367 π.Χ.). Για τον Διονύσιο, η Αδριατική και το Ιόνιο, ήταν κάτι παραπάνω από εμπορικές οδοί· αποτελούσαν στρατηγικής σημασίας θάλασσες για την ασφάλεια και την κυριαρχία των Συρακουσών στα ανατολικά. Η δημιουργία των ασφαλών και απάνεμων λιμανιών στην Αδριατική, ήταν στρατηγικά προσχεδιασμένη και μεθοδεύονταν από τις Συρακούσες, με τη δημιουργία της Αγκώνας και της Αδρίας στην Ιταλική και των αποικιών της Δαλματίας (Ίσσα, Φάρος και Λίσσος), βοηθώντας μ' αυτόν τον τρόπο την προσπάθεια αποικισμού της Αδριατικής από Έλληνες του κυρίως Ελλαδικού χώρου. Επιπρόσθετα, ο υιός του, Διονύσιος ο Νεότερος (397-343 π.Χ.), ίδρυσε δυο πόλεις στην Απουλία το 359-358 π.Χ., για την καταπολέμηση της πειρατείας, προερχόμενης κυρίως από τα δυτικά παράλια της Αδριατικής²¹³.

Η αναλυτικότερη περιγραφή αυτής της προσπάθειας του Διονυσίου από τον Διόδωρο τον Σικελιώτη (15.13.1-4), αποκαλύπτει το σχέδιό του για οικονομική εξάπλωση και ασφάλεια των εμπορικών δραστηριοτήτων εντός του Αδριατικού

²¹⁰ Διοδ., 15.13.1 «ἄμα δὲ τούτοις πραττομένοις κατὰ τὴν Σικελίαν Διονύσιος ὁ τῶν Συρακοσίων τύραννος ἔγνω κατὰ τὸν Ἀδρίαν πόλεις οἰκίζειν. τοῦτο δὲ ἔπραττε διανοούμενος τὸν Ἴονιον καλούμενον πόρον ἰδιοποιεῖσθαι, ἵνα τὸν ἐπὶ τὴν Ἥπειρον πλοῦν ἀσφαλῆ κατασκευάσῃ καὶ πόλεις ἔχῃ ἰδίας εἰς τὸ δύνασθαι ναυσὶ καθορμισθῆναι» καὶ 15.13.4 «ἄμα δὲ τούτοις πραττομένοις Πάριοι κατὰ τινὰ χρησμὸν ἀποικίαν ἐκπέμψαντες εἰς τὸν Ἀδρίαν ἔκτισαν ἐν αὐτῷ νήσον τὴν ὀνομαζομένην Φάρον, συμπράξαντος αὐτοῖς Διονυσίου τοῦ τυράννου. οὗτος γὰρ ἀποικίαν ἀπεσταλκῶς εἰς τὸν Ἀδρίαν οὐ πολλοῖς πρότερον ἔτεσιν ἔκτικώς ἦν τὴν πόλιν τὴν ὀνομαζομένην Λίσσον».

²¹¹ Το θέμα αυτό περιγράφεται αναλυτικά από τον Sanader, 2002.

²¹² Βλ. Kirigin 1990, σελ. 303 και 310.

²¹³ Διοδ., 16.5.3, «κατὰ δὲ τὴν Ἀπουλίαν δύο πόλεις ἔκτισε βουλόμενος ἀσφαλῆ τοῖς πλέουσι τὸν Ἴονιον πόρον ποιῆσαι: οἱ γὰρ τὴν παραθαλάττιον οἰκοῦντες βάρβαροι ληστρίσι πολλαῖς πλέοντες ἄπλου τοῖς ἐμπόροις παρεσκεύαζον πᾶσαν τὴν περὶ τὸν Ἀδρίαν θάλατταν».

κόλπου. Συγκεκριμένα αναφέρει τους λόγους ίδρυσης αποικιών στην Αδριατική. Οι λόγοι, κατά τον Διόδωρο, δημιουργίας αποικιών φιλικά προσκειμένων στις Συρακούσες εντός τις Αδριατικής, ήταν η ιδιοποίηση των πόρων με απώτερο σκοπό το εμπόριο, την προστασία και ασφάλεια της Ηπείρου ως πεδίου οικονομικών δραστηριοτήτων και η δημιουργία λιμανιών για τα πλοία των Συρακουσών. Επιπλέον, μαρτυρά την ανάμιξη του Διονυσίου στην ίδρυση της Φάρου από Παρίους αποίκους και της Λίσσου²¹⁴.

Η προσπάθεια συγκρότησης μιας «αυτοκρατορίας» του Διονυσίου στην Αδριατική, όπως αναφέρεται πολύ συχνά στις πηγές, δε γίνεται αποδεκτή από τη νεότερη έρευνα. Ο Beaumont²¹⁵, το 1936, συμφωνούσε με την επιρροή του Διονυσίου στην Αδριατική, ωστόσο δεν αποδεχόταν φερ' ειπείν την συμμετοχή του στην ίδρυση της Αδρίας, κάτι με το οποίο συμφωνεί και η νεότερη έρευνα, καθώς η Αδρία αποικίστηκε πολλές δεκαετίες από την τυραννία του Διονυσίου. Ο Beaumont παραδέχεται την πρόσκαιρη εγκατάσταση στην Λίσσο, ενώ εξετάζει και τις ενδεχόμενες σχέσεις του Διονυσίου με του Ιλλυριούς γείτονές του. Ο Cabanes²¹⁶, από την άλλη πλευρά, δεν αποδίδει την επέμβαση του Διονυσίου στα Αδριατικά πράγματα, με βάση ένα σχέδιο υψηλής στρατηγικής από πλευράς των Συρακουσών. Το αποδίδει κυρίως στην επιθυμία ελέγχου της Ηπείρου (πιο συγκεκριμένα της Μολοσσίας), και την εκ νέου ανάρρηση του Αλκέτα στον θρόνο του. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Cabanes, ο Διονύσιος είναι βέβαιο ότι αποσκοπούσε στην επίτευξη γενικότερης ασφάλειας στην Αδριατική και το Ιόνιο, ιδιαίτερα μετά τα προβλήματα, τα οποία προκαλούσε η ανεξέλεγκτη πειρατεία στο εμπόριο.

Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που εντοπίζονται στο νησί της Ίσσας είναι πενιχρά, και γνωρίζουμε ελάχιστα σχετικά με την πόλη του 4ου αι. π.Χ. Μεταξύ αυτών διατηρείται τμήμα του τείχους και του οδικού δικτύου της πόλεως, ενώ είναι ορατά ελάχιστα ίχνη εγκατάστασης. Ο Kirigin²¹⁷ μελέτησε ενδελεχώς τη νεκρόπολη της Ίσσας²¹⁸, η οποία χρονολογείται στην Ελληνιστική περίοδο. Βρέθηκαν πλείστα

²¹⁴ Ανάλογο συλλογισμό για τους λόγους πίσω από τις επεκτατικές βλέψεις του Διονυσίου κάνει και ο Braccési. Βλ. Braccési 2001, σελ. 84-85.

²¹⁵ Beaumont 1936, σελ. 202-203.

²¹⁶ Cabanes 2011, σελ. 78-81.

²¹⁷ Kirigin 1990, σελ. 303.

²¹⁸ Νοτιο-δυτικά στην θέση *Martvilo*, ενώ στα ανατολικά αποκαλύφθηκε και άλλο νεκροταφείο στην θέση *Vlaška njiva*.

ευρήματα, τύμβοι, τάφοι, κτερίσματα κ.ά. Στην έρευνα της, η Ugarkonić²¹⁹, μελέτησε τα ευρήματα από τις ανασκαφές στη θέση *Vlaška njiva*, και ιδιαίτερα τα αγγεία, τα οποία βρέθηκαν εκεί. Μεταξύ των ευρημάτων, ήταν και ένα δόρυ, το οποίο εγείρει διάφορα ερωτήματα για τις τελετουργικές ταφικές πρακτικές στην Ίσσα²²⁰. Αν και η τοποθέτηση όπλων στους τάφους δεν φαίνεται να είναι συνήθης πρακτική στις ελληνικές πόλεις της Αδριατικής κατά την Ugarkonić²²¹, ίσως το εν λόγω εύρημα να αποτελεί επιρροή από τον Ιλλυρικό πολιτισμό, ή αυτών των αυτοχθόνων της ιταλικής χερσονήσου, με τους οποίους οι Ισσαίοι διατηρούσαν επαφές. Πλησίον της νεκρόπολης *Vlaška njiva*, στην τοποθεσία *Stonca bay*, βρέθηκε το 1960, ελληνιστικός τάφος ο οποίος περιγράφεται αναλυτικά από τις Miše και Touloumtzidou²²².

(Εικ. 21) Περίκη, σκύφος και επιδορατίδα από τις ανασκαφές στο *Vlaška njiva* (γύρω στον 3ο αι. π.Χ). Πηγή: Ugarkonić 2017, σελ. 142, 146 και 150 αντίστοιχα.

Σημαντική μαρτυρία για την ύπαρξη δημοκρατικού πολιτεύματος προέρχεται από το προαναφερθέν ψήφισμα που μαρτυρεί την ίδρυση της πόλης Μέλαινας

²¹⁹ Ugarkonić 2017.

²²⁰ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα ευρήματα των τάφων βλ. ενδεικτικά Kirigin, Marin 1988· Ugarkonić 2017. Για τις τελετουργικές ταφικές πρακτικές στην Ίσσα βλ. Kirigin 1996.

²²¹ Ugarkonić 2017, σελ. 149-165.

²²² Βλ. Miše – Touloumtzidou 2015.

Κόρκυρας από τους Ισσαίους και χρονολογείται γύρω στο 300-250 π.Χ.²²³, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά η φράση «ἔδοξε τῷ δήμῳ». Ως επώνυμος άρχων μαρτυρείται ο *ιερομνήμων*²²⁴. Κατά τον Kirigin²²⁵, άλλα θεσμικά όργανα ήταν οι Στρατηγοί, οι Λογιστές και ένας Γραμματέας. Από το παραπάνω ψήφισμα προκύπτει ότι Ισσαίοι στάλθηκαν να εποικίσουν την Μέλαινα Κόρκυρα, οργανωμένοι στις τρεις δωρικές φυλές, των Παμφύλων, των Υλλέων και των Δυμάνων. Ο Έπαρχος είναι ο αξιωματούχος ο οποίος τοποθετήθηκε εκεί από τον Διονύσιο ως τοποτηρητής για λογαριασμό των Συρακουσών, πράγμα που δείχνει ότι η πόλη τελούσε υπό πλήρη εξάρτηση απ' αυτές²²⁶. Το 384 π.Χ. όταν έγινε η ναυμαχία με τους Ιλλυριούς, η Ίσσα ήταν ήδη ναυτικός σταθμός, ο οποίος βρισκόταν στη σφαίρα επιρροής του Διονυσίου. Η ναυμαχία έγινε μεταξύ των Φαρίων, της γειτονικής νήσου, και των Ιλλυριών της ενδοχώρας, οι οποίοι μέχρι πρότινος κατοικούσαν στο νησί της Φάρου. Ο Διονύσιος απέστειλε από την Ίσσα ενισχύσεις για την κοινή σύμπραξη με την Φάρο, πετυχαίνοντας νίκη επί των Ιλλυριών. Τα γεγονότα περιγράφονται από τον Διόδωρο (15.14.2).

Ως προς τα οικονομικά, η πόλη στηριζόταν κυρίως στο εμπόριο. Στα εξαγωγικά προϊόντα κυριαρχούν ο οίνος και οι αμφορείς²²⁷. Ειδικότερα, η ποιότητα του οίνου ήταν άριστη και στις ανασκαφές του νησιού αποδεικνύεται η μαζική παραγωγή και μεταφορά οίνου από τους δεκάδες αμφορείς οι οποίοι εντοπίστηκαν. Γίνεται γνωστό από τον Αθήναιο, με αναφορά στον Αγαθαρχίδα τον Κνίδιο, ότι το κρασί της Ίσσας ήταν ανώτερο από όλα τα άλλα²²⁸. Η νομισματοκοπία της ξεκινά τον 4ο αι. και είναι χάλκινη. Στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται η κεφαλή του ήρωα Ιονίου, ενώ στον οπισθότυπο ένα δελφίни ή ένα λιοντάρι. Φέρουν επιγραφές με το εθνικό της πόλης ΙΣ ή ΙΣΣΑ, ενώ ο εμπροσθότυπος συχνά φέρει την επιγραφή ΙΟΝΙΟ(Σ)²²⁹.

²²³ Βλ. υποσημ. 200.

²²⁴ Kirigin 1990, σελ. 310· Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 332.

²²⁵ Kirigin 1990, σελ. 310.

²²⁶ Διοδ. 15.14.2. Βλ. επίσης Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 332.

²²⁷ Kirigin 1990, σελ. 310.

²²⁸ *Δειπνοσοφισταί*, 1.51, «έν δὲ Ἰσση τῇ κατὰ τὸν Ἀδρίαν νήσῳ Ἀγαθαρχίδης φησὶν οἶνον γίνεσθαι ὃν πᾶσι συγκρινόμενον καλλίῳ εὐρίσκεσθαι». Βλ. επίσης Zaninović 2004, σελ. 168-169· Fairbank 2018, σελ. 34, υποσημ. 101.

²²⁹ Ο Ιόνιος, ήταν ενδεχομένως κάποιο τοπικό μυθολογικό πρόσωπο/ήρωας, κάποιος αξιωματούχος της πόλης, ή ηγεμόνας. Για περισσότερες πληροφορίες περί του Ιονίου, αλλά και των νομισμάτων με την επιγραφή ΙΟΝΙΟΣ βλ. Dukat – Mirnik 1976, σελ. 183-184· Radonić – Göricke-Lusic – Mirnik 2017, σελ. 28-31· Χαντέλη 2020/2021, σελ. 37-43. Βλ. επίσης κεφ. 2.1.

(Εικ. 22) *ΙΟΝΙΟΣ*. Χάλκινο νόμισμα της Ίσσας (340-300 π.Χ.) με τον ήρωα Ιόνιο (Ε) και ένα λιοντάρι (Ο).

Επί Ιλλυριού βασιλέως Άγρωνος (250-231 π.Χ.) και της συζύγου του Τεύτας (231-228/7 π.Χ.), οι Ισσαίοι, παρακολουθώντας τις επεκτατικές βλέψεις των Ιλλυριών ζήτησαν τη σύμπραξη των Ρωμαίων²³⁰. Οι Ιλλυριοί είχαν ήδη καταλάβει και τοποθετήσει φρουρές σε Κέρκυρα, Επίδαμνο, Φάρο και τμήματα της Ηπείρου. Οι Ρωμαίοι απέστειλαν πρέσβεις οι οποίοι θανατώθηκαν και έτσι με τους επακόλουθους τρεις Ιλλυρικούς πολέμους, ξεκίνησε επίσημα η ανάμειξη τους στα ανατολικά παράλια της Αδριατικής.

3.1.6 ΦΑΡΟΣ

Η νήσος Φάρος και η ομώνυμη πόλη, τοποθετούνται στο σημερινό νησί Hvar κοντά στις ακτές της Δαλματίας. Η πόλη βρίσκεται σε κόλπο στα Βόρεια του νησιού, στο σημερινό Stari Grad. Η Φάρος ήταν αποικία των Παρίων²³¹, οι οποίοι ίδρυσαν το 385 π.Χ. στο εν λόγω σημείο αποικία, με την σύμπραξη του Διονυσίου του Α΄ των Συρακουσών, κατά τον Διόδωρο²³². Η αποστολή Παρίων με σκοπό την ίδρυση αποικίας ήταν πιθανόν να έλαβε χώρα, σύμφωνα με την Katsonopoulou²³³, είτε λόγω του

²³⁰ Αππιανός, *Illyricum*, 7.

²³¹ Ψευδο-Σκύμνος, 426-427 «Φάρος δε τούτων ούκ άπωθεν κειμένη νήσος Παρίων κτίσις έστίν». Άλλη πηγή αποτελεί ο Στράβων, 7.5.5 «Φάρος ή πρότερον Πάρος, Παρίων κτίσμα, έξ ής Δημήτριος ό Φάριος». Βλ. επίσης Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 333· Radonić – Katić 2015, σελ. 159-161· D'Ercole 2020, σελ. 323.

²³² Μόνο ο Διόδωρος (15.14.2) παραθέτει την ανάμειξη των Συρακουσών στην ίδρυση της αποικίας των Παρίων.

²³³ Katsonopoulou 2020-2021, σελ. 106. Φαίνεται πως τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, η Πάρος αντιμετώπιζε εσωτερικές αλλά και εξωτερικές απειλές: εσωτερικές συγκρούσεις μεταξύ δημοκρατικών

υπερπληθυσμού της Πάρου, είτε λόγω εσωτερικών πολιτικών διαμαχών. Δύο ψηφίσματα του ύστερου 3ου αι. π.Χ., ένα της Φάρου και ένα της Πάρου (SEG 23 489 A11-16, 29-30), συμπληρώνουν της ιστορικές μαρτυρίες, καθώς αναφέρονται στην Φάρο ως αποικία των Παρίων²³⁴.

Κατά τον Διόδωρο²³⁵, πριν την έλευση των αποίκων, το νησί κατοικούνταν από Ιλλυριούς. Ο Διόδωρος γράφει ότι αρχικά οι άποικοι εγκαταστάθηκαν σε άλλο σημείο, αφήνοντας τους «προενοικοῦντας βαρβάρους» ασφαλείς, σώους και αβλαβείς (ἀσινεῖς). Αργότερα, περί το 384 π.Χ., στη μάχη που ακολούθησε, 10.000 Ιλλυριοί στρατιώτες της ενδοχώρας επιτέθηκαν στο νησί, κάνοντας δεκτή την έκκληση των αυτοχθόνων, και πολιορκήσαν τους Παρίους φονεύοντας πολλούς από αυτούς. Οι Πάριοι νίκησαν τελικά τους Ιλλυριούς, σκοτώνοντας 5000 από αυτούς, και συλλαμβάνοντας ζωντανούς αιχμαλώτους 2000. Η νίκη επήλθε και μετά τις συντονισμένες ενισχύσεις, τις οποίες απέστειλε ο Διονύσιος από την γειτονική νήσο Ίσσα²³⁶. Διαβάζουμε στον Διόδωρο (15.14.2):

«μετὰ δὲ ταῦτα τῶν προοικούντων ἐν τῇ νήσῳ βαρβάρων δυσχεραίνοντων ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τῶν Ἑλλήνων, καὶ μεταπεμπομένων τοὺς πέραν κατοικοῦντας Ἰλλυριούς, μικροῖς πλοίοις πολλοῖς διέβησαν εἰς τὴν Φάρον, ὄντες ὑπὲρ τοὺς μυρίους, καὶ τοὺς Ἑλληνας πορθοῦντες πολλοὺς ἀνήρουν. ὁ δ' ἐν τῇ Λίσσῳ καθεσταμένος ἔπαρχος ὑπὸ Διονυσίου τριήρεις πλείους ἔχων ἐπέπλευσε τοῖς τῶν Ἰλλυριῶν πλοιαρίοις, καὶ τὰ μὲν βυθίσας, τὰ δὲ χειρωσάμενος, ἀπέκτεινε τῶν βαρβάρων πλείους τῶν πεντακισχιλίων, ἐζώγρησε δὲ περὶ δισχιλίους».

Σύμφωνα με τους Wilkes και Fisher-Hansen²³⁷, στηριζόμενοι σε άλλους ερευνητές, ο όρος «Λίσσω» θα πρέπει να θεωρηθεί ως παρανόηση στον Διόδωρο (15.14.2) και να αντικατασταθεί πιθανώς με τον όρο «Ίσση», καθώς, αφενός η απόσταση μεταξύ Λίσσου και Φάρου είναι αρκετά μεγαλύτερη συγκριτικά με το ελεγχόμενο από τον Διονύσιο λιμάνι της γειτονικής Ίσσας, αφετέρου, είναι γνωστό ότι

και ολιγαρχικών (στάσις), αλλά παρουσιάζεται και εμπλεκόμενη στο δίπολο μεταξύ Αθήνας-Σπάρτης. Οι δυο «υπερδυνάμεις» φαίνεται να ήθελαν την Πάρο ως σύμμαχο και στην σφαίρα επιρροής τους, πράγμα το οποίο κατάφερε η Αθήνα, εντάσσοντάς την στην Β' Αθηναϊκή Συμμαχία το 378/77 π.Χ.

²³⁴ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 333.

²³⁵ 15.14.1 «ἐπὶ δὲ τούτων Πάριοι μὲν τὴν Φάρον οἰκίσαντες τοὺς τε προενοικοῦντας βαρβάρους ἐν τινὶ χωρίῳ καθ' ὑπερβολὴν ὄχυρῶ ὄντι εἶσαν κατοικεῖν ἀσινεῖς, αὐτοῖδὲ παρὰ θάλατταν κτίσαντες πόλιν ἐτείχισαν».

²³⁶ Radonić – Katić 2015, σελ. 170· D'Ercole 2020, σελ. 323.

²³⁷ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 332· Zaninović 2004, σελ. 164· Cabanes 2011, σελ. 80· Miše – Touloumtzidou 2015, σελ. 274.

η Ίσσα είχε Έπαρχο ως αξιωματούχο εντεταλμένο από τον Διονύσιο, σε αντίθεση με τη Λίσσο, για την οποία δεν γνωρίζουμε κάτι ανάλογο (βλ. κεφ. 3.1.3).

(Εικ. 23) Γεωφυσικός χάρτης των νησιών τις Δαλματίας (Ίσσα, Φάρος και Μέλαινα Κόρκυρα). Πηγή: Talbert 1999, Map 20.

Η Φάρος χαρακτηρίζεται ως πόλη από τον Ψευδο-Σκύλακα (23) «*Αὗται δὲ ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχουσι στάδια β', ἢ ὀλίγοι πλέον, κατὰ Φάρον καὶ Ἴσσαν. Ἐνταῦθα γὰρ ἐστὶ νέος Φάρος, νῆσος Ἑλληνίς, καὶ Ἴσσα νῆσος, καὶ πόλεις Ἑλληνίδες αὗται*» και τον Διόδωρο τον Σικελιώτη (15.14.1) «*ἐπὶ δὲ τούτων Πάριοι μὲν τὴν Φάρον οἰκίσαντες [...] αὐτοῖδὲ παρὰ θάλατταν κτίσαντες πόλιν ἐτείχισαν*».

Στις λιγοστές αρχαιολογικές ανασκαφές του νησιού²³⁸, προβάλλεται το τείχος, το οποίο αναφέρει ο Διόδωρος (βλ. υποσημ. 235) μαζί με οχυρωματικά έργα, τα οποία παραθέτουν με ακρίβεια οι Radonić και Katić²³⁹. Μέσα σ' αυτά περιλαμβάνονται οι *ἔσχαται*²⁴⁰, πύργοι ελέγχου και προστασίας, οι οποίοι βρίσκονταν σε ολόκληρο το νησί. Δυστυχώς, παρά την οικονομική ευημερία, η οποία είναι πασιφανής λόγω του εμπορίου

²³⁸ Radonić – Katić 2015, σελ. 170-172.

²³⁹ Radonić – Katić 2015, σελ. 172-179.

²⁴⁰ Kirigin 2015, σελ. 397.

και της νομισματοκοπίας, δεν έχουν βρεθεί σημαντικά οικοδομήματα στην πόλη. Δεν έχουν εντοπιστεί αγορά, ναοί, θέατρο κ.λπ. Ενδεχομένως, τα έσοδα της πόλης, ή μέρος αυτών να διοχετεύονταν απευθείας στη μητρόπολή της. Οι Πάριοι, τον 4ο αι. π.Χ. θα κατασκευάσουν πολύ σημαντικά οικοδομήματα και έργα τέχνης εντός της Πάρου, όπως το Πρυτανείο της πόλης, ναούς, αγάλματα κ.α.²⁴¹

Επιπλέον, το *Stari Grad Plain*, στην χώρα της Φάρου, αποτελεί ένα καταπληκτικό παράδειγμα γεωργικής οργάνωσης κατά την ελληνιστική εποχή (4ος αι. π.Χ.)²⁴², με αρδευτικά συστήματα και ορθογώνια αγροτεμάχια, τα οποία καλλιεργούνται συστηματικά και αδιάκοπα τους τελευταίους 24 αιώνες. Έχει ενταχθεί στον κατάλογο της UNESCO ως Μνημείο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Οι Έλληνες άποικοι βρήκαν αυτόν τον μοναδικό τρόπο για να καλλιεργούν -κατά κύριο λόγο- ελαιόδεντρα και αμπέλια, ενώ εξέχουσα σημασία είχε η καλλιέργεια σιταριού στο νησί²⁴³. Η πρακτική, η οποία αναπτύχθηκε εκεί, έχει ως βάση, εκτός από το σύστημα οργάνωσης των αγροτεμαχίων, ένα σύστημα ανάκτησης των βρόχινων υδάτων, με τη χρήση αγωγών και δεξαμενών.

(Εικ. 24) Το *Stari Grad Plain* στην Κροατία (© Ivo Pervan). Πηγή:

<https://whc.unesco.org/en/documents/114125>

²⁴¹ Katsonopoulou 2020/21, σελ. 108.

²⁴² Zaninović 2004, σελ. 165-168.

²⁴³ Kirigin 2006, σελ. 101-106.

Θραύσματα κεραμικής, τα οποία έχουν βρεθεί εκεί προέρχονται κυρίως από πήλους, αμφορείς κ.λπ., τα οποία σχετίζονται ως επί το πλείστον με το εμπόριο οίνου και λαδιού. Ο Kirigin²⁴⁴ μελέτησε επισταμένως την κεραμική, η οποία προέρχεται από τις αρχαιολογικές ανασκαφές στην Φάρο και συνοψίζει τις μορφές, τα είδη, το υλικό και το πλήθος αυτών. Η Φάρος κατά πάσα πιθανότητα παρήγαγε δικά της αγγεία για την συλλογή, αποθήκευση και μεταφορά των αγροτικών προϊόντων. Ο Kirigin διαβλέπει μια σχέση ανάμεσα στους αμφορείς τύπου Β στην Φάρο και στην Ίσσα, και σ' αυτούς που βρέθηκαν στη Βόρεια Αδριατική, θεωρώντας πως η προέλευση αυτών των αμφορέων στα νησιά της Δαλματίας, προέρχεται από την Σπίνα, την Αδρία και τη Νουμάνα (κοντά στην Αγκώνα). Το εμπόριο και οι διακρατικές σχέσεις μεταξύ των πόλεων της Αδριατικής γίνονται σε αυτό το σημείο σαφείς²⁴⁵. Επιπλέον, εντοπίζεται και μια σπάνια -για τα δεδομένα της Αδριατικής- επιγραφή σε ενσφράγιστη λαβή θασιακού αμφορέα. Η επιγραφή αναφέρει: *Ἀρχ[έστ]ρα(τος) Λάμι|ο(ς) Θασι[ών]*²⁴⁶. Το σημαντικό εδώ εκτός από την μοναδικότητα της σφραγίδας σε όλη την κεραμική της Φάρου, είναι η προέλευση από την Θάσο, μια άλλη μεγάλη αποικία των Παρίων στο Βόρειο Αιγαίο. Είναι μοναδικό δείγμα κεραμικής Θασιών στην Αδριατική και αποδεικνύει τις επαφές της Φάρου, όχι μόνο με τη μητρόπολη της, Πάρο, αλλά και τις υπόλοιπες αποικίες της. Η σφραγίδα χρονολογείται περί το 360 π.Χ. Ο Λάμιος είναι πιθανόν είτε ο επώνυμος άρχων, είτε ο υπεύθυνος του εργαστηρίου. Τέλος, οι Radonić και Katić²⁴⁷, επιβεβαιώνουν τα δεδομένα του Kirigin και παραθέτουν την ύπαρξη εργαστηρίου το οποίο κατασκεύαζε αγγεία τύπου Gnathia στη Φάρο (βλ. κεφ. 3.1.3).

Σημαντικά κατάλοιπα που ενισχύουν τις ιστορικές μας γνώσεις για τη Φάρο και την κοινωνία της, αποτελούν τα χρηστήρια ελάσματα που βρέθηκαν στη Δωδώνη και αποδίδονται στο νησί. Τις πληροφορίες γι' αυτά συμπυκνώνει ο Vecchio στο άρθρο του *Dodona and Pharos*²⁴⁸. Απαριθμεί 8 ελάσματα, 5 από τα οποία χρονολογούνται στις αρχές του 4ου αι. π.Χ., 2 στα τέλη του ίδιου αιώνα και ένα στον 3ο αι. π.Χ. Αυτά τα ελάσματα αποτελούν απόδειξη των σχέσεων μεταξύ Φάρου, Πάρου και Δωδώνης.

²⁴⁴ Kirigin 2015.

²⁴⁵ Σε ολόκληρη την Αδριατική, εντοπίζονται πάρα πολλές θέσεις, κυρίως παραθαλάσσιες, με ελληνική κεραμική. Στην ενδοχώρα δεν έχουν εντοπιστεί ακόμα αγγεία ελληνικής παραγωγής και αυτό ίσως οφείλεται στον ανταγωνισμό με τις ισχυρές ντόπιες αγορές (Ετρούσκοι, Ιλλυριοί κ.λπ.) ή με την εχθρότητα την οποία είχαν μεταξύ τους οι αυτόχθονες με τους Έλληνες.

²⁴⁶ Kirigin 2015, σελ. 403-404.

²⁴⁷ Για την κεραμική τη Φάρου βλ. Radonić – Katić 2015, σελ. 198-201.

²⁴⁸ Vecchio 2017, σελ. 123-130.

Όπως αναφέρθηκε και στο κεφ. 3.1.1 τα χρηστήρια ελάσματα είναι λεπτά φύλλα μόλυβδου τα οποία ιδιώτες ή κράτη/βασίλεια κ.λπ. ρωτούν το μαντείο του Διός στη Δωδώνη για διάφορα ζητήματα. Το έλασμα *LOD 6B* παραπέμπει στην ίδρυση της αποικίας της Φάρου κατά τον Vecchio (4ος αι.) ενώ τα υπόλοιπα (*LOD 130*, *DVC 228B*, *DVC 463A*, *DVC 3030A*), χρονολογούνται αμέσως μετά την ίδρυση της αποικίας της Πάρου στην Αδριατική, και σχετίζονται με ερωτήσεις για την μετοίκηση στη Φάρο ή την προστασία του ταξιδιού προς τη Φάρο.

ἤ μετὰ τῶν Παρίων ἐς Πάρον
[μοι οἰ]κέοντι ἐς τὸν Ἴόνιον
κόλπον λῶιον καὶ ἄμεινον;²⁴⁹

Το παραπάνω κείμενο (*LOD 6B*), το οποίο αποδίδεται σε έναν ή σε πολλούς ερωτώντες, αποτελεί ερώτηση προς το Μαντείο, εάν και κατά πόσο είναι καλό να συμμετάσχει/συμμετάσχουν στην ίδρυση της αποικίας των Παρίων στο Ιόνιο πέλαγος. Ο ερωτών δεν είναι από την Φάρο, καθώς στην ερώτηση αναφέρει εάν θα πρέπει να ακολουθήσει τους Παρίους. Δυστυχώς, το ίδιο το κείμενο δεν μπορεί να εντοπίσει γλωσσικά την προέλευση του ερωτώντα. Αυτό, βέβαια, ίσως οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν συμμετείχαν μόνο Πάριοι και Συρακόσιοι (κατά τον Διόδωρο²⁵⁰) στην ίδρυση της αποικίας, αλλά περισσότερα έθνη. Τα άλλα δυο ελάσματα από τα τέλη του 4ου αι. (*DVC 3146A* και *DVC 3517A*), μαρτυρούν δωρικά ονόματα και οι ερωτήσεις τους σχετίζονται με την ασφάλεια γύρω από την εγκατάσταση στη Φάρο και μαρτυρούν δωρικό λεξιλόγιο, ενώ το έλασμα του 3ου αι. (*DVC 2762A*) περιλαμβάνει, επίσης, ένα σπάνιο δωρικό όνομα (Ματερίνα). Το όνομα κατά τον Vecchio²⁵¹ μπορεί να συνδεθεί με την πόλη του Βουθρωτού στη Χαονία. Σε αυτό το έλασμα, η Ματερίνα, ρωτάει το μαντείο για να μάθει εάν θα έχει θετικό αποτέλεσμα το ταξίδι του άνδρα της στη Φάρο.

ἐπερωτῆ Ματερίνα
Δία Νᾶον καὶ Διώναν
ἤ ἀσφάλεια εἰς δίμη-
νον (ν)αυτι (λλο)μένου

²⁴⁹ *LOD 6B*.

²⁵⁰ Βλ. υποσημ. 210.

²⁵¹ Vecchio 2017, σελ. 128.

[..] αὐτὸς καὶ[εἰς] Φάρ(ον)
εἷς ἐπ[ί]λοι]πον [γα]οργέον²⁵²

Στην Φάρο λατρεύονταν οι χθόνιες θεότητες Δήμητρα και η κόρη της, Περσεφόνη, οι οποίες προέρχονται από τη μητρόπολη της Φάρου, την Πάρο. Στην Πάρο υπήρχε η λατρεία των *Θεσμοφορίων*²⁵³, αφιερωμένη στη Δήμητρα και την Περσεφόνη, κάτι το οποίο δεν μπορούμε να εντοπίσουμε στην Φάρο, προς το παρόν, σε αντίθεση με την άλλη αποικία των Παρίων την Θάσο, στην οποία εορτάζονταν τα *Θεσμοφόρια* με σιγουριά. Το βέβαιο είναι πως οι δυο θεότητες εντοπίζονται να απεικονίζονται σε νομισματικούς τύπους της Φάρου. Άλλες σημαντικές λατρείες στο νησί της Φάρου ήταν του Διός και του Διονύσου²⁵⁴.

Η οικονομία του νησιού, στηρίζεται εν πολλοίς στο εμπόριο²⁵⁵. Η τοποθεσία της πόλης και η εγγύτητά της με τις Δαλματικές ακτές, της εξασφάλιζαν τον έλεγχο δια θαλάσσης της επαφής των πλοίων με την κοιλάδα του Νερέτβα, η οποία αποτελούσε μια από τις λιγότες εισόδους προς την ενδοχώρα²⁵⁶. Νομισματικοί θησαυροί που έχουν βρεθεί στη Μακεδονία και Σικελία, αποδεικνύουν τις επαφές της Φάρου με τις εν λόγω περιοχές. Το νομισματοκοπείο της Φάρου υπήρξε ιδιαίτερα ενεργό, χρησιμοποιώντας, αρχικά, τύπους από τη μητρόπολή της, Πάρο, ενώ τα νομίσματά της κόβονταν στον σταθμητικό κανόνα των Συρακουσών. Τον 4ο αι. κόπηκαν αργυρά νομίσματα με το εθνικό ΦΑΡ ή ΦΑΡΙ. Ως εμπροσθότυπος απεικονίζεται ο Δίας, ενώ ως οπισθότυπος, η αίγα ή ένα ερπετό. Τα χάλκινα της εποχής χαρακτηρίζονται από 3 διαφορετικούς τύπους. Ο πρώτος τύπος φέρει τον ίδιο εμπροσθότυπο και οπισθότυπο με τα αργυρά. Ο δεύτερος φέρει μπροστά την κεφαλή της Περσεφόνης, ενώ πίσω μια αίγα (το *παράσημον* της Πάρου). Ο ίδιος τύπος με την αίγα παρατηρείται και με τη

²⁵² DVC 2762A.

²⁵³ Radonić – Katić 2015, σελ. 195-196.

²⁵⁴ Radonić – Katić 2015, σελ. 196-198.

²⁵⁵ Το εμπόριο ήταν γνώριμο στους Φαρίους από την μητρόπολή τους την Πάρο. Η οικονομία της Πάρου βασιζόταν εν πολλοίς στο εμπόριο αγαθών πράγμα το οποίο οδήγησε σε άνθηση της οικονομίας της τον 5ο αι. Στα τέλη του ίδιου αιώνα, αλλά και στις αρχές του επόμενου, η Πάρος βρίσκεται αδύναμη οικονομικά, μετά και τα γεγονότα του Πελοποννησιακού Πολέμου. Η Katsonopoulou (2020/21, σελ. 106) υποστηρίζει πως ένας από τους λόγους, για τους οποίους στάλθηκε πληθυσμός από την Πάρο, με σκοπό την ίδρυση αποικίας στα δυτικά, ήταν το άνοιγμα σε νέες αγορές και η προσπάθεια ανάκαμψης της οικονομίας και του εμπορίου. Άλλωστε, το νησί είχε ήδη δημιουργήσει ορισμένες αποικίες στα ανατολικά (Εύξεινο Πόντο, Αιγαίο, Θράκη), λίγα χρόνια νωρίτερα.

²⁵⁶ Ανάλογο έλεγχο της θαλάσσιας οδού προς την κοιλάδα φαίνεται να είχε και η Μέλαινα Κόρκυρα. Αναλυτικά βλ. Radonić – Katić 2015, σελ. 189-190.

μητέρα της, Δήμητρα. Συχνά οι αποικίες υιοθετούν τους εικονογραφικούς τύπους της μητρόπολής τους, τουλάχιστον στα αρχικά στάδια της δημιουργίας τους. Το ίδιο παρατηρείται και στη Φάρο, με την αίγα, σύμβολο της μητρόπολης, Πάρου²⁵⁷. Τέλος, ο τρίτος τύπος απεικονίζει στην μπροστινή όψη τον θεό Διόνυσο, ενώ στην πίσω όψη το γνωστότερο αγγείο πόσης, σύμβολο του Διονύσου, τον κάνθαρο. Οι επιγραφές στα χάλκινα φέρουν τα εθνικά της νήσου ΦΑ ή ΦΑΡΙΩΝ²⁵⁸. Στην Φάρο εντοπίζονται νομίσματα της Επιδάμνου, πράγμα που ενισχύει την άποψη περί εμπορικών σχέσεων των δυο πόλεων²⁵⁹. Οι Radonić, Göricke-Lusić και Mirnik²⁶⁰, θεωρούν ότι πολλά χάλκινα νομίσματα του Διονυσίου των Συρακουσών, ανακυκλώθηκαν και επανακυκλοφόρησαν με νέους τύπους σε πολλές πόλεις, μεταξύ των οποίων και η Φάρος. Επιπλέον, έχουν εντοπιστεί στην Φάρο νομίσματα με την επιγραφή IONIO²⁶¹, όπως άλλωστε και στην Ίσσα και στην Ηράκλεια, γεγονός το οποίο αποδεικνύει την οικονομική σχέση μεταξύ των πόλεων. Σημαντικός θησαυρός νομισμάτων αποκαλύφθηκε στο Škudljivac²⁶² και έφερε στο φως πλείστα νομίσματα της Φάρου και της Ηράκλειας με την επιγραφή IONIO.

(Εικ. 25) Αριστερά αργυρό νόμισμα της Φάρου με την δαφνοστεφή κεφαλή Διός (Ε) και την αίγα (Ο). Δεξιά, χάλκινο νόμισμα που φέρει ανδρική κεφαλή (Διόνυσος;) (Ε) και ένας κάνθαρος (Ο). Επιγραφές με τα εθνικά ΦΑΡΙ και ΦΑ, αντίστοιχα²⁶³.

²⁵⁷ Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017, σελ. 19.

²⁵⁸ Βλ. Dukat – Mirnik 1976, σελ. 182-183· Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 333-334.

²⁵⁹ Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017, σελ. 12.

²⁶⁰ Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017, σελ. 18.

²⁶¹ Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017, σελ. 28-31 και 107-111.

²⁶² Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017, σελ. 55-57.

²⁶³ Prowe III 480· SNG Cop 550.

Η Φάρος, όπως και η Ίσσα και οι υπόλοιπες πόλεις της Δαλματίας, μετά τον θάνατο του Διονυσίου του Α΄ και την αποχώρηση των στρατευμάτων των Συρακουσών, βαθμιαία τέθηκαν υπό ιλλυρικό έλεγχο. Αυτό γίνεται έκδηλο μέσα από τα νομίσματα. Η Φάρος και η Ίσσα έκοψαν νόμισμα με την επιγραφή IONIO, η οποία παραπέμπει σύμφωνα με την Radonić²⁶⁴, στον Ιλλυριό Ιόνιο, ο οποίος κυριαρχούσε στην Ίσσα. Αργότερα, τον 3ο αι. επί Ιλλυριού βασιλιά Άγρωνος, οι Φάριοι θα εισάγουν στην κυκλοφορία νομίσματα με την επιγραφή του ντόπιου Ιλλυριού δυνάστη, Βαλλαίου. Ο Δημήτριος ο Φάριος θα αναλάβει τη διακυβέρνηση της Φάρου, με εντολή του Άγωνα, και θα παραμείνει στην εξουσία, ακόμα και μετά τον θάνατο του τελευταίου. Ήταν διοικητής της ιλλυρικής φρουράς της Φάρου και σύμβουλος του Άγωνα και της Τεύτας. Προέβη σε πολλές πειρατικές επιδρομές στην Αδριατική και κατά τη διάρκεια των Ιλλυρικών πολέμων αυτομόλησε προς το στρατόπεδο των Ρωμαίων, παραδίδοντας την πόλη στην Ρώμη. Η Φάρος καταστράφηκε από τους Ρωμαίους γύρω στο 219 π.Χ.²⁶⁵.

3.1.7 ΗΡΑΚΛΕΙΑ

Για την Ηράκλεια της Αδριατικής, μοναδική ιστορική πηγή αποτελεί ο Ψευδο-Σκύλαξ²⁶⁶ (22) ο οποίος αναφέρει: «Καὶ πόλις ἐστὶν Ἑλληνὶς ἐνταῦθα, ἧ ὄνομα Ἡράκλεια, καὶ λιμὴν». Το πρόβλημα στην περίπτωση της Ηράκλειας είναι ότι δεν έχει εντοπιστεί ακόμα η αρχαία πόλη, συνεπώς, δεν γνωρίζουμε τίποτα πέρα από την αναφορά του Ψευδο-Σκύλακα και τα νομίσματα, τα οποία έχουν βρεθεί με το εθνικό της πόλης. Δεδομένου ότι τα περισσότερα νομίσματα της πόλης βρέθηκαν στη Φάρο και ειδικά στην τοποθεσία Škudljivac²⁶⁷, μ' αυτό το κριτήριο πολλοί επιστήμονες²⁶⁸

²⁶⁴ Radonić 2021, σελ. 44-48.

²⁶⁵ Radonić 2021, σελ. 47-49.

²⁶⁶ Ψευδο-Σκύλαξ, 22, «Μετὰ δὲ Λιβυρνοῦς εἰσὶν Ἰλλυριοὶ ἔθνος, καὶ παροικοῦσιν οἱ Ἰλλυριοὶ παρὰ θάλατταν μέχρι Χαονίας τῆς κατὰ Κέρκυραν τὴν Ἀλκινόου νῆσον. Καὶ πόλις ἐστὶν Ἑλληνὶς ἐνταῦθα, ἧ ὄνομα Ἡράκλεια, καὶ λιμὴν». Σύμφωνα με τον ίδιο, η Ηράκλεια πιθανόν να βρισκόταν κοντά στις Δαλματικές ακτές.

²⁶⁷ Βρέθηκαν 49 νομίσματα της Ηράκλειας με τον τύπο Ηρακλής/τόξο, ρόπαλο.

²⁶⁸ Βλ. Brunšmid 1898, σελ. 35· Dukat – Mirmik 1976, σελ. 181-182· Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 331.

την τοποθετούν κάπου εκεί κοντά, ενώ άλλοι θεωρούν πως και η Μέλαινα Κόρκυρα είναι πιθανό σημείο, στο οποίο θα μπορούσε να βρισκόταν η Ηράκλεια²⁶⁹

Η νομισματοκοπία της Ηράκλειας χρονολογείται περί τον 4ο αι. π.Χ. Κόπηκαν κυρίως χάλκινα στο σταθμητικό κανόνα των Συρακουσών²⁷⁰. Στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται ο Ηρακλής (πιθανόν σχετίζεται με κάποιον ιδρυτικό μύθο ή ιερό), ενώ στον οπισθότυπο, ρόπαλο και τόξο (σύμβολα του Ηρακλέους). Το εθνικό της πόλης αναγράφεται ως ΗΡΑ ή ΗΡΑΚ ή ΗΡΑΚΛ ή ΗΡΑΚΛΕ. Η Radonić²⁷¹ παρατηρεί μια ομοιότητα μεταξύ Ηράκλειας και Επιδάμνου στους νομισματικούς τύπους. Εκδόθηκε και άλλος τύπος, ο οποίος φέρει στην εμπρόσθια όψη γυναικεία κεφαλή (πιθανόν η Άρτεμις²⁷²), ενώ στην οπίσθια όψη δελφίνι²⁷³ με την αναγραφή του εθνικού: ΗΡΑΚΛΕΙΟΤΑΝ. Κατά τους Radonić, Göricke-Lusić και Mirnik²⁷⁴, τα περισσότερα από τα νομίσματα της Ηράκλειας, τα οποία βρέθηκαν στη Φάρο, μπορούν να χρονολογηθούν μεταξύ 330-320 π.Χ., κάτι που αποδεικνύει την ύπαρξη νομισματοκοπείων στη Δαλματία, ήδη από τον 4ο αι. π.Χ.

(Εικ. 26) Χάλκινο νόμισμα της Ηράκλειας. ΗΡΑΚ. Στον εμπροσθότυπο η κεφαλή του Ηρακλέους με λεοντή, ενώ πίσω το τόξο και το ρόπαλο.

Βάσει του συρακόσιου σταθμητικού κανόνα των νομισμάτων της Ηράκλειας, οι Wilkes και Fisher-Hansen, συνηγορούν στην υπόθεση ότι η Ηράκλεια πρέπει να ήταν

²⁶⁹ Braccesi 1977, σελ. 106-108.

²⁷⁰ Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017, σελ. 39.

²⁷¹ Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017, σελ. 147.

²⁷² Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017, σελ. 162.

²⁷³ Το δελφίνι ως νομισματικός τύπος στην Ηράκλεια, πιθανόν έχει εισαχθεί από τους τύπους των Συρακουσών. Βλ. Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017, σελ. 161-165.

²⁷⁴ Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017, σελ. 15.

μα από τις αποικίες, οι οποίες οργανώθηκαν και ιδρύθηκαν από τον Διονύσιο τον Α΄ των Συρακουσών. Δυστυχώς, μέχρις ότου ανακαλυφθεί η πόλη αυτή, ή μέχρι να γίνει κάποια σημαντική ανακάλυψη, η οποία θα παρέχει νέα και ασφαλή δεδομένα για την Ηράκλεια, δεν μπορούν να διατυπωθούν ασφαλή συμπεράσματα, παρά μόνο υποθέσεις²⁷⁵.

²⁷⁵ Στα νομίσματα της Ηράκλειας οι Dukat και Mirnik αναγνώρισαν ορισμένα επικεκομμένα. Αυτά χρονολογούνται μεταξύ τελών 4ου-αρχών 3ου αι. και φέρουν την επιγραφή ΔΙ[Μ], ενώ εικάζουν ότι ίσως αναφέρονται στον Δήμο ή σε κάποιον υπεύθυνο κοπής/αξιοματούχο. Το ενδεχόμενο αυτά να κόπηκαν εκτός Ηράκλειας (στην Φάρο ή την Ίσσα) δημιουργεί πρόβλημα στην έρευνα της νομισματοκοπίας της πόλης. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με αυτά τα νομίσματα βλ. Dukat – Mirnik 1976, σελ. 181-182· Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017, σελ. 64-114.

3.2 ΠΟΛΕΙΣ ΣΤΙΣ ΔΥΤΙΚΕΣ ΑΚΤΕΣ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ, ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ

3.2.1 ΑΔΡΙΑ

Σύμφωνα με τον Στράβωνα η Αδριατική έλαβε το όνομά της από την πόλη Αδρία ή Ατρία²⁷⁶. Κατά μία άλλη εκδοχή, πήρε το όνομά της, όπως επισημαίνει και ο Στέφανος Βυζάντιος, από τον ομώνυμο ποταμό Αδρία²⁷⁷. Η πόλη Αδρία, ιδρύθηκε γύρω στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. από τους Αιγινήτες²⁷⁸, ενώ επανιδρύθηκε κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. από τον Διονύσιο τον Α΄, τύραννο των Συρακουσών²⁷⁹. Από τις πηγές συνομολογείται η ελληνικότητα της Αδρίας, ακόμα κι αν είχε έντονο το ετρουσκικό στοιχείο, το οποίο αντικατοπτρίζεται και στην τέχνη της πόλης. Σε αντίθεση με την Τυρρηνία, στην Αδρία, οι σχέσεις μεταξύ Ελλήνων και Ετρούσκων φαίνεται να ήταν αρκετά καλές, ενώ και τα δυο μέρη ασχολούνταν κυρίως με το διαμετακομιστικό εμπόριο.

Οι ιστορικές πηγές για την ελληνικότητα της Αδρίας, περιλαμβάνουν τον Εκαταίο (από τον οποίο αντλεί ο Στράβων), τον Στράβωνα (5.1.8 βλ. υποσημ. 276), τον Στέφανο Βυζάντιο (A28.14)²⁸⁰ «*Αδρία, πόλις, και παρ' αὐτὴν κόλπος Ἀδρίας και ποταμὸς ὁμοίως, ὡς Ἐκαταῖος. ἡ χώρα τοῖς βοσκήμασιν ἐστὶν ἀγαθή, ὡς δις τίκτειν τὸν ἐνιαυτὸν και διδυμητοκεῖν, πολλάκις και τρεῖς και τέσσαρας ἐρίφους τίκτειν, ἔνια δὲ και πέντε και πλείους. και τὰς ἀλεκτορίδας δις τίκτειν τῆς ἡμέρας, τῷ δὲ μεγέθει πάντων εἶναι μικροτέρας τῶν ὀρνίθων. ὁ πολίτης και ὁ πάροικος Ἀδριανὸς ὡς Ἀσιανός, και Ἀδριάτης,*

²⁷⁶ Στράβων, 5.1.8, «*τὴν δ' Ἀτρίαν ἐπιφανῆ γενέσθαι πόλιν φασίν, ἀφ' ἧς και τοῦνομα τῷ κόλπῳ γενέσθαι τῷ Ἀδρία μικρὰν μετάθεσιν λαβόν*».

²⁷⁷ «*Αδρία, πόλις, και παρ' αὐτὴν κόλπος Ἀδρίας και ποταμὸς ὁμοίως*»

²⁷⁸ Η πρώτη αυτή αποικία αμφισβητείται από πολλούς επιστήμονες ότι ιδρύθηκε από τους Αιγινήτες. Οι βασικοί λόγοι για τους οποίους θεωρείται ότι η Αδρία ήταν αποικία της Αίγινας είναι αφενός μια νύξη που κάνει ο Στράβωνας (8.6.16) «*ἀποίκους δ' ἔστειλαν Αἰγινήται εἰς τε Κυδωνίαν τὴν ἐν Κρήτῃ και εἰς Ὀμβρικούς*», ενώ σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα της πόλης, εντοπίστηκαν πάρα κάποια *graffiti* χαραγμένα με το αιγινήτικο αλφάβητο (βλ. Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 326-327). Ο Sassatelli πιθανολογεί πως ενδεχομένως να υπήρχε στην πόλη μια κοινότητα κοντά σε κάποιο ιερό στο οποίο γίνονταν οι προσφορές στα ελληνικά, όπως στην πόλη Γραουίσκαι στο Τυρρηνικό πέλαγος ή τη Ναύκρατη στην Αίγυπτο. Βλ. Sassatelli 2023, σελ. 21.

²⁷⁹ Θεόπομπος απ. 128.

²⁸⁰ Πηγή: Διαδικτυακή πλατφόρμα Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη (<https://topostext.org/work/241>)

οὗ τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος, ὡς τοῦ Πτελεάτης ὁ Πτελεατικὸς οἶνος» και τον Ιουστίνου (20.1) «*Adria quoque Illyrico mari proxima, quae et Adriatico mari nomen dedit, Graeca urbs est;*».

Στον αντίποδα, υπάρχουν και οι πηγές, οι οποίες συνηγορούν ότι η Αδρία ήταν ετρουσκική αποικία. Μεταξύ αυτών, οι σημαντικότερες είναι ο Πλούταρχος, ο Λίβιος και ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος. Ο Πλούταρχος, στον *Κάμιλλο* (16.1-2)²⁸¹, αναφέρει πως η πόλη ήταν «*Τυρρηνική*», ενώ ο ίδιος την τοποθετεί μ' αυτόν τον τρόπο σε διαφορετική τοποθεσία απ' ότι περιγράφεται στις υπόλοιπες πηγές. Ο Λίβιος (*Ab Urbe Condita*, 5.33.7-8²⁸²) παρουσιάζει μια όμορφη προς τον Πλούταρχο άποψη, καθώς θεωρεί την Αδρία ετρουσκική αποικία, η οποία έδωσε το όνομά της στην Αδριατική θάλασσα, πράγμα το οποίο, κατά τον ίδιο, αποδέχονταν και οι Έλληνες συγγραφείς. Τέλος, ο Πλίνιος²⁸³ αφηγείται ότι το όνομα του Αδριατικού πελάγους προέρχεται από την πόλη της Αδρίας, την οποία αναφέρει ως ετρουσκική πόλη.

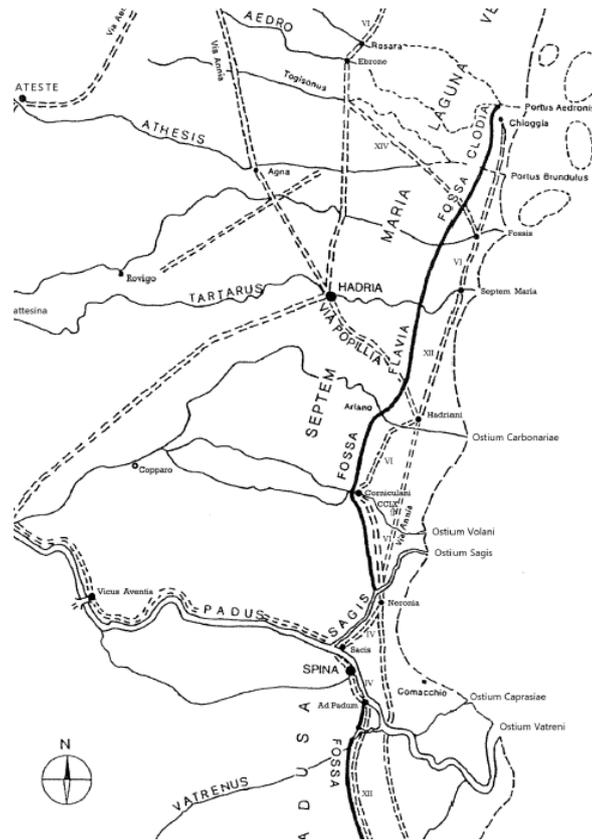
Η Αδρία βρισκόταν πλησίον δυο ποταμών, του Πάδου και του Αδίγη (σήμ. περίπου 25 χλμ. από τη θάλασσα). Δεν είχε απευθείας πρόσβαση στην θάλασσα, αλλά σε κανάλια των παραποτάμων της περιοχής²⁸⁴, τα οποία πρόσφεραν προστασία από τις απειλές δια θαλάσσης, ενώ ταυτόχρονα συνέβαλαν στην διευκόλυνση του εμπορίου Ο Στράβωνας, τοποθετεί την πόλη στην χώρα των Βενετών ή Ενετών. Το πιθανότερο είναι να βρίσκεται στην περιοχή των Ούμβρων, αν και τα σύνορα μεταξύ Βενετών και Ούμβρων φαίνεται να είναι αρκετά ρευστά. Ο Στέφανος Βυζάντιος τοποθετεί την Αδρία στην Τυρρηνία (143.16).

²⁸¹ «Οἱ δ' ἐμβάλοντες εὐθὺς ἐκράτουν τῆς χώρας ὅσῃν τὸ παλαιὸν οἱ Τυρρηνοὶ κατεῖχον, ἀπὸ τῶν Ἄλπειων ἐπ' ἀμφοτέρας καθήκουσαν τὰς θαλάσσας, ὡς καὶ τοῦνομα μαρτυρεῖ τῷ λόγῳ, τὴν μὲν γὰρ βόρειον θάλατταν Ἀδρίαν καλοῦσιν ἀπὸ Τυρρηνικῆς πόλεως Ἀδρίας, τὴν δὲ πρὸς νότον κεκλιμένην ἄντικρυς Τυρρηνικὸν πέλαγος, [2] πᾶσα δ' ἐστὶ δενδρόφυτος αὕτη καὶ θρέμμασιν εὐβοτος καὶ κατάρρυντος ποταμοῖς. καὶ πόλεις εἶχεν ὀκτωκαίδεκα καλὰς καὶ μεγάλας καὶ κατεσκευασμένας πρὸς τε χρηματισμὸν ἐργατικῶς καὶ πρὸς δίαίταν πανηγυρικῶς, ἃς οἱ Γαλάται τοὺς Τυρρηνοὺς ἐκβαλόντες αὐτοὶ κατέσχον. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐπράχθη συχνῶ τινι χρόνῳ πρότερον».

²⁸² «*Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. mari supero inferoque quibus Italia insulae modo cingitur, quantum potuerint nomina sunt argumento, quod alterum Tuscum communi uocabulo gentis, [8] alterum Hadriaticum [mare] ab Hatria, Tuscorum colonia, uocauere Italicae gentes, Graeci eadem Tyrrenum atque Adriaticum uocant*».

²⁸³ 3.120, «*hoc ante Eridanum ostium dictum est, ab aliis Spineticum ab urbe Spina, quae fuit iuxta, praevalens, ut Delphicis creditum est thesauris, condita a Diomede. auget ibi Padum Vatrenus amnis ex Forocorneliensi agro. proximum inde ostium Caprasiae, dein Sagis, dein Volane, quod ante Olane vocabatur, omnia ea fossa Flavia, quam primi a Sagi fecere Tusci egesto amnis impetu per transversum in Atrianorum paludes quae Septem Mariae appellantur, nobili portu oppidi Tuscorum Atriae, a quo Atriatum mare ante appellabatur quod nunc Hadriaticum*».

²⁸⁴ Cabanes 2011, σελ. 75.

(Εικ. 27) Η τοποθεσία της Αδρίας και της Σπίνας στην κοιλάδα του Πάδου. Πηγή: Uggeri 2020, σελ. 233.

Η οικονομία της πόλης γνώρισε μεγάλη ακμή στα τέλη του 6ου αι./αρχές 5ου αι. π.Χ., ενώ περί το 460 π.Χ. μειώνεται αισθητά²⁸⁵. Κύρια εξαγωγικά προϊόντα της ήταν τα σιτηρά και μεταξύ των πλούσιων μεταλλευμάτων από τον βορρά, ο κασσίτερος. Νομίσματα της Αδρίας δεν έχουν βρεθεί· η πόλη θα πρέπει να χρησιμοποιούσε νομίσματα άλλων πόλεων για τη διευκόλυνση του εμπορίου της. Ανάμεσα στις πόλεις, οι οποίες εμπορεύονταν με την Αδρία, καίρια θέση κατέχει η Αθήνα²⁸⁶, η οποία φαίνεται να ενδιαφερόταν εντόνως για τα σιτηρά του Πάδου, αλλά και για την εύκολη πρόσβασή της σε αυτά, καθώς αυτή δυσχεραίνονταν κυρίως λόγω

²⁸⁵ Cabanes 2011, σελ. 75.

²⁸⁶ Ήδη κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου (431-404 π.Χ.) αλλά και μετά την ήττα των Αθηνών, οι Αθηναίοι έμποροι είναι ιδιαίτερα ενεργητικοί στις πόλεις της βόρειας Αδριατικής. Η παρουσία τους γίνεται αισθητή από τα χιλιάδες αττικά όστρακα του 5ου αι. τα οποία εντοπίζονται τόσο στην Αδρία, όσο και στη Σπίνα (βλ. κεφ. 3.2.2) και αποτελούσαν το κύριο εξαγωγικό προϊόν της Αθήνας στις πόλεις αυτές.

των ληστρικών επιδρομών από τους πειρατές εντός Αδριατικού κόλπου²⁸⁷. Ο Horper²⁸⁸ παραθέτει ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα σχετικά με την ασφάλεια, την οποία επιζητούσαν οι Αθηναίοι έμποροι, ειδικά όταν το ταξίδι ελλόχευε κινδύνους, όπως στην περίπτωση της Αδριατικής. Πολλοί Αθηναίοι, προκειμένου να βγάλουν κέρδος από το εμπόριο, αλλά και να ασφαλίσουν ταυτόχρονα τα χρήματά τους, παρείχαν δάνεια στους εμπόρους ή τους πλοιοκτήτες πριν το ταξίδι. Σε περίπτωση που το πλοίο ή το εμπόρευμα επέστρεφαν, το κεφάλαιο δινόταν πίσω στον επενδυτή με 30% τόκο ή στην περίπτωση της Αδριατικής, μπορεί να έφτανε και το 100%, λόγω επισφαλούς ταξιδιού. Κατά τον Cabanes (2011), εκτός από σιτηρά και μεταλλεύματα, οι Αθηναίοι εισήγαγαν και ήλεκτρο (ή κεχριμπάρι), ενώ και τα άλογα της Βενετίας φαίνεται να ενδιέφεραν, επιπρόσθετα, το εισαγωγικό εμπόριο της πόλης²⁸⁹. Ο Sassatelli έρχεται να προσθέσει και τους δούλους στην λίστα των εξαγωγικών προϊόντων της Αδρίας.

Η D'Ercole²⁹⁰ παραθέτει ένα ψήφισμα του 325/324 π.Χ.²⁹¹ σύμφωνα με το οποίο, οι Αθηναίοι, επιθυμούσαν την ίδρυση αποικίας στην Αδριατική, με σκοπό την προστασία του Αθηναϊκού -και όχι μόνο- εμπορίου από την πειρατεία. Η επιθυμία τους οργανώθηκε στην πράξη, κάτι το οποίο γίνεται φανερό στο εν λόγω ψήφισμα. Στην επιγραφή αναφέρεται ο Μιλτιάδης, ο απόγονος του Μιλτιάδη Α΄ των Λακιαδών, ως αρχηγός της αποστολής. Φαίνεται ότι στην απόφαση αυτή οδήγησε η γενικευμένη έλλειψη σιτηρών στην Αθήνα του τέλους του 4ου αι. και η επιτακτική ανάγκη για αναζήτηση πρόσφορων αγορών. Η κοιλάδα του Πάδου ήταν μια από αυτές, και μέσω του εμπορίου με την Αδρία και τη Σπίνα, θα επιτυγχανόταν η παροχή σιτηρών στην πόλη. Δυστυχώς, δεν είναι γνωστή αρχαιολογικά η θέση της αποικίας, και λόγω απουσίας ευρημάτων, δεν είναι δυνατό να γνωρίζουμε κατά πόσο έγινε πράξη το ψήφισμα αυτό. Το ψήφισμα παρέχει πολύ σημαντικές πληροφορίες, όπως την αναγνώριση της οικονομικής δυσπραγίας των Αθηνών και τον κίνδυνο της πειρατείας στην Αδριατική.

Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και δημόσια οικοδομήματα εν γένει εκλείπουν, καθότι τα κυριότερα δομικά μέρη των οικιών ήταν κατασκευασμένα από ξύλο,

²⁸⁷ Το φαινόμενο της πειρατείας στην Αδριατική αλλά και οι επακόλουθοι Ιλλυρικοί πόλεμοι, μεταξύ Ρωμαίων και Ιλλυριών, με σκοπό την εξάλειψη του φαινομένου, θα αναλυθούν ακροθιγώς στο παράρτημα Β΄ της παρούσας διπλωματικής.

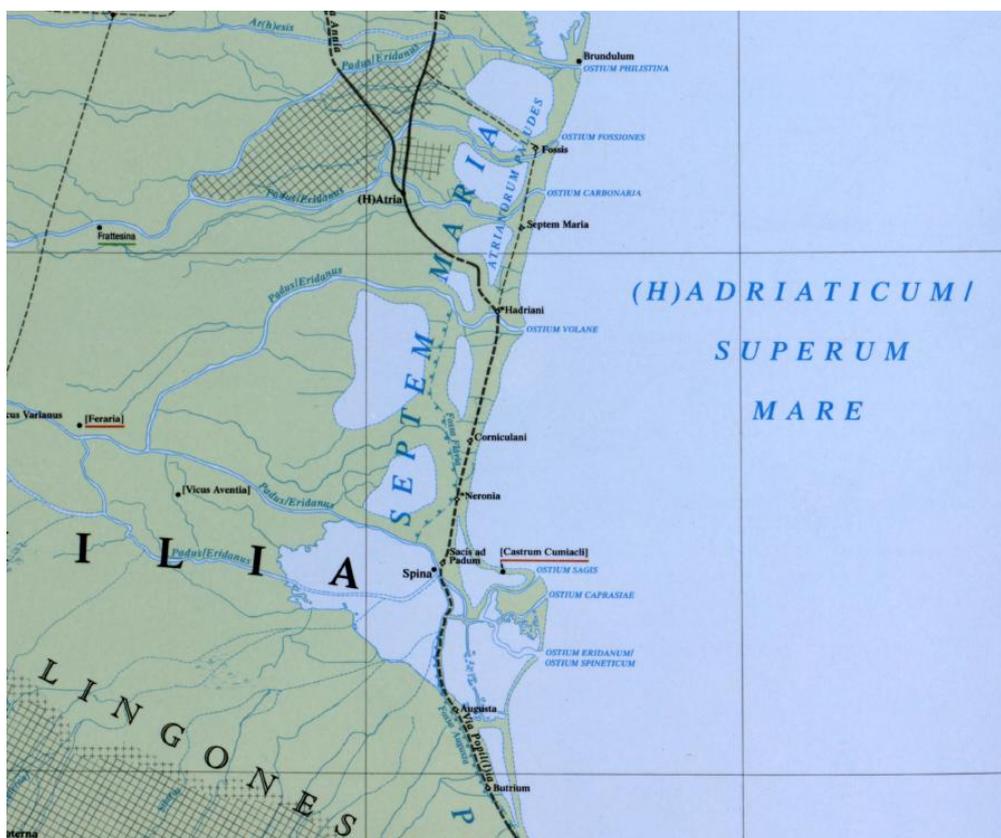
²⁸⁸ Horper 1979, σελ. 58.

²⁸⁹ Cabanes 2011, σελ. 75· Sassatelli 2023, σελ. 24.

²⁹⁰ D'Ercole 2020, σελ. 324.

²⁹¹ *IG* II² 1629.

σύμφωνα με το βενετικό πρότυπο, το οποίο δεν σώζεται εύκολα με το πέρασμα του χρόνου. Έτσι, παραμένουν ελάχιστα τα ευρήματα τα οποία μαρτυρούν δημόσια έργα στην πόλη. Ένα πολύ γνωστό έργο στην Αδρία αποτελεί η *Philistina Fossa*²⁹², η οποία θεωρείται πιθανόν ως κάποιο σύστημα αποστράγγισης των υδάτων. Κατασκευάστηκε από τον Φίλιστο τον Συρακόσιο, ο οποίος εξορίστηκε από τον Διονύσιο τον Α΄.

(Εικ. 28) Γεωφυσικός χάρτης που απεικονίζει τις θέσεις της Αδρίας και της Σπίνας. Πηγή: Talbert 1999, Map 40.

Τα νεκροταφεία που εντοπίζονται ανατολικά, νότια και νοτιοδυτικά της πόλης χρονολογούνται από τον 4ο αι. π.Χ., τα οποία όμως έχουν καλυφθεί από μεγάλο στρώμα προσχώσεων των ποταμών²⁹³. Πληθώρα αττικών οστράκων αποδεικνύει τις επαφές με τον Ελλαδικό χώρο από τον 6ο αι. π.Χ. Στην πόλη επίσης, βρέθηκαν

²⁹² Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, 3.16.121, «*inde ostia plena Carbonaria, Fossiones ac Philistina, quod alii Tartarum vocant, omnia ex Philistinae fossae abundantione nascentia, accedentibus Atesi ex Tridentinis Alpibus et Togisono ex Patavinorum agris. pars eorum et promum portum facit Brundulum, sicut Aedronem Meduaci duo ac fossa Clodia. his se Padus miscet ac per haec effundit, plerisque, ut in Aegypto Nilus quod vocant Delta, triquetram figuram inter Alpes atque oram maris facere proditus, stadiorum II circuitu*».

²⁹³ Cabanes 2011, σελ. 75.

αναθηματικά graffiti για τον Απόλλωνα και την Έριδα, κάτι που υπονοεί ενδεχομένως την ύπαρξη ιερού. Η αττική κεραμική εν γένει θα εκλείψει προς τα τέλη του 3ου αι. από τον Αδριατικό βορρά. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η Αγκώνα η οποία θα συνεχίσει να αποτελεί κοιτίδα της ελληνικής τέχνης στη βόρεια Ιταλική. Η αττική κεραμική θα αντικατασταθεί με ντόπιες παραγωγές ή εισαχθείς από την υπόλοιπη ρωμαϊκή -πλέον- Ιταλική χερσόνησο.

3.2.2 ΣΠΙΝΑ

Η πόλη της Σπίνας ιδρύθηκε κατά το δεύτερο μισό του 6ου αι. π.Χ.²⁹⁴. Ήταν ελληνική αποικία κατά τους περισσότερους συγγραφείς²⁹⁵, ενώ ο Ελλάνικος από τον οποίο αντλεί τις πληροφορίες του ο Διόδωρος ο Σικελιώτης θεωρεί πως ήταν πελασγική αποικία²⁹⁶. Τοποθετείται στην περιοχή των Ούμβρων, περίπου 6 χλμ. δυτικά της σημερινής πόλης *Commachio*, αν και κατά τον Στράβωνα (5.1.7)²⁹⁷ άλλοτε ήταν παραθαλάσσια, ενώ στην εποχή του γεωγράφου απείχε πλέον 90 στάδια από τη θάλασσα. Μαζί με την Αδρία, αποτελούσαν την εμπορική σύνδεση της Μεσογείου με την κεντρική και βόρεια Ευρώπη. Η γόνιμη πεδιάδα του Πάδου, σε συνδυασμό με τις εύκολες μετακινήσεις μέσω των παραποτάμων του, καθιστούσαν την γεωστρατηγική θέση της Αδρίας και της Σπίνας πολύ σημαντική. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, το γεγονός ότι οι Αθηναίοι επιθυμούσαν διακαώς τον έλεγχο της περιοχής ήδη από τον 5ο αι. Η

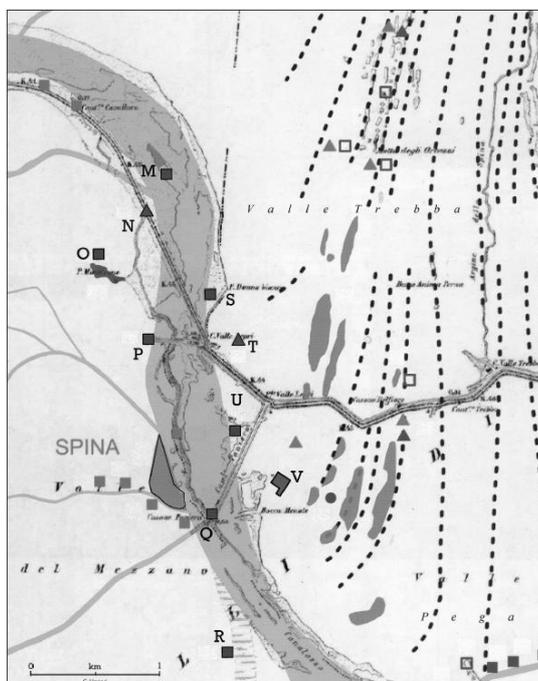
²⁹⁴ Zamboni 2016, σελ. 16.

²⁹⁵ Στράβων, 5.1.7 «καὶ ἡ Σπίνα, νῦν μὲν κομίον πάλαι δὲ Ἑλληνὶς πόλις ἔνδοξος». Με τον Στράβωνα συμπεριφέρονται και ο Ιουστίνος, *Επιτ.*, 20.1.11, «*Sed et Pisae in Liguribus Graecos auctores habent; et in Tuscis Tarquinii a Thessalis, et Spina in Vmbris; Perusini quoque originem ab Achaeis ducunt*», όπως επίσης και ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, 3.120, «*hoc ante Eridanum ostium dictum est, ab aliis Spineticum ab urbe Spina, quae fuit iuxta, praevalens, ut Delphicis creditum est thesauris, condita a Diomede. auget ibi Padum Vatreus amnis ex Forocorneliensi agro. proximum inde ostium Caprasiae, dein Sagis, dein Volane, quod ante Olane vocabatur, omnia ea fossa Flavia, quam primi a Sagi fecere Tusci egesto amnis impetu per transversum in Atrianorum paludes quae Septem Maria appellantur, nobili portu oppidi Tuscorum Atriae, a quo Atriatium mare ante appellabatur quod nunc Hadriaticum*».

²⁹⁶ *Ant. Rom.*, 1.18.5, «καὶ τὸ μὲν ἐν τῷ Σπινῆτι καταλειφθὲν γένος τῶν Πελασγῶν οὕτως ἐφθάρη» και 1.28.3, «Ἑλλάνικος δὲ ὁ Λέσβιος τοὺς Τυρρηνοὺς φησι Πελασγοὺς πρότερον καλουμένους, ἐπειδὴ κατώκησαν ἐν Ἰταλία, παραλαβεῖν ἦν νῦν ἔχουσι προσηγορίαν. ἔχει δὲ αὐτῶ ἐν Φορωνίδι ὁ λόγος ὧδε: 'τοῦ Πελασοῦ τοῦ βασιλέως αὐτῶν καὶ Μενίππης τῆς Πηνηιοῦ ἐγένετο Φράστωρ, τοῦ δὲ Ἀμύντωρ, τοῦ δὲ Τευταμίδης, τοῦ δὲ Νάνας. ἐπὶ τούτου βασιλεύοντες οἱ Πελασοὶ ὑπ' Ἑλλήνων ἀνέστησαν, καὶ ἐπὶ Σπινῆτι ποταμῶ ἐν τῷ Ἰονίῳ κόλπῳ τὰς νῆας καταλιπόντες».

²⁹⁷ «[...] καὶ τὰλλα ἱστορεῖται περὶ αὐτῶν ὡς θαλασσοκρατησάντων. φασὶ δὲ καὶ ἐπὶ θαλάττῃ ὑπάρξαι, νῦν δ' ἔστιν ἐν μεσογαίᾳ τὸ χωρίον περὶ ἐνεήκοντα τῆς θαλάττης σταδίου ἀπέχον».

Σπίνα βρισκόταν πλησίον του παραπόταμου του Πάδου, Σπίνου (Στεφ. Βυζ. 584.14)²⁹⁸. Ο Zamboni περιγράφει τη Σπίνα ως *liquida citta*, «υγρή πόλη», και όχι τυχαία. Σύμφωνα με τον ίδιο²⁹⁹, ορμώμενος από τις περιβαλλοντικές και γεωγραφικές συνθήκες της περιοχής, η Σπίνα ήταν χτισμένη στη συμβολή ποταμών και λιμνοθαλασσών, ενώ η απόστασή της από τη θάλασσα ήταν απειροελάχιστη.

(Εικ. 29) Η θέση της Σπίνας τη ρωμαϊκή εποχή πλησίον του ποταμού. Πηγή: Uggeri 2020, σελ. 229.

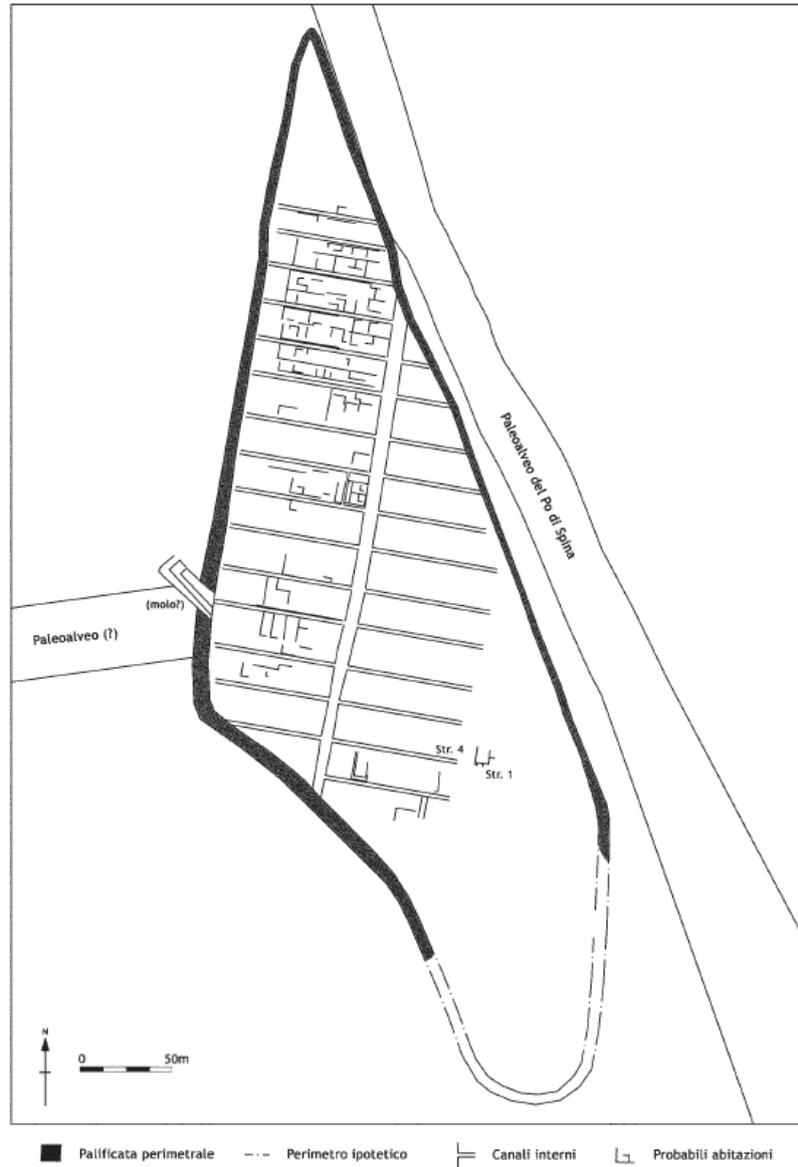
Για την Σπίνα είναι γνωστό, τόσο από τις πηγές όσο και από ορισμένα αρχαιολογικά κατάλοιπα, ότι ήταν αδιαμφισβήτητα πόλις, αν και δεν έκοψε δικά της νομίσματα, όπως ακριβώς και η Αδρία. Ο Στράβων την αποκαλεί μικρή *κόμη* (*κόμιον*), η οποία όμως υπήρξε στο παρελθόν ένδοξη πόλη («*Ἑλληνίς πόλις ἔνδοξος*»³⁰⁰). Ο Ψευδο-Σκύλακας αναφέρει «*Μετὰ δὲ τὸ Ὀμβρικὸν Τυρρηνοί. Διήκουσι δὲ καὶ οὗτοι ἀπὸ τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους ἔξωθεν εἰς τὸν Ἀδρίαν· καὶ πόλις ἐν αὐτῇ Ἑλληνίς <Σπίνα>, καὶ ποταμός· καὶ ἀνάπλους εἰς τὴν πόλιν κατὰ ποταμὸν ὡς κ' σταδίων. Καί ἐστιν ἐπὶ αὐτῆς ἀπὸ Πίσσης πόλεως ὁδὸς ἡμερῶν τριῶν*». Επομένως, εκτός από την γεωγραφική της θέση και τον χαρακτηρισμό της πόλης, παραθέτει και την απόστασή της από τη

²⁹⁸ «Σπίνα, πόλις Ἰταλίας, [...] ἔστι δὲ καὶ ποταμὸς Σπῖνος καλούμενος».

²⁹⁹ Zamboni 2016, σελ. 14.

³⁰⁰ Βλ. υποσημ. 293.

θάλασσα (20 στάδια)³⁰¹. Τέλος, το καθεστώς της Σπίνας ως πόλεως επιβεβαιώνουν και ο Εύδοξος (4ος αι. π.Χ.) και ο Αρτεμίδωρος (περ. 100 π.Χ.), όπως μας πληροφορεί ο Στέφανος Βυζάντιος: «Σπῖνα, πόλις Ἰταλίας, ὡς Εὐδοξος καὶ Ἀρτεμίδωρος. τὸ ἔθνικὸν Σπινάτης, ὡς τοῦ Βέμβινα Βεμβινάτης. ἔστι δὲ καὶ ποταμὸς Σπῖνος καλούμενος» (584.13).

(Εικ. 30) Αναπαράσταση του πολεοδομικού δικτύου της Σπίνας. Πηγή: Zamboni 2016, σελ.

41.

³⁰¹ Ο Στράβων (5.1.7) διαφωνεί με την απόσταση από τη θάλασσα και την τοποθετεί 90 στάδια μακριά: «φασί δὲ καὶ ἐπὶ θαλάτῃ ὑπάρξει, νῦν δ' ἔστιν ἐν μεσογαίᾳ τὸ χωρίον περὶ ἐνενήκοντα τῆς θαλάττης σταδίου ἀπέχον».

Η Σπίνα, ανακαλύφθηκε μετά από έργα αποκατάστασης και αποστράγγισης των υδάτων στη κοιλάδα Mezzano, στα μέσα του περασμένου αιώνα (γύρω στο 1960). Η πρώτη ανασκαφή ξεκίνησε το 1965, και έφερε στο φως πληθώρα κεραμικής³⁰². Η πόλη φαίνεται να ήταν κτισμένη κατά τα πρότυπα του υποδάμειου συστήματος, ενώ οι ανασκαφές έχουν φέρει στο φως κατάλοιπα ξύλινων κατοικιών. Ο Zamboni παραθέτει τον εντοπισμό το 1978 μια ξύλινης καλύβας του 6ου αι.³⁰³, στο εσωτερικό της οποίας βρέθηκαν πολλά οργανικά κατάλοιπα, όπως καλάθια, υπολείμματα σχοινού, ξύλινες σανίδες, ενώ εντύπωση προκαλούν ένας κορινθιακός αμφορέας τύπου Α και ένας πίθος για την αποθήκευση και συντήρηση οίνου, όπως επίσης και δακτυλοειδή βαρίδια τα οποία χρησιμοποιούνται στη διαδικασία της επεξεργασίας και ύφανσης των υφαντών³⁰⁴. Οι αεροφωτογραφίες έχουν αποκαλύψει μια περίμετρο με οχυρώσεις, καθώς και έναν οδικό κάνναβο με κατεύθυνση βορειοδυτικά-νοτιοανατολικά, με οικιστικά τετράγωνα χωρισμένα από τάφρους και αναχώματα³⁰⁵. Ως επί το πλείστον, έχει καθαρά ετρουσκικές επιρροές, ωστόσο με την έλευση των Ελλήνων εμπόρων, η αρχιτεκτονική θα εξελληνιστεί πλήρως, τεχνικά και μηχανικά.

Η εγχώρια κεραμική βρίσκεται σε ακμή και στη Σπίνα. Τα κυριότερα κεραμικά κατάλοιπα, αποδεικνύουν την ελληνική επιρροή και στον τομέα της αγγειοπλαστικής, καθώς οι πρώτες ελληνικές επιγραφές, οι οποίες βρέθηκαν σε αττικά θραύσματα εκεί, ήταν απότοκο του εμπορίου με τον ελλαδικό χώρο. Τα αττικά -κυρίως- κεραμικά, χρονολογούνται ήδη μεταξύ 6ου-4ου αι. π.Χ.³⁰⁶ και επιβεβαιώνουν την μακράιωνη ελληνική παρουσία στην Σπίνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των επαφών με τον ελλαδικό κόσμο, αποτελεί η εύρεση πλείστων οικιακών σκευών στη Σπίνα, τα οποία χρονολογούνται ήδη από τον 6ο αι. και τεχνοτροπικά προέρχονται κυρίως από την Αθήνα και την Κόρινθο. Διαδόθηκαν γρήγορα στη Σπίνα μέσω του εμπορίου και ίσως, όπως παραδίδει ο Zamboni³⁰⁷, να μεταφέρονταν από τους ναυτικούς στα ταξίδια τους και να συνόδευαν άλλα εξαγωγίμα προϊόντα. Επιπλέον, σίγουρα με τη μόνιμη εγκατάσταση ελληνικών πληθυσμών στη Σπίνα, διαδόθηκαν γρήγορα τόσο τα μαγειρικά σκεύη τους, όσο και οι τεχνικές μαγειρικής και οι συνταγές τους.

³⁰² Για τις πρώτες ανασκαφές στη Σπίνα βλ. ενδεικτικά Zamboni 2016 και Uggeri 2020.

³⁰³ Χρονολογήθηκε με βάση την εύρεση μελανόμορφων θραυσμάτων κεραμικής.

³⁰⁴ Zamboni 2016, σελ. 21.

³⁰⁵ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 334.

³⁰⁶ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 334.

³⁰⁷ Zamboni 2016, σελ. 62.

Επιπρόσθετα, πλήθος κεραμικών εντοπίστηκαν στην τοποθεσία *Valle Trebba*, όπου φαίνεται να βρισκόταν το νεκροταφείο της πόλης. Αποκαλύφθηκαν σε δυο διαφορετικούς τομείς, 1.413 και 2.650 τύμβοι³⁰⁸ με πολλά κτερίσματα, κυρίως αττική κεραμική ερυθρόμορφου ρυθμού, αντικατοπτρίζοντας το εκτεταμένο δίκτυο εμπορικών επαφών της πόλης με την Αθήνα.

(Εικ. 31) Αττική και Κορινθιακή ερυθρόμορφη κεραμική από τη Σπίνα (αριστερά και δεξιά αντίστοιχα). Πηγή: Zamboni 2016, tavola 67 και 86.

Ο Bertì³⁰⁹ παραδίδει τις ομοιότητες των ταφών στη *Valle Trebba* με τους αντίστοιχους στη κοντινή θέση *Valle Pega*. Στην τελευταία εντοπίστηκαν πλήθος κεραμικών καταλοίπων στους τάφους 248A και 501B, όπως αμφορείς, κρατήρες, κύπελλα κ.λπ. στα οποία εντοπίστηκαν σφραγίδες. Αυτές οι σφραγίδες σε έναν αμφορέα σε κάθε τάφο αντίστοιχα, ταυτίστηκαν με επιτυχία σε σφραγίδα της Κέρκυρας (248A)³¹⁰, ενώ στην άλλη περίπτωση (501B), αν και αγνώστου ακριβούς προέλευσης,

³⁰⁸ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 334.

³⁰⁹ Bertì 2024, σελ. 75-78.

³¹⁰ Πιθανόν η ταύτιση, κατά τον συγγραφέα, να έγινε λόγω της απεικόνισης ενός σταχίου καλαμποκιού στη σφραγίδα, το οποίο παραπέμπει στη νομισματική εικονογραφία της Κέρκυρας. Βλ. Bertì 2024, σελ. 76-77.

είναι σίγουρα ελληνική. Πολλά επίσης από τα κεραμικά αυτά δείχνουν κοινά γνωρίσματα με την αττική κεραμική (π.χ. κιονωτός αττικός κρατήρας). Τα κτερίσματα αυτά χρονολογούνται περίπου στο τέλος του 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Ο Zamboni στην έρευνα του³¹¹, παραθέτει τα αποτελέσματα των ανασκαφών μεταξύ 1977-1981 στην ευρύτερη περιοχή όπου βρισκόταν η Σπίνα. Οι 228 νέες επιγραφές που εντοπίστηκαν, οι περισσότερες ήταν graffiti σε κεραμική. Η τοπική κεραμική περιλάμβανε επιγραφές στην ετρουσκική, ενώ η πολυπληθέστερη εισαγόμενη στην ελληνική γλώσσα³¹². Γενικότερα με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα, η Σπίνα τους αιώνες μεταξύ τελών 5ου και 3ου αι. π.Χ. φαίνεται να είχε υψηλό επίπεδο γραμματισμού, ενώ το επικρατές αλφάβητο ήταν το ετρουσκικό με σαφείς επιρροές από τον ελληνικό κόσμο³¹³.

(Εικ. 32) Διάφορα αντικείμενα από τη Σπίνα από ποικίλα υλικά όπως γυαλί, ήλεκτρο, οστά κ.λπ. Πηγή: Zamboni 2016, tavola 102.

³¹¹ Zamboni 2016.

³¹² Zamboni 2016, σελ. 234.

³¹³ Zamboni 2016, σελ. 235.

Οι Σπινήτες επηρεάστηκαν και από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των Ελλήνων. Στην πόλη λατρευόταν ο Απόλλων, πράγμα που φαίνεται και από τον θησαυρό της Σπίνας στους Δελφούς. Αναφορά γι' αυτό γίνεται στον Στράβωνα³¹⁴, ενώ δεν έχει τεκμηριωθεί και αρχαιολογικά. Το μόνο σίγουρο είναι αφενός, οι επαφές των Σπινητών με τον Ελλαδικό χώρο και αφετέρου, ότι, εάν ισχύει η αναφορά αυτή, τότε σίγουρα η Σπίνα ευημερούσε οικονομικά, προκειμένου να αφιερώσει θησαυρό στο ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς. Διάφορα *graffiti* πείθουν ότι στη Σπίνα λατρευόταν ο Διόνυσος και η Δήμητρα (στενά συνδεδεμένοι με την γη), ενώ μαρτυρείται και λατρεία του Ερμή, θεού του εμπορίου.

Τον 3ο αι. π.Χ. η ίδια γεωμορφολογική κατάσταση που ευνόησε την Σπίνα είχε παρέλθει. Όπως παρατηρεί ο Uggeri³¹⁵, οι πλημμύρες του ποταμού τον μετακίνησαν ανατολικότερα, με αποτέλεσμα οι Σπινήτες να χάσουν την επαφή με τη θάλασσα. Για να αποκατασταθεί η πρότερη κατάσταση, κατασκεύασαν μια διώρυγα προς τα ανατολικά, με σκοπό την απαρακόλυτη επαφή της πόλης με τις ακτές. Δυστυχώς, η επέκταση των Ρωμαίων προς τα βόρεια της Ιταλικής γύρω στο 268 π.Χ., επιτάχυνε την παρακμή της Σπίνας, καθώς με την δημιουργία της ρωμαϊκής αποικίας του Ρίμινι στα Αδριατικά παράλια την ίδια περίοδο, η Σπίνα είχε πλέον έναν ισχυρό εμπορικό και ναυτικό αντίπαλο, που γρήγορα την οδήγησε στην οικονομική εξασθένηση³¹⁶. Αυτά, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη πειρατεία της Τεύτας στην Αδριατική, όπως επίσης και με μια γαλατική εισβολή το έτος 225 π.Χ., θα οδηγήσουν τη Σπίνα στην εγκατάλειψη με διάσπαρτες πλέον κατοικίες, τις οποίες ο Στράβων θα ονομάζει στην εποχή του *χωμίον*, «χωριό». Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς³¹⁷, μαρτυρά την παράδοση της Σπίνας στους βαρβάρους εισβολείς, οι οποίοι υποτάχθηκαν τελικά στους Ρωμαίους.

³¹⁴ 5.1.7, «Θησαυρός γοῦν ἐν Δελφοῖς Σπινητῶν δείκνυται, καὶ τᾶλλα ἱστορεῖται περὶ αὐτῶν ὡς θαλασσοκρατησάντων».

³¹⁵ Uggeri 2020, σελ. 203-204.

³¹⁶ Uggeri 2020, σελ. 208.

³¹⁷ 1.18.

3.2.3 ΑΓΚΩΝΑ

Η Αγκώνα είναι η κύρια παραθαλάσσια πόλη της Ιταλικής χερσονήσου. Βρίσκεται εντός περικόλειστου λιμανιού με φυσική προστασία, στην περιοχή των Πικηνών (*Picenum*), κατά τον Στράβωνα³¹⁸, ή στην περιοχή των Ούμβρων, κατά τον Ψευδο-Σκύλακα³¹⁹. Κοντά στην πόλη ρέει ο ποταμός Αίσις³²⁰. Η πόλη έλαβε το όνομά της, λόγω της ομοιότητας του ακρωτηρίου στο οποίο βρισκόταν με αγκώνα³²¹. Υπάρχουν στοιχεία κατοίκησης ήδη από την ύστερη Εποχή του Σιδήρου, ενώ ο πρώιμος αυτός οικισμός λαμβάνει τα χαρακτηριστικά της πόλεως με την έλευση των Συρακοσίων προσφύγων το 387 π.Χ., όπως μάς πληροφορεί και ο Στράβων «πόλεις δ' Ἀγκῶν μὲν Ἑλληνίς, Συρακουσίων κτίσμα τῶν φυγόντων τὴν Διονυσίου τυραννίδα» (5.4.2). Οι Wilkes και Fisher-Hansen³²² υποστηρίζουν πως ενδεχομένως η αποικιστική αυτή δραστηριότητα προς την Αγκώνα, ήταν μεθοδευμένη από τον ίδιο τον Διονύσιο τον Α', ο οποίος ίσως την ήλεγχε και αργότερα.

Άλλες πηγές μαρτυρούν διαφορετικές απόψεις περί ίδρυσης της Αγκώνας. Ο Πλίνιος φερ' ειπείν θεωρεί ότι ιδρύθηκε -όπως και η Νουμάννα- από Σικελούς «*Cupra oppidum, Casteelum Firmanorum et super id colonia Asculum, Piceni nobilissima intus, Novana. in ora Cluana, Potentia, Numana a Siculis condita, ab iisdem colonia Ancona, adposita promunturio Cunero in ipso flectentis se orae cubito, a Gargano CLXXXIII*» (3.111). Ο ποιητής Γιουβενάλης (4.38-41) υποστηρίζει ότι η πόλη είναι Δωρική «*caluo seruiret Roma Neroni, incidit Hadriaci spatium admirabile rhombi ante domum Veneris, quam Dorica sustinet Ancon, impleuitque sinus;*», κάτι στο οποίο συμφωνεί και ο Κάτουλλος στο 36.11-16 «*nunc o caeruleo creata ponto, quae sanctum Idalium Vriosque apertos quaeque Ancona Cnidumque harundinosam colis quaeque Amathunta quaeque Golgos quaeque Durrachium Hadriae tabernam, acceptum face redditumque votum, si non illepidum neque invenustum est*». Τέλος, ο Στέφανος Βυζάντιος, λ. Ἀγκῶν, αναφέρει πως είναι αποικία των Πικεντίνων «Ἀγκῶν, πόλις

³¹⁸ 5.4.2, «ἔστι δ' ἡ Πικεντίνη μετὰ τὰς τῶν Ὀμβρικῶν πόλεις τὰς μεταξὺ Ἀριμίνου καὶ Ἀγκῶνος».

³¹⁹ 16, «Μετὰ δὲ Σαυνίτας ἔθνος ἐστὶν Ὀμβρικοί, καὶ πόλις ἐν αὐτῇ Ἀγκῶν ἐστὶ. Τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος τιμᾷ Διομήδη, εὐεργετηθὲν ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἱερόν ἐστιν αὐτοῦ. Παράπλους δὲ τῆς Ὀμβρικής ἐστὶν ἡμερῶν δύο καὶ νυκτός». Ο Ψευδο-Σκύλαξ μαρτυρά σε αυτό το χωρίο και τη λατρεία του Διομήδη στην Αγκώνα.

³²⁰ Στράβων, 6.3.10, «ἐντεῦθεν δ' εἰς Ἀγκῶνα διακόσια πενήκοντα τέτταρα μίλια φησὶν ἐκεῖνος, ὁ δ' Ἀρτεμίδωρος εἰς Αἴσιν πλησίον ὄντα τοῦ Ἀγκῶνος σταδίου εἴρηκε χιλίους διακοσίους πενήκοντα, πολὺ ἐνδέεστερον ἐκείνου».

³²¹ Sebastiani 1983, σελ. 289· Luni 2004, σελ. 31.

³²² Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 327.

Πικεντίνων, ὡς Ἀντρώων. ἴσως δὲ βαρύνεται κατὰ τοὺς ἐγγωρίους, τὸ ἐθνικὸν Ἀγκώνιος, ὡς Ἀντρώιος ὄνος ἢ παροιμία, Καλυδώνιος. λέγεται δὲ καὶ Ἀγκωνίτης, ὡς Ἀρτεμίδωρος». Ο Στέφανος Βυζάντιος παραδίδει και το εθνικό Ἀγκωνίτης.

(Εικ. 33) Γεωφυσικός χάρτης του ακρωτηρίου της Αγκώνας. Πηγή: Talbert 1999. Map 42.

Η πόλη ήταν σπουδαίο εμπορικό κέντρο στα ιταλικά παράλια της Αδριατικής, ενώ η οικονομική και εμπορική της δύναμη ενδυναμώθηκε με τη συμβολή των Συρακουσών. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπά της, είναι πενιχρά, ενώ τα περισσότερα χρονολογούνται μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Ο παραδοσιακός τύπος της οικίας-καλύβας άρχισε να εγκαταλείπεται μεταξύ τελών 6ου-4ου αι. π.Χ. και να αντικαθίσταται σταδιακά από τετράγωνα κτίρια με πέτρινα θεμέλια και κεραμοσκεπές. Αυτή η μετάβαση οφείλεται κατά τον Luni³²³, στις επαφές της κεντρικής Αδριατικής

³²³ Luni 2004, σελ. 24-25.

με τον ελληνικό πολιτισμό, ενδεχομένως και τον ετρουσκικό ως ένα βαθμό. Η Αγκώνα είχε ακρόπολη πάνω σε λόφο, ενώ από κάτω εκτείνονταν η πόλη. Στον 4ο αι. χρονολογείται προστατευτικό τείχος στην Ακρόπολη, το οποίο πιθανόν σχετιζόταν με κινδύνους, από τους οποίους περιβαλλόταν η Αγκώνα, όπως τους πειρατές, οι οποίοι κατακλύζουν την περίοδο εκείνη τον Αδριατικό κόλπο, ή την ολοένα αυξανόμενη δύναμη των Ρωμαίων. Στην Ακρόπολη υπήρχε ιερό, ιδρυθέν είτε γύρω στο 380-370 π.Χ. από τον Διονύσιο τον Α΄, είτε από τον Αγαθοκλή των Συρακουσών περί το 316-289 π.Χ. Το ιερό κατά πάσα πιθανότητα ήταν αφιερωμένο στην Αφροδίτη³²⁴, και πιθανόν στην Αφροδίτη *Εύπλοια* ή *Ακραία*³²⁵. Υπάρχει η υπόθεση, την οποία παραδίδει ο Luni, ότι ο ναός της Αφροδίτης ήταν εξάστυλος περίπτερος κορινθιακού ρυθμού, ο οποίος είχε πρόναο, χωρίς όμως οπισθόδομο³²⁶. Τέλος, είναι γνωστή η λατρεία του Διομήδη στην Αγκώνα (βλ. παραπάνω υποσημ. 317), η οποία κατά τον Braccesi³²⁷ ήταν και αυτή απότοκο του Διονυσιακού αποικισμού, ενώ κατά πάσα πιθανότητα υπήρχε και ιερό του στην πόλη.

Η νεκρόπολη της ελληνιστικής εποχής, στα νοτιοδυτικά του *Colle dei Carrucini*, έφερε στο φως πολυάριθμα ευρήματα μεταξύ τελών 4ου-1ου αι. π.Χ. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν οι 14 επιτύμβιες στήλες, ένας ναΐσκος κορινθιακού ρυθμού και μια κωνική πλάκα με ελληνική επιγραφή³²⁸, με αιγιακό μάρμαρο και η οποία απεικονίζει σκηνή αποχαιρετισμού και συμποσίου. Τα περισσότερα αντικείμενα, γενικότερα, προέρχονται από την ανατολική Μεσόγειο, ενώ οι ομοιότητες των στηλών με άλλες από τη Δήλο και την Κέρκυρα είναι αδιαμφισβήτητη.

Η νομισματοκοπία της Αγκώνας είναι πενιχρή την ελληνιστική περίοδο, ενώ με εξαίρεση ορισμένα χάλκινα νομίσματα του 3ου-2ου αι. π.Χ.³²⁹ (βλ. εικ. 34), τα περισσότερα νομίσματα κόβονται επί Ρωμαϊκής περιόδου. Η Αφροδίτη³³⁰ εμφανίζεται ως νομισματικός τύπος στην εμπρόσθια όψη των ελάχιστων νομισμάτων της Αγκώνας πριν την ρωμαϊκή κατάκτηση. Στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται η θεά Αφροδίτη, ενώ

³²⁴ Η λατρεία της Αφροδίτης στην Αγκώνα ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τις Συρακούσες. Για την λατρεία της Αφροδίτης και τη σύνδεσή της με την λατρεία του Διομήδη στην Αδριατική βλ. Braccesi 2001, σελ. 89-97.

³²⁵ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 327-328· Paci 2006, s.v. *Ancona*.

³²⁶ Luni 2004, σελ. 35-37.

³²⁷ Braccesi 2001, σελ. 92.

³²⁸ Luni 2004, σελ. 40-43.

³²⁹ SNG *Cop. Italy* 82-83.

³³⁰ Κατά τον Braccesi η λατρεία της Αφροδίτης στην Αγκώνα εξυπηρετούσε προπαγανδιστικούς σκοπούς. Braccesi 2001, σελ. 97.

στον οπισθότυπο, ένα χέρι το οποίο κρατά κλαδί φοίνικα. Πάνω από το χέρι υπάρχουν δυο αστέρια. τα οποία κατά την Sebastiani³³¹ συμβολίζουν τους Διόσκουρους, προστάτες της ναυσιπλοΐας. Περί το 269-268 π.Χ. οι Ρωμαίοι ήρθαν σε σύγκρουση με τους Πικηνούς, γηγενές φύλο στην περιοχή της Αγκώνας, ενώ η ίδια πιθανόν είχε ήδη περιέλθει σε καθεστώς *civitas foederata* (σύμμαχος πολιτεία)³³². Ο Pacì³³³ αναφέρει πως από τον 2ο αι. π.Χ. και εξής, η πόλη θα γίνει ναυτική βάση των Ρωμαίων. Ο Λίβιος³³⁴ μαρτυρά την εγκατάσταση 2 διοικητών του ναυτικού (*duumviri navales*) στην Αγκώνα το έτος 178 π.Χ. Κύριο μέλημά του ήταν η προστασία της δυτικής ακτής της Αδριατικής, από την Ακυληία έως τον Τάραντα. Επομένως, η θέση της Αγκώνας ήταν καίρια και γεωστρατηγικά απαραίτητη για την ασφάλεια της Αδριατικής.

(Εικ. 34) Χάλκινο νόμισμα της Αγκώνας. (Ε) Κεφαλή Αφροδίτης. (Ο) ΑΓΚΩΝ. Δεξί χέρι που κραδαίνει κλαδί φοίνικα. Πάνω δύο αστέρια. Πηγή: SNG ANS 109.

3.2.4 ΒΡΕΝΤΕΣΙΟΝ/ΒΡΙΝΔΗΣΙΟΝ

Το σημερινό Brindisi στα Ιταλικά ή Βρινδήσιον στα ελληνικά. Το αρχαίο Βρεντέσιον βρίσκεται κατ' αντιστοιχία με την ιταλική πόλη, στην Απουλία, σε μια

³³¹ Sebastiani 1983, σελ. 289. Βλ. επίσης Luni 2004, σελ. 32.

³³² Sebastiani 1983, σελ. 289.

³³³ Pacì 2006, s.v. Ancona.

³³⁴ *Ab Urbe Condita*, 41.1.3, «*eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. adversus Illyriorum classem creati duumviri navales erant, qui tuendae viginti navibus maris superi orae Anconam velut cardinem haberent; inde L. Cornelius dextra litora usque ad Tarentum, C. Furius laeva usque ad Aquileiam tueretur*». Οι δύο *duumviri navales* ήταν ο C. Furius και ο L. Cornelius, οι οποίοι διοικούσαν από 10 πλοία έκαστος. Βλ. Sebastiani 1983, σελ. 289, υποσημ. 23· Luni 2004, σελ. 43.

στρατηγική θέση κοντά στα στενά του Υδρούντα. Ο Στράβων³³⁵, καταγράφει πως η πόλη χτίστηκε από Κρήτες, οι οποίοι έφτασαν στην τοποθεσία αυτή σύμφωνα με τον μύθο είτε από την Κνωσό με τον Θησέα, είτε από την Σικελία με τον Ιάπυγο. Ο Στράβων συνεχίζει τη διήγησή του λέγοντας πως η πόλη έχασε πολλά από τα εδάφη της εξαιτίας της αυξανόμενης δύναμης των Σπαρτιατών από τον οικιστή του Τάραντα, Φάλανθο τον Λακεδαιμόνιο. Έπειτα, ο Στράβων επαινεί την πόλη για την γεωργία της, καθότι παράγει καλής ποιότητας φρούτα, μέλι και μαλλί για υφάσματα. Εκτός από τον Στράβωνα, ο Πολύβιος αποκαλεί το Βρεντέσιον πόλη³³⁶ και ο Ηρόδοτος *λιμήν*³³⁷. Ο Ηρόδοτος και ο Διόδωρος, παραθέτουν τις *μάχες της Ιαπυγίας*³³⁸ με τον Τάραντα και το Ρήγιον. Οι μάχες αυτές πραγματοποιήθηκαν μεταξύ του Τάραντα, αποικίας των Σπαρτιατών, και των τριών φύλων της Ιαπυγίας, των Δαυνίων, των Μεσσαπίων και των Πευκετίων. Ξεκίνησαν οι αψιμαχίες, ήδη, μετά την ίδρυση του Τάραντα το 706 π.Χ. Αν και το Βρεντέσιον δεν παρατίθεται στις πηγές, οι Wilkes και Fisher-Hansen θεωρούν πως είχε σημαίνοντα ρόλο στις εξελίξεις³³⁹.

³³⁵ 6.3.6, «Βρεντέσιον δ' έποικῆσαι μὲν λέγονται Κρήτες οἱ μετὰ Θησέως ἐπελθόντες ἐκ Κνωσοῦ, εἴθ' οἱ ἐκ τῆς Σικελίας ἀπηκρότες μετὰ τοῦ Ἰάπυγος (λέγεται γὰρ ἀμφοτέρως) : οὐ συμμεῖναι δέ φασιν αὐτούς, ἀλλ' ἀπελθεῖν εἰς τὴν Βοττιαίαν. ὕστερον δὲ ἡ πόλις βασιλευομένη πολλὴν ἀπέβαλε τῆς χώρας ὑπὸ τῶν μετὰ Φάλανθου Λακεδαιμονίων, ὅμως δ' ἐκπεσόντα αὐτὸν ἐκ τοῦ Τάραντος ἐδέξαντο οἱ Βρεντεσίνοι, καὶ τελετήσαντα ἠξίωσαν λαμπρᾶς ταφῆς. χώραν δ' ἔχουσι βελτίω τῆς Ταραντίνων: λεπτόγεως γὰρ ἐκείνη, χρηστόκαρπος δέ, μέλι δὲ καὶ ἔρια τῶν σφόδρα ἐπαινουμένων ἐστί. καὶ εὐλίμενον δὲ μᾶλλον τὸ Βρεντέσιον: ἐνὶ γὰρ στόματι πολλοὶ κλείονται λιμένες ἄκλυστοι, κόλπων ἀπολαμβανομένων ἐντός, ὥστ' εὐοικέαι κέρασιν ἐλάφου τὸ σχῆμα, ἀφ' οὗ καὶ τοῦνομα: σὺν γὰρ τῇ πόλει κεφαλὴ μάλιστα ἐλάφου προσέοικεν ὁ τόπος, τῇ δὲ Μεσσαπία γλώττη βρέντιον ἢ κεφαλὴ τοῦ ἐλάφου καλεῖται. ὁ δὲ Ταραντίνος οὐ παντελῶς ἐστὶν ἄκλυστος διὰ τὸ ἀναπεπτάσθαι, καὶ τινα καὶ προσβραχῆ ἔχει τὰ περὶ τὸν μυχόν».

³³⁶ 10.1.8-9, «ἀπὸ γὰρ ἄκρας Ἰαπυγίας ἕως εἰς Σιποῦντα πᾶς ὁ προσφερόμενος ἐκ τῶν ἀντιπέρας καὶ καθορμισθεὶς πρὸς τὴν Ἰταλίαν εἰς Τάραντ' ἐποιεῖτο τὴν ὑπερβολὴν, καὶ ταύτη συνεχρῆτο τῇ πόλει πρὸς τὰς ἀλλαγὰς καὶ μεταθέσεις οἶον [εἰ] ἐμπορίω: [9] οὐδέπω γὰρ συνέβαινε τότε τὴν τῶν Βρεντεσίων ἐκτίσθαι πόλιν».

³³⁷ 4.99.5, «λέγω δὲ ὡς εἶναι ταῦτα σμικρὰ μεγάλοισι συμβάλλειν: τοιοῦτον ἡ Ταυρικὴ ἐστὶ. ὅς δὲ τῆς Ἀττικῆς ταῦτα μὴ παραπέπλωκε, ἐγὼ δὲ ἄλλως δηλώσω: ὡς εἰ τῆς Ἰηπυγίης ἄλλο ἔθνος καὶ μὴ Ἰήπυγες ἀρξάμενοι ἐκ Βρεντεσίου λιμένος ἀποταμοίατο μέχρι Τάραντος καὶ νεμοίατο τὴν ἄκρην. δύο δὲ λέγων ταῦτα πολλὰ λέγω παρόμοια, τοῖσι ἄλλοισι εἴοικε ἡ Ταυρικὴ».

³³⁸ Ηρόδοτος, 7.170.3 «ἀπὸ δὲ Ὑρίης πόλιος τὰς ἄλλας οἰκίσαι, τὰς δὲ Ταραντῖνοι χρόνῳ ὕστερον πολλῶ ἐξανιστάντες προσέπταισαν μεγάλως, ὥστε φόνος Ἑλληνικὸς μέγιστος οὗτος δὴ ἐγένετο πάντων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν, αὐτῶν τε Ταραντίνων καὶ Ρηγίνων, οἱ ὑπὸ Μικύθου τοῦ Χοίρου ἀναγκαζόμενοι τῶν ἀστῶν καὶ ἀπικόμενοι τιμωροὶ Ταραντῖνοισι ἀπέθανον τρισχίλιοι οὕτω: αὐτῶν δὲ Ταραντίνων οὐκ ἐπὶν ἀριθμὸς» καὶ Διόδ., 11.52, «κατὰ δὲ τὴν Ἰταλίαν πόλεμος ἐνέστη Ταραντῖνοισι πρὸς τοὺς Ἰάπυγας: [2] περὶ γὰρ ὁμόρου χώρας ἀμφισβητούντων πρὸς ἀλλήλους, ἐπὶ μὲν τινας χρόνους διετέλουν ἀψιμαχοῦντες καὶ λεηλατοῦντες τὰς ἀλλήλων χώρας, ἀεὶ δὲ μᾶλλον τῆς διαφορᾶς συναυξομένης καὶ πολλακίς φόνων γινομένων, τὸ τελευταῖον εἰς ὀλοσχερῆ φιλοτιμίαν ὤρμησαν».

³³⁹ Wilkes – Fisher-Hansen 2004, σελ. 329.

(Εικ. 35) Χάρτης της θέσης του Βρεντέσιου στην Καλαβρία. Πηγή: Talbert 1999. Map 45.

Τα επιγραφικά δεδομένα είναι κυρίως των Μεσσαπίων³⁴⁰, ενώ τα αρχαιολογικά κατάλοιπα αν και πενιχρά, είναι της Ελληνιστικής εποχής και τα περισσότερα της Ρωμαϊκής³⁴¹. Έχει εντοπιστεί κεραμική, κυρίως αμοφορείς και κρατήρες ελληνικής προέλευσης και ένα κηρύκειο, το οποίο χρονολογείται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. και φέρει την επιγραφή «*Δαμοσίον Θουρίων, Δαμοσίον Βρενδεσίνων*»³⁴². Πιθανώς να υπήρχε συμμαχία μεταξύ Θουρίων και Βρεντέσιου. Επιπλέον, έχουν βρεθεί πολλά νομίσματα, τα οποία αποτελούν απόδειξη των εμπορικών συναλλαγών του Βρεντεσίου με άλλες ελληνικές πόλεις της *Μεγάλης Ελλάδας* (Συρακούσες, Θούριοι και Τάραντας).

³⁴⁰ Lamboley 1996, 58-79.

³⁴¹ Cataldi 1985, σελ. 150-190.

³⁴² IG XIV 672.

Η αμφισβήτηση για την ελληνικότητα του Βρεντεσίου έγκειται σε ορισμένους λόγους. Αρχικά, ο Στράβων αναφέρεται σε μια μυθική εποχή, ενώ θεωρεί την πόλη Μεσσαπική³⁴³. Αυτό γίνεται έκδηλο και από την αναφορά του ως «*βασιλευομένη πόλις*» όπου κάνει μνεία στην βασιλεία των Μεσσαπίων. Ο Ηρόδοτος δεν αναφέρει πολλές πληροφορίες εκτός από την εμπλοκή του Βρεντεσίου στις μάχες με τον Τάραντα και τα φύλα της Ιαπυγίας. Τέλος, ο Πολύβιος, από τη μια πλευρά αποτελεί την μοναδική πηγή στην οποία αποκαλείται το Βρεντέσιον πόλη, αλλά από την άλλη πλευρά αναφέρεται σε μεταγενέστερους χρόνους, μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση του Βρεντεσίου, στα τέλη του 3ου αι. όταν είχε ιδρυθεί εκεί ρωμαϊκή αποικία (*colonia*). Η πόλη κατακτήθηκε από Ρωμαίους το 267 ή 245 π.Χ.

Τα ανασκαφικά δεδομένα, επίσης δεν οδηγούν σε ασφαλή συμπεράσματα. Τα αγγεία και τα νομίσματα που βρέθηκαν στο Βρεντέσιον, αποδεικνύουν μονάχα το εμπόριο της πόλης με τους Έλληνες της Αδριατικής, αλλά και γενικότερα, ενώ για άλλη μια φορά τα ευρήματα είναι πολύ μεταγενέστερα του χρονικού πεδίου έρευνας της παρούσας διπλωματικής, καθώς ανήκουν στη ρωμαϊκή περίοδο. Το εμπόριο με τους Έλληνες είναι γεγονός, ακόμα κι αν δεν υπήρξε μόνιμη εγκατάσταση Ελλήνων εκεί. Μπορεί να μην είχε νομισματική παραγωγή ή παραγωγή ελληνικών έργων τέχνης, είναι ωστόσο σίγουρο ότι η πόλη δέχθηκε την ελληνική επιρροή σε μεγάλο βαθμό και αυτό αποδεικνύεται και από τις λιγοστές ελληνικές επιγραφές³⁴⁴, αλλά και τα αρχαιολογικά ευρήματα των Ρωμαϊκών χρόνων. Η *Via Traiana*³⁴⁵ και η *Via Appia*, μεγάλοι ρωμαϊκοί οδικοί άξονες, οι οποίοι διαπερνούσαν την πόλη, έδιναν εύκολη πρόσβαση μεταξύ Βρεντεσίου-Κεντρική Ιταλίας, ενώ με αυτόν το τρόπο ευνοούταν και το εμπόριο. Στο Βρεντέσιον αποδίδονται με επιφυλάξεις δύο νομισματικοί τύποι αργυρών δηναρίων του Οκταβιανού, χρονολογούμενοι το 31-30 και 30-27 π.Χ.³⁴⁶ (βλ. εικ. 36).

³⁴³ Beaumont 1936, σελ. 175.

³⁴⁴ «*Εὐκρατίδας Πεισιδάμου Ῥόδιος, φιλόσοφος Ἐπικούρειος, τὸν τόπον τῆς Βρενδεσίωνων βουλῆς εἰς ταφὴν ψηφισαμένης*» (IG XIV 674).

³⁴⁵ Crispino 2020, σελ. 109-122.

³⁴⁶ iNumis, Mail Bid Sale 18.3.2014, lot 243· Editions V. Gadoury, Auction 1.12.2012, lot 33.

(Εικ. 36) Αργυρά δηνάρια του Οκταβιανού από το Βρεντέσιον. Πηγή: NumisBids.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Αδριατική υπήρξε κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου μεταξύ Μεσογείου και Ευρώπης, ενώ ταυτόχρονα οι μετακινήσεις και οι συναλλαγές πραγματοποιούνταν αδιάκοπα ακόμα περισσότερο μεταξύ των ανατολικών και δυτικών παραλίων. Οι Έλληνες άποικοι δραστηριοποιήθηκαν έντονα σε κάθε άκρο της Αδριατικής, πράγμα το οποίο γίνεται έκδηλο από τα αμέτρητα κεραμικά και νομισματικά ευρήματα καθ' όλα τα μήκη και πλάτη του κόλπου.

Οι μύθοι και η λατρεία των ηρώων, οι οποίοι διαδόθηκαν με την επαφή των Ελλήνων εμπόρων και αποίκων, οδήγησαν στη δημιουργία ιερών και ναών σε πολλές πόλεις και οικισμούς, όπως για παράδειγμα οι Νήσοι του Διομήδους στο κέντρο της Αδριατικής, η λατρεία του Αντήνωρα στη Μέλαινα Κόρκυρα, του Ηρακλέους στην Επίδαμνο και την Ηράκλεια, του Ιονίου στην Ίσσα κ.ά. Το ελληνικό Δωδεκάθεο, με τη σειρά του, λατρεύτηκε σε πολλές περιοχές της Αδριατικής, ορισμένες φορές ταυτόχρονα με εγχώριες θεότητες, ενώ επίδρασε πολυποίκιλα και καταλυτικά και τόσο στον πολιτισμό των αποίκων, όσο και των ντόπιων. Δεκάδες ναοί αφιερωμένοι στους θεούς του Ολύμπου βρέθηκαν σε όλες -σχεδόν- τις πόλεις, οι οποίες αναλύθηκαν στην παρούσα διπλωματική, όπως του Απόλλωνα στην Απολλωνία και την Σπίνα, της Αφροδίτης στην Αγκώνα κ.λπ. Πολυάριθμα graffiti και επιγραφές αποδεικνύουν τις λατρείες αυτές, ενώ οι εικονογραφικοί τύποι των νομισμάτων ενισχύουν τη θεωρία για την εγχώρια λατρεία των ηρώων και θεών του Ολύμπου, όπως λόγου χάρι τα νομίσματα με τους τύπους του Ιονίου στην Ίσσα, με της Αφροδίτης στην Αγκώνα κ.λπ.

Οι σχέσεις των Ελλήνων αποίκων με τις μητροπόλεις τους (Κέρκυρα, Κόρινθο, Πάρο κ.ά.) ήταν αρκετά δυνατές και ουσιαστικές, τουλάχιστον σε αρχικό επίπεδο. Παρά την προοδευτική αυτονόμηση των αποικιών, οι επιρροές από την μητρόπολη, θα είναι πάντα έκδηλες και θα αντικατοπτρίζονται στην τέχνη, τη θρησκεία και τη νομισματική παραγωγή της αποικίας. Από την άλλη πλευρά, οι σχέσεις με τους γηγενείς δεν είχαν σε όλα τα μήκη και πλάτη της Αδριατικής τον ίδιο αντίκτυπο. Στα ιταλικά παράλια οι σχέσεις με τους ντόπιους ήταν σε γενικές γραμμές καλές, ιδιαίτερα με τους Ετρούσκους, με τους οποίους στην Αδρία και τη Σπίνα το ετρουσκικό με το ελληνικό στοιχείο συνυπήρχαν ειρηνικά.

Το ακριβώς αντίθετο φαίνεται να ισχύει στα παράλια των Βαλκανίων, όπου οι Ιλλυριοί εξ αρχής διατείνονταν εχθρικά προς τους Έλληνες αποίκους. Όπως προαναφέρθηκε, υπήρξαν αρκετές αψιμαχίες, αρχής γενομένης της ίδρυσης των ελληνικών αποικιών, με αποκορύφωμα την ιλλυρική δυναστεία των Αρδιαίων, η οποία και κατέκτησε πολλές από αυτές τις πόλεις. Ωστόσο, παρά τις επιφυλάξεις και την ανασφάλεια, οι Έλληνες, εμπορεύονταν σε μεγάλο βαθμό με την Ιλλυρική ενδοχώρα, ενώ ταυτόχρονα αποτελούσαν και διάυλο επικοινωνίας και εμπορίου, μεταξύ των εισαγωγών από τη θάλασσα προς το εσωτερικό των Βαλκανίων, και τούμπαλιν. Τέλος, η αλληλεπίδραση αυτή αποτυπώνεται και στην ανταλλαγή παραδόσεων και πολιτισμικών στοιχείων μεταξύ των πληθυσμών που συνυπήρχαν επί αιώνες και βρίσκονταν σε καθημερινή επαφή

Η παρούσα έρευνα εντόπισε τα βασικά σημεία της δημιουργίας και ανάπτυξης των ελληνικών πόλεων της Αδριατικής, ενώ παρουσίασε τα σημαντικότερα πολιτικά, οικονομικά, πολιτισμικά και αρχαιολογικά τεκμήρια της κάθε μιας. Η ελληνική βιβλιογραφία σχετικά με την αρχαία ιστορία της Αδριατικής παραμένει μέχρι σήμερα περιορισμένη. Ωστόσο, η εν λόγω διπλωματική εργασία φιλοδοξεί να αποτελέσει αφετηρία για περαιτέρω και συστηματικότερη έρευνα, ώστε να αναδειχθούν νέα δεδομένα και να εναρμονιστεί η ελληνική επιστημονική παραγωγή με τις πρόσφατες αρχαιολογικές εξελίξεις της περιοχής.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ-ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Η Κέρκυρα και η Κόρινθος, αποικία και μητρόπολη, ακολούθησαν φαινομενικά μια διαφορετική πορεία κατά το πέρασμα των αιώνων, αρχής γενομένης από τον 7ο αι. π.Χ. Αυτό οφείλεται, εν πολλοίς, στα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα, τα οποία προάσπιζαν οι εκάστοτε πολιτικοί ηγέτες και φορείς εκάστης πόλης. Αποκορύφωμα της ψυχρότητας των δυο πόλεων, υπήρξαν τα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα στις παραμονές αλλά και κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, με αφορμή την κοινή αποικία της Επιδάμνου. Ο Cabanes³⁴⁷ παραθέτει μερικά παραδείγματα της έντασης μεταξύ Κέρκυρας-Κορίνθου. Διάφορες ναυμαχίες (664 π.Χ.³⁴⁸, 435 π.Χ.³⁴⁹) αποτέλεσαν λογικό επακόλουθο των εχθρικών διαθέσεων των δυο. Ο τύραννος της Κορίνθου Περίανδρος, απέστειλε στον Αλυάττη, 300 Κερκυραίους υιούς υψηλά ιστάμενων προσώπων της κερκυραϊκής κοινωνίας, με σκοπό τον ευνουχισμό³⁵⁰. Αυτή η πράξη του τυράννου ματαιώθηκε από τους Σαμίους ή τους Κνιδίους³⁵¹. Από την άλλη πλευρά, ο υιός του Περίανδρου, ο Λυκόφρων, δολοφονήθηκε από Κερκυραίους. Επιπλέον, Κερκυραίοι και Κορίνθιοι θα έρθουν σε ρήξη για την Επίδαμνο και την πολιτική της κατάσταση. Το 435 π.Χ. θα πολεμήσουν και θα συμπαρασύρουν μαζί τους την Αθήνα και τη Σπάρτη, σε έναν πολύ μεγαλύτερο πόλεμο, απ' αυτόν τον οποίο είχαν στο νου.

Στην πραγματικότητα, βέβαια, η Κέρκυρα και η Κόρινθος μπορεί να ήλθαν πολλές φορές σε σύγκρουση, αλλά το γεγονός αυτό δεν τις εμπόδισε να πράξουν από κοινού και να μεγαλουργήσουν. Θα ιδρύσουν μαζί τις δυο μεγάλες πόλεις της Αδριατικής, Απολλωνία (600 π.Χ.) και Επίδαμνο (627 π.Χ.) τις οποίες θα επηρεάσουν

³⁴⁷ Cabanes 2011, σελ. 61-65.

³⁴⁸ Θουκυδίδης, 1.13.4, «*ναυμαχία τε παλαιάτη ὧν ἴσμεν γίγνεται Κορινθίων πρὸς Κερκυραίους: ἔτη δὲ μάλιστα καὶ ταύτη ἐξήκοντα καὶ διακόσια ἔστι μέχρι τοῦ αὐτοῦ χρόνου*».

³⁴⁹ Βλ. κεφάλαιο 3.1.2.

³⁵⁰ Ηρόδοτος, 3.48-49.

³⁵¹ Στην έρευνα κυριαρχεί περισσότερο η εκδοχή η ματαίωση της αποστολής των νεαρών Κερκυραίων να έγινε από τους Κνιδίους και όχι από τους Σαμίους. Το γεγονός αυτό αποδίδεται κυρίως στον Πλούταρχο (*περί της Ηροδότου κακοήθειας*, 22, 859e-860e), ο οποίος κάνει αναφορά για Κνιδίους. Αναφορά στο γεγονός αυτό γίνεται και στο κεφάλαιο 3.3, όπου αναφέρεται η ίδρυση της Μέλαινας Κόρκυρας από Κνιδίους, στους οποίους χρωστούσαν ευγνωμοσύνη οι Κερκυραίοι για τη διάσωση των παιδιών τους.

τα μέγιστα με τον πολιτισμό τους. Η Κέρκυρα, χρησίμευε στην Κόρινθο, εκτός από την εμπορική σύνδεση με την Αδριατική, και για την αδιάρρηκτη επαφή με την άλλη μεγάλη αποικία της, τις Συρακούσες. Οι δυο αυτές πόλεις το 491 π.Χ., σύμφωνα με τον Ηρόδοτο³⁵², προέβησαν στην λύση της διένεξης, μεταξύ Συρακουσών και Γέλας. Οι Συρακόσιοι, μετά την ήττα τους στον πόλεμο με τον τύραννο της Γέλας, Ιπποκράτη, κατάφεραν να τον περιορίσουν μόνο στην πόλη Καμάρινα, μετά από συντονισμένη παρέμβαση Κερκυραίων και Κορινθίων.

Επομένως, ασφαλώς και υπήρχαν συγκεκριμένα και απαρασάλευτα συμφέροντα μεταξύ των δυο πόλεων, των οποίων η σχέση μητρόπολης-αποικίας, κατέληξε να είναι επιεικώς χαλαρή. Αυτά οδηγούσαν πολλές φορές σε ρήξη και σύγκρουση. Από την άλλη πλευρά, βέβαια, γνώριζαν τα κοινά τους γνωρίσματα και το κοινό παρελθόν τους. Ιδιαίτερα στην περιοχή της Αδριατικής, ήταν αδύνατο, ένα πέρασμα από τον κυρίως Ελλαδικό χώρο, χωρίς πρώτα μια στάση στον πυλωρό της Αδριατικής. Η Κέρκυρα θα χάσει την ανεξαρτησία και τη δύναμη της από τον 5ο-4ο αι. και ύστερα, ενώ θα βρεθεί αρκετές φορές ως υποχείριο κάποιας άλλης ξένης μεγάλης δύναμη. Το 375 π.Χ. ο Αθηναίος στρατηγός Τιμόθεος θα υποτάξει την Κέρκυρα και θα την εντάξει στην Β΄ Αθηναϊκή συμμαχία, ενώ μερικά χρόνια αργότερα (372 π.Χ.) η κερκυραϊκή *περαιά*, απέναντι από το νησί θα ελέγχεται από τους Ηπειρώτες³⁵³. Το 344 π.Χ. η Κέρκυρα θα συνδράμει τον Κορίνθιο στρατηγό Τιμολέοντα στην εκστρατεία του για την απελευθέρωση των Συρακουσών από τους Καρχηδονίους. Ο Αγαθοκλής, τύραννος των Συρακουσών θα την καταλάβει το 300 π.Χ. και θα την δώσει ως προίκα στον γάμο της κόρης του Λάνασσας με τον ηπειρώτη βασιλιά Πύρρο τον Α΄. Αυτά ήταν μόνο ορισμένα από τα πολλά παραδείγματα της σταδιακής παρακμής της δύναμης των Κερκυραίων. Αντίθετα, η Κόρινθος θα εξασθενήσει μεν, αλλά θα μετέχει στα σημαντικά γεγονότα της εκάστοτε εποχής με συνεχόμενη παρουσία στα Αδριατικά πράγματα έως την καταστροφή της από τους Ρωμαίους το 146 π.Χ. Όπως και να έχει η κατάσταση, οι δυο αυτές πόλεις, επηρέασαν εις βάθος την ιστορία της Αδριατικής και αυτό αποδεικνύεται από τα πλείστα

³⁵² 7.154.3, «Συρηκοσίους δὲ Κορίνθιοί τε καὶ Κερκυραῖοι ἐρρύσαντο μάχῃ ἐσσωθέντας ἐπὶ ποταμῷ Ἐλώρῳ, ἐρρύσαντο δὲ οὗτοι ἐπὶ τοῖσιδε καταλλάξαντες, ἐπ' ᾧ τε Ἴπποκράτει Καμάριναν Συρηκοσίους παραδοῦναι. Συρηκοσίων δὲ ἦν Καμάρινα τὸ ἀρχαῖον».

³⁵³ Cabanes 2011, σελ. 64-65.

νομισματικά και κεραμικά ευρήματα, τα οποία εντοπίστηκαν σε όλα σχεδόν τα μήκη και πλάτη του κόλπου μέσω του εμπορίου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΤΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΔΡΙΑΤΙΚΗ

Κατά την αρχαιότητα, η πειρατεία στην Μεσόγειο θάλασσα, θεωρούταν ως ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της ναυσιπλοΐας και του εμπορίου, διότι αποτελούσε τροχοπέδη για την ομαλή και ασφαλή μετακίνηση δια θαλάσσης ανθρώπων και εμπορεύσιμων προϊόντων.

Το πρόβλημα της πειρατείας εντοπίζεται ήδη από τον 8ο και τον 7ο αι. π.Χ. όταν Λιβυρνοί πειρατές, κάτοικοι της Κέρκυρας³⁵⁴, διέπλεαν την Αδριατική και το Ιόνιο, προκαλώντας προβλήματα στο εμπόριο. Ο Αππιανός³⁵⁵ θεωρεί τους Λιβυρνούς πολύ καλούς ναυτικούς, ενώ τα πλοία τους, οι *λιβυρνίδες*³⁵⁶ ήταν ελαφριά και ευκίνητα, ιδανικά για τις ληστρικές επιδρομές, τις οποίες πραγματοποιούσαν στη θάλασσα. Τα πλοία αυτά χρησιμοποιήθηκαν από τους Ρωμαίους ως πολεμικά πλοία, σύμφωνα με την *Šašel Kos*³⁵⁷. Άλλο σημαντικό φύλο το οποίο πραγματοποιούσε πειρατικές επιδρομές ήταν οι Ετρούσκοι ή Τυρρηνοί. Η Μ. C. D’Ercole³⁵⁸, παρατηρεί πως στην Σπίνα, σημειώθηκε δημογραφική ανάπτυξη κατά την Ελληνιστική εποχή, γεγονός το οποίο η ίδια αποδίδει στην εισροή Ετρούσκων από την ενδοχώρα, με σκοπό την ενασχόληση με την πειρατεία, η οποία απέφερε πολλά κέρδη. Ίσως δεν είναι τυχαία η αναφορά του Στράβωνα και του Διονυσίου του Αλικαρνασσεά περί «θαλασσοκρατίας των Σπινητών»³⁵⁹ και ενδεχομένως τα έσοδα για τον θησαυρό της Σπίνας στους

³⁵⁴ Στράβων, 6.2.4, «[...]Χερσικράτη συνοικιοῦντα τὴν νῦν Κέρκυραν καλουμένην, πρότερον δὲ Σχερίαν. ἐκεῖνον μὲν οὖν ἐκβαλόντα Λιβυρνοὺς κατέχοντας οἰκίσαι τὴν νῆσον».

³⁵⁵ Ψευδο-Αππιανός, 1.3, «καὶ ναυτικοὶ μὲν ἐπὶ τοῖς Ἀρδιαίοις ἐγένοντο Λιβυρνοί, γένος ἕτερον Ἰλλυριῶν, οἱ τὸν Ἰόνιον καὶ τὰς νήσους ἐλήστευον ναυσὶν ὠκείαις τε καὶ κούφαις, ὅθεν ἔτι νῦν Ρωμαῖοι τὰ κούφα καὶ ὄξεα δίκροτα Λιβυρνίδας προσαγορεύουσι» καὶ Εμφύλιοι Πόλεμοι, 2.6.39, «ἐπὶ δὲ τοῖς Ταυλαντίοις ἕτερον γένος Ἰλλυριῶν Λιβυρνοὺς, οἱ τὰ περίοικα νησιὰ ταχείαις ἐλήζοντο: καὶ Λιβυρνίδας ἐντεῦθεν ἡγοῦνται Ρωμαῖοι τὰς ναῦς τὰς ταχείας, ὧν ἄρα πρώτων ἐς πείραν ἦλθον. οἱ δ’ ἐκ τῶν Λιβυρνῶν ἐξελαθέντες ἀπὸ τοῦ Δυρραχίου Κερκυραίους ἐπαγόμενοι θαλασσοκρατοῦντας ἐξέβαλον τοὺς Λιβυρνοὺς». Περισσότερα για τους Λιβυρνούς βλ. *Šašel Kos* 2005, σελ. 182-188· Barnett 2016, σελ. 63-97· Σικελιανού 2023, κεφ. 2.2.

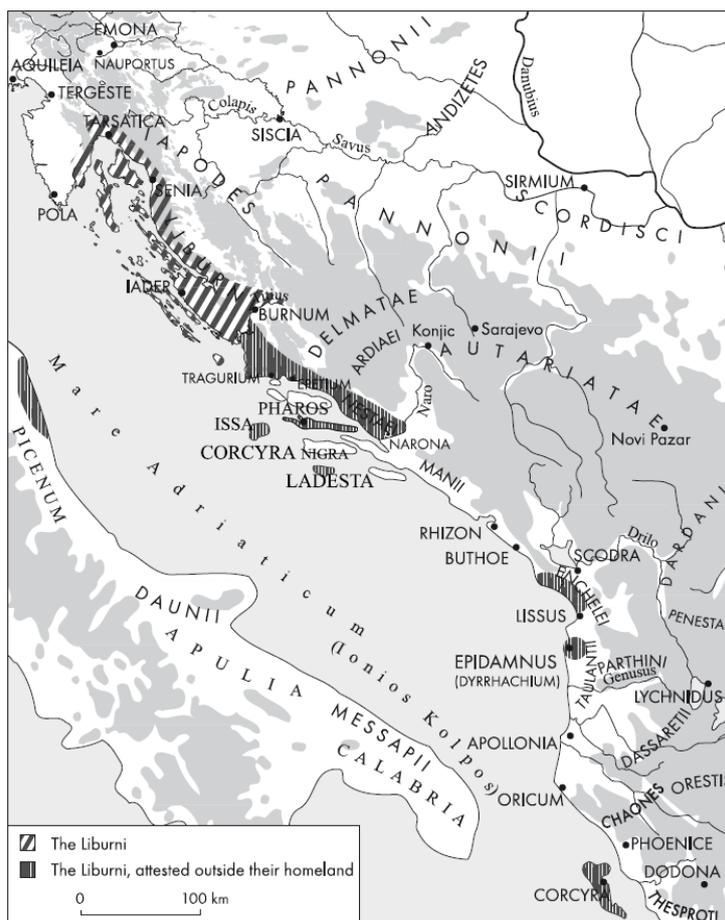
³⁵⁶ Βλ. *Šašel Kos* 2005, σελ. 182.

³⁵⁷ *Šašel Kos* 2005, σελ. 182.

³⁵⁸ D’Ercole 2020, σελ. 330-331.

³⁵⁹ Στράβων, 5.1.7, «ἡ Σπίνα, νῦν μὲν κομίων πάλαι δὲ Ἑλληνὶς πόλις ἐνδοξος. θησαυρὸς γοῦν ἐν Δελφοῖς Σπινητῶν δείκνυται, καὶ τὰλλα ἱστορεῖται περὶ αὐτῶν ὡς θαλασσοκρατησάντων»· Διον. Αλικαρνασσεύς, Ρωμαϊκή Αρχαιολογία, 1.13, «εὐτύχησάν τε μάλιστα τῶν περὶ τὸν Ἰόνιον οἰκούντων θαλαττοκρατοῦντες ἄχρι πολλοῦ, καὶ δεκάτας εἰς Δελφοὺς ἀνήγον τῶ θεῷ καὶ τῶν ἀπὸ τῆς θαλάττης ὠφελειῶν, εἶπερ τινὲς καὶ ἄλλοι, λαμπροτάτας». Ο Dell (1967, σελ. 354-355) αναλύει το Αθηναϊκό ψήφισμα του 325/4 π.Χ. (στο

Δελφούς να μην προήλθε μόνον από το εμπόριο. Σύμφωνα με τη ίδια³⁶⁰, η Σπίνα θα μπορούσε να ευνοεί πειρατικές πρακτικές, έτσι ώστε να επωφελείται η ίδια, ως αντίμετρο προς τους Ιλλυριούς πειρατές των Δαλματικών ακτών³⁶¹. Λίγα γνωρίζουμε για τους Ιλλυριούς πριν το δεύτερο μισό του 3ου αι. π.Χ. Ο λαός αυτός θα εκμεταλλευτεί την παρακμή των γειτονικών Ηπειρώτικου και Μακεδονικού βασιλείου τον 3ο αι., βγαίνοντας από την αφάνεια στην δυναμική τους παρουσία την Αδριατική³⁶².

(Εικ. 27) Χάρτης με τις κύριες εγκαταστάσεις των Λιβυρνών. Πηγή: Šašel Kos 2005, σελ. 186.

οποίο έγινε μνεία και στο κεφάλαιο 3.2.1), το οποίο θεωρεί πως αναφέρεται στην Τυρρηνική πειρατεία ως επί το πλείστον, η οποία ανθούσε στη βόρεια Αδριατική.

³⁶⁰ D'Ercole 2020, σελ. 331.

³⁶¹ Στο σημείο αυτό θα ήταν σημαντική η αναφορά του Τίτου Λιβίου σχετικά με τους Λιβυρνούς, τους Ιλλυριούς και τους Ίστρους, τους οποίους αποκαλεί άγριους, βίαιους: «*dextra Illyrii Liburnique et Histri, gentes ferae et magna ex parte latrociniis maritimis infames*» (Ab Urbe Condita, 10.2.4). Βλ. Dell 1967, σελ. 351· D'Ercole 2020, σελ. 331. Ο Λίβιος δείχνει, έτσι, ότι οι Ιλλυριοί είχαν ήδη το 302 π.Χ., πριν τον Άγρωνα, τη φήμη των πειρατών.

³⁶² De Souza 1999, σελ. 76.

Τα Ιλλυρικά φύλα της Βαλκανικής, ανέκαθεν, προκαλούσαν προβλήματα στη ναυσιπλοΐα, εντός του Αδριατικού κόλπου, δεδομένου ότι επιδίδονταν στην πειρατεία. Το πρόβλημα διογκώθηκε κατά την Ελληνιστική εποχή με τους Αρδιαίους μονάρχες³⁶³, Άγρωνα, και τη σύζυγό του Τεύτα, οι οποίοι συσπείρωσαν πλείστα ιλλυρικά φύλα υπό τη βασιλεία τους και προέβαιναν σε συστημικές πειρατικές επιδρομές στην Αδριατική θάλασσα. Βέβαια, ο Fairbank³⁶⁴ παρατηρεί στον Αππιανό (*Illyricum*, 7) πως οι επεκτατικές τάσεις των Ιλλυριών ήταν η βασική αιτία των Ιλλυρικών πολέμων που ακολούθησαν και όχι τόσο η πειρατεία. Ο Άγρων, λοιπόν, ήταν ο πρώτος ο οποίος οργάνωσε το ναυτικό των Ιλλυριών³⁶⁵. Σύμφωνα με τον Dell³⁶⁶, οι Ιλλυριοί κατασκεύαζαν ειδικά για το σκοπό της πειρατείας, τη *λέμβο*, ένα μικρό και γρήγορο πλοιάριο, το οποίο κατά τον ίδιο, προϋπήρχε, αλλά δε συνδέθηκε με τους Ιλλυριούς πριν το έτος 231 π.Χ.³⁶⁷

Επί Άγρωνος, οι Ιλλυριοί εξελίχθηκαν σε σημαντική περιφερειακή ναυτική δύναμη στην Αδριατική και το Ιόνιο. Ο Αππιανός³⁶⁸ αναφέρει ότι έφτασαν έως τα παράλια της Ηπείρου και της Ακαρνανίας, ενώ δε δίστασαν να πολιορκήσουν και τα καταλάβουν τη σπουδαία πόλη των Χαόνων (ηπειρωτικό φύλο βόρεια της Θεσπρωτίας), Φοινίκη. Ο Άγρων εγκατέστησε φρουρές σε Κέρκυρα, Επίδαμνο και Φάρο³⁶⁹, και έκανε εντονότερες τις επιδρομές στα εμπορικά πλοία τα οποία περνούσαν από την περιοχή του. Με τις εξελίξεις αυτές, η γειτονική Ίσσα θα στραφεί στη Ρώμη

³⁶³ Το Ιλλυρικό φύλο των Αρδιαίων, κατοικούσε στην ενδοχώρα, πλησίον του ποταμού Νάρωνα. Βλ. Dell 1967, σελ. 348. Αναφορά γίνεται και στον Στράβωνα «*εἴθ' ὁ Νάρων ποταμὸς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Δαόριζοι καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Πληραῖοι, ὧν τοῖς μὲν πλησιάζει νῆσος ἡ μέλαινα Κόρκυρα καλουμένη καὶ πόλις, Κνιδίων κτίσμα, τοῖς δὲ Ἀρδιαίοις ἡ Φάρος, Πάρος λεγομένη πρότερον: Παρίων γὰρ ἔστι κτίσμα*» (7.5.5).

³⁶⁴ Fairbank 2018, σελ. 152.

³⁶⁵ Ο Dell, με αναφορά στον Beaumont, θεωρεί πως πριν τον Άγρωνα, η Ιλλυρική πειρατεία δεν πρέπει να αποτελούσε σοβαρό πρόβλημα στην Αδριατική, αλλά μόνο σε ορισμένες σποραδικές περιπτώσεις. Αυτή η σκέψη έρχεται ως αποτέλεσμα της γενικότερης κατάστασης στον Κόλπο, διότι οι πόλεις της Αδριατικής είχαν ραγδαία οικονομική και εμπορική ανάπτυξη. Επομένως, σίγουρα οι Ιλλυριοί αποτελούσαν πρόβλημα στο εμπόριο, αλλά ούτε παρακώλυαν την εξέλιξή του, μήτε αποτέλεσαν τροχοπέδη για την οικονομική ευημερία των ελληνικών οικονομικών συμφερόντων. Βλ. Dell 1967, σελ. 346-347· Cabanes 2011, σελ. 99-100.

³⁶⁶ Dell 1967, σελ. 345.

³⁶⁷ Ο όρος «λέμβος» για έναν συγκεκριμένο τύπο πλοίου, χρησιμοποιήθηκε από τον Πολύβιο, όταν αναφερόταν στο ξέσπασμα της Ιλλυρικής δύναμης το 231 π.Χ. Ωστόσο, ήταν ήδη γνωστός τους προηγούμενους αιώνες από άλλους συγγραφείς και δεν παραπέμπει μόνο στους Ιλλυριούς. Παρ' όλα αυτά οι Ιλλυριοί κατασκεύαζαν έναν τύπο πλοίου για τις ανάγκες της πειρατικής τους δραστηριότητας, το οποίο ονομάστηκε λέμβος, και αυτό είναι γεγονός. Για περισσότερα βλ. Dell 1967, σελ. 345 και 348· Σικελιανού 2023, σελ. 77.

³⁶⁸ Ιλλυρική, 3.2.7, «*Άγρων ἦν βασιλεὺς Ἰλλυριῶν μέρους ἀμφὶ τὸν κόλπον τῆς θαλάσσης τὸν Ἴονιον, ὃν δὴ καὶ Πύρρος ὁ τῆς Ἠπείρου βασιλεὺς κατεῖχε καὶ οἱ τὰ Πύρρου διαδεξάμενοι*».

³⁶⁹ Radonić 2021, σελ. 44· Σικελιανού 2023, σελ. 77.

για προστασία από τις επεκτατικές βλέψεις του Άγρωνα, ο οποίος στο μεταξύ περί το 232-231 π.Χ. είχε συνάψει συνθήκη με τον Βασιλιά Δημήτριο της Μακεδονίας. Το έτος 231 π.Χ. θα χάσει τη ζωή του από ασθένεια και θα τον διαδεχθεί η σύζυγός του Τεύτα, ως αντιβασιλέας του υιού του Άγρωνα, Πίννη.

(Εικ. 28) Η ρωμαϊκή επαρχία *Illyricum*. Πηγή: Wilkes 1992.

Η Τεύτα, ως ηγέτης των Ιλλυριών, ακολούθησε παρόμοια πολιτική με τον αποθανόντα σύζυγό της. Κατέκτησε τη χαιονική πόλη Φοινίκη³⁷⁰ το 230 π.Χ., από την οποία πραγματοποιούσε ληστρικές επιδρομές³⁷¹. Το ίδιο έτος, επεκτάθηκε στην Ίσσα,

³⁷⁰ Για την Φοινίκη, βλ. ενδεικτικά Χαντέλη 2020, σελ. 88-97.

³⁷¹ Πολύβιος, 2.8.1-2, «οί δ' Ίλλυριοί και κατά τούς άνωτέρω μὲν χρόνους συνεχῶς ἠδίκουν τούς πλοῖζομένους ἀπ' Ἰταλίας: [2] καθ' οὓς δὲ καιρούς περὶ τὴν Φοινίκην διέτριβον, καὶ πλείους ἀπὸ τοῦ στόλου χωριζόμενοι πολλοὺς τῶν Ἰταλικῶν ἐμπόρων ἔσθ' οὓς μὲν ἐσύλησαν, οὓς δ' ἀπέσφαζαν, οὐκ ὀλίγους δὲ καὶ ζωγρία τῶν ἀλίσκομένων ἀνήγον». Ο Πολύβιος μαρτυρά τις καταστροφές που προκαλούσε η Τεύτα -και οι Ιλλυριοί πειρατές εν γένει- στους εμπόρους από την Ιταλία. Συνεχίζει λέγοντας πως μετά τη Φοινίκη, η Τεύτα ήθελε ακόμη περισσότερο να βλάψει τους Έλληνες: «ἡ δὲ Τεύτα, καταπλευσάντων πρὸς αὐτὴν τῶν ἐκ τῆς Ἥπειρου λέμβων, καταπλαγείσα τὸ πλῆθος καὶ τὸ κάλλος τῆς ἀγομένης κατασκευῆς - πολὺ γὰρ ἡ Φοινίκη διέφερε τότε τῶν κατὰ τὴν Ἥπειρον πόλεων εὐδαιμονία - διπλασίως ἐπερρώσθη πρὸς τὴν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀδικίαν» (2.8.4). Όπως παρατηρεῖ εὐστοχα ο De Souza, ο Πολύβιος αρκετά συχνά υπερέβαλλε και διατεινόνταν υποτιμητικά προς ὅσους ἦταν εχθροὶ τῆς Ρώμης ἢ τῆς Αἰχαικῆς συμπολιτείας για τις οποίες ἦταν φιλικὰ προσκεῖμενος λόγω των πολιτικῶν σχέσεων που εἶχε στο παρελθόν με αυτές. Βλ. De Souza 1999, σελ. 77-78.

ενώ ένα χρόνο αργότερα την πολιορκήσε και στράφηκε προς την Επίδαμνο. Η Επίδαμνος αποτελούσε στρατηγικό λιμάνι για τον έλεγχο της Αδριατικής σε συνδυασμό με τον έλεγχο της Εγνατίας οδού, η οποία ξεκινούσε από την Επίδαμνο και την Απολλωνία και έφτανε ως τη Μακεδονία. Για τους Ρωμαίους η Επίδαμνος, ήταν επίσης στρατηγικό σημείο, διότι δεν ήθελαν να επιτρέψουν τον έλεγχό της από τους Μακεδόνες και την επακόλουθη έξοδό τους στο Ιόνιο και την Αδριατική. Το 229 π.Χ. οι Ιλλυριοί, πολιορκήσαν την Κέρκυρα και αμέσως, Κερκυραίοι, Επιδάμνιοι και Απολλωνιάτες ζήτησαν συνδρομή από την Αιτωλική και την Αχαϊκή Συμπολιτεία. Η μεγάλη ναυμαχία δόθηκε στους Παξούς από την οποία βγήκαν νικητές οι Ιλλυριοί, καταλαμβάνοντας την Κέρκυρα και εγκαθιστώντας φρουρά εκεί υπό τον Δημήτριο τον Φάριο.

Οι Ρωμαίοι, βλέποντας την ανάπτυξη της δύναμης των Ιλλυριών της Τεύτας, αλλά και κατόπιν παραπόνων από Ιταλιώτες εμπόρους, στους οποίους έκαναν τρομερή ζημιά οι πειρατικές επιδρομές των Ιλλυριών, αποφάσισαν να αναλάβουν δράση³⁷². Απέστειλαν πρεσβευτές στην Τεύτα, ζητώντας τον τερματισμό της πειρατείας, όμως η ίδια όχι μόνο δεν συναίνεσε, αλλά σκότωσε και τον έναν από τους δυο³⁷³. Η αντίδραση της Τεύτας, σε συνδυασμό με τον επιθυμητό ρωμαϊκό έλεγχο της Αδριατικής, οδήγησαν στο ξέσπασμα τριών Ιλλυρικών πολέμων. Κατά τη διάρκεια του Α' Ιλλυρικού πολέμου, οι Ρωμαίοι κατέλαβαν την Ίσσα και τη Μέλαινα Κόρκυρα, ενώ ταυτόχρονα πολιορκήσαν την Επίδαμνο. Μετά τη νίκη των Ρωμαίων στον πόλεμο, η Επίδαμνος και η Απολλωνία, κατά τον Μπουραζέλι³⁷⁴, στράφηκαν προς τη Ρώμη, για συμμαχία και προστασία, επιθυμώντας την *amicitia* («φιλία») των Ρωμαίων. Η οριστική εξάλειψη του Ιλλυρικού κινδύνου επήλθε κατά τον Γ' Ιλλυρικό πόλεμο (168 π.Χ.), όταν οι Ρωμαίοι νίκησαν τον Ιλλυριό Γένθιο και τον σύμμαχό του Περσέα της Μακεδονίας, και δημιούργησαν την επαρχία της Ιλλυρίας.

³⁷² Δεν είναι τυχαία η αναφορά που κάνει ο Πολύβιος (2.12.6) για τους Ιλλυριούς: «οὐ γὰρ τισὶν, ἀλλὰ πᾶσι τότε κοινὸς ἐχθρὸς εἶναι συνέβαινε τοὺς Ἰλλυριοὺς». Οι Ιλλυριοί έγιναν πρόβλημα και κοινός εχθρός, όχι μόνο για έναν, αλλά για όλους. Η Ellen Churchill Semple, ομολογεί πως η Ιλλυρική πειρατεία συντέλεσε στην πρώτη επέμβαση των Ρωμαίων στην αντίπερα όχθη της Ιταλικής, τη Βαλκανική. Βλ. Churchill Semple 1916, σελ. 144.

³⁷³ Αππιανός, *Ιλλ.*, 2.7.

³⁷⁴ Μπουραζέλης 2017, σελ. 152.

ABSTRACT

This study examines the creation and organization of the coastal cities in the Adriatic Sea, beginning in the Archaic period and continuing until the gradual conquest of the entire region by the Romans during the 2nd and 1st centuries BC. One of the main issues we address is the Greek expansion into this coastal area with the cities and smaller settlements that emerged there, which are examined in detail. We also analyzed the trade relations that developed between these cities, and, by extension, we scrutinized their economic activity, which flourished in the 4th century BC, a period that coincides with the creation of Greek City-states in the Adriatic (Faros, Issa, Ancona, etc.). Since prehistoric times, the Adriatic sea has offered favorable ground for commercial development, which intensified with the commercial contacts cultivated by the Mycenaeans of mainland Greece between the Ionian-Adriatic-Padus' tributaries-Central Europe waterway. Most settlements and archaeological sites are located along the Adriatic coastline, such as Bouthoe, Elpiai, Hydrous, Thronion, etc. However, only the major port cities of the Adriatic will be examined.

The boundaries between the Adriatic and Ionian Seas were fluid in ancient times. The two hydronyms were used, for the most part, interchangeably and without distinct boundaries. The geographical term "Ionian Sea" seems to have prevailed throughout the sea between the Italian peninsula and the Haemus peninsula. Many opinions have been expressed, but uncertainty remains; Beaumont (1936, p. 204) argues that the first use of the term "Adriatic" refers to the northern part of the sea, as suggested by Theopompus. In this study, the term Adriatic will be used to refer to the sea between Italy to the west and the Balkans to the east, with the southernmost point being the Strait of Otranto.

Beaumont was the first to contribute to the study of the Adriatic in 1936, in his work *Greek Influence in the Adriatic Sea before the Fourth Century B.C.* In 2011, the work of Pierre Cabanes, Olivier Chaline, Bernard Doumerc, Alain Ducellier, and Michel Sivignon, *History of the Adriatic*, was published in Greek, summarizing its entire history from antiquity to the modern era. Pierre Cabanes' chapter on the Adriatic in antiquity presents a vivid picture of the history of the cities of the Adriatic and their development over time. More recent Greek bibliography has also addressed this topic

in the following works: the doctoral thesis of S. Oikonomidis (2015) *Relations between Mainland Greece and the Ionian Islands with the Adriatic and Northern Italy during the Late Bronze Age*, the thesis of Vasiliki Chanteli (2020) *Chaones: The History of a Mainland Nation*, and a noteworthy article by her (2020-2021) entitled *The Ancient Names of the Ionian Sea and Mythical Traditions*. References are also made to the thesis by S.-A. Sikelianou (2023) *Τῆς τε γὰρ Ἰταλίας καὶ Σικελίας καλῶς παράπλου κεῖται. Corfu on the road to Southern Italy and Sicily: relations and interactions from its foundation (734 BC) to its subjugation by the Romans (229 BC)*.

An important contribution was made by Branko Kirigin's archaeological research, who published a series of works and articles on the Adriatic in antiquity, particularly on Dalmatia and the islands of the Dalmatian coast. Maria Cecilia D'Ercole (2020) in her article *The Adriatic Sea and Region* presents a general overview of the situation in Adriatic, focusing on trade, piracy, the economy, and culture. Finally, a particularly important work is the chapter entitled "The Adriatic" by John Wilkes and Tobias Fisher-Hansen, in *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, edited by Mogens Herman Hansen and Thomas Heine Nielsen, which is devoted to the Adriatic Sea and its most important settlements (cities, colonies etc.).

Specific issues are dealt with in monographs or articles (e.g., excavation data), such as that by D. Katsonopoulou, who studied Pharos in her article (2020/21) *Paros in the Fourth Century BC and the Foundation of Pharos*; Davis et al. (2007) studied Apollonia in the volume *Apollonia d'Illyrie: Atlas Archéologique et Historique*, etc. Finally, the important monographs in the FAROS series by Radonić, Göricke-Lukić, and Mirnik (2017), *Faros: Grčki, Grčko-Ilirski I Rimski Novac*, by Radonić and Katić (2015), *Faros: Osnivanje Antičkog Grada*, and by Radonić (2021), *Faros: Rimski Grad, Pharos - The Roman City*, thoroughly analyze the history, economy, and archaeological remains of Pharos, presenting images of archaeological excavations, coins, maps, etc. In addition, they are also a source of information on the cities of Issa, Heraclea (in Illyria) and Dyrrhachium, with which Pharos maintained commercial and economic contacts, highlighting the circulation of currency on the islands of Dalmatia.

Ancient scholars left behind numerous texts on history, geography, mythology, and other valuable information, including the historians Hecataeus of Miletus, Herodotus, Thucydides, Polybius, and Pliny the Elder; the geographers Strabo, Pseudo-

Scylax, and Pseudo-Scymnus; and the lexicographer Stephanus of Byzantium. Our knowledge is enriched by texts by Appian, Titus Livius, and Diodorus Siculus, while other testimonies are provided in fragments by Plutarch, Apollonius Rhodius, Aristotle, and Justin.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

FGrH	Jacoby F., <i>Fragmente der griechischen Historiker</i> (1923-).
FHG	Müller C., <i>Fragmenta Historicorum Graecorum</i> (1841-70).
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i> (https://inscriptions.packhum.org/allregions)
IGCH	Thompson M. – Mørkholm O. – Kraay C. (eds), <i>Inventory of Greek Coin Hoards</i> (1973)
LIMC	<i>Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae</i> (LIMC), Zürich-München 1984, 1992.
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i>
SNG	<i>Sylloge Nummorum Graecorum</i>
DVC	Δάκαρης Σ. – Βοκοτοπούλου Ι. – Χρηστίδης Α.-Φ., <i>Τα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης</i> , Αθήνα, 2013.
LOD	Lhôte É., <i>Les lamelles oraculaires de Dodone</i> , Genève, 2006.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξένη

Allen – Margariti 2022	S. E. Allen – E. Margariti, “Landscape, Vegetation, And Plant Use At The Bonjakët Sanctuary: Macrobotanical Remains From The Excavation”: <i>A</i>
------------------------	--

- Sanctuary In The Hora Of Illyrian Apollonia: Excavations At The Bonjakët Site (2004–2006)*, Jack L. Davis – Sharon R. Stocker – Iris Pojani – Vangjel Dimo (editors), Lockwood Press Columbus, Georgia, p. 131-143.
- Baldassarra 2013 Baldassarra D., *Dal Saronico all'Adriatico Iscrizioni greche su ceramica del Museo Archeologico Nazionale di Adria*, Pisa.
- Baratte 1994 Baratte F., *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC VII 1)*, Zürich-München 1994, p. 350-355, s.v. *Phaethon I-II*.
- Barnett 2016 Barnett C., “Promišljanja O Identitetu, Etnicitetu I “Helenizaciji” Predrimške Liburnije. Rethinking Identity, Ethnicity, and “Hellenization” in Pre-Roman Liburnia”: *MHM*, 3, 2016 (2017), p. 63–97.
- Beaumont 1936 Beaumont R. L., “Greek Influence in the Adriatic Sea before the Fourth Century B. C.”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 56, Part 2 (1936), p. 159-204.
- Bejko – Hodges 2006 Bejko L. – Hodges R., *New Directions in Albanian Archaeology*, Tirana.
- Berti 2024 Berti F., “Spina: Alcuni Bolli Anforici, Ovvero Sulle Trace Dei Rapporti Commerciali Della Città nel IV e III Secolo A.C.”: *Verbis ut imagine pingo. Studi in onore di Maurizio Harari*, Di

- Fazio M. –Gorrini M. E. –Paltineri S. (editors), *SIDERA 6*, Rome, p. 75-79.
- Braccesi 1977
Braccesi L., *Grecita Adriatica: Un Capitolo Della Colonizzazione Greca in Occidente*, Bologna.
- Braccesi 2001
Braccesi L., *Hellenikòs Kolpos. Supplemento a Grecità adriatica*, Roma.
- Brunšmid 1898
Brunšmid J., *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*, Wien.
- Bunbury 1959
Bunbury E. H., *A History of Ancient Geography among the Greeks and Romans: From the Earliest Ages till the Fall of the Roman Empire*, Vol. II, New York.
- Cabanes 2006
Cabanes P., *Brill's New Pauly Online*, Clermont-Ferrand, s.v. *Lissus*.
- Cabanes 2008
Cabanes P., “Greek colonization in the Adriatic”: *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Vol. 2, G.R. Tsatskheladze (editor), p. 155-185.
- Cabanes 2011
Cabanes P., “Η Αδριατική στην Αρχαιότητα”: *Ιστορία της Αδριατικής*, Cabanes Pierre – Chaline Olivier – Doumerc Bernard – Ducellier Alain – Sivignon Michel, Αθήνα, σελ. 35-142.
- Çapeli 2016
Çapeli L., “The Fountain of Apollonia in Illyria, A Comparative Study”: *International Journal of Science and*

- Crispino 2020 Crispino A., “Excavations of Egnazia (Brindisi, Italy). Coins and Monetary Circulation from the 4th to the 6th Century AD.”: *Proceedings of the V-VI International Numismatic and Economic Conference "Pecunia Omnes Vincit"*, B. Zajac – S. Jellonek (editors), Krakow 2020, p. 109-122.
- D’Ercole 2020 D’Ercole M. C., “The Adriatic Sea and Region”: *A Companion to Greeks Across the Ancient World*, Franco de Angelis (editor), Hoboken/USA, p. 317-337.
- Davies 1981 Davies M. I., *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC I)*, Zürich-München 1981, p. 811-816, s.v. *Antenor*.
- Davis – Stocker – Pojani – Dimo 2022 J. L. Davis – S. R. Stocker – I. Pojani – V. Dimo, *A Sanctuary In The Hora Of Illyrian Apollonia: Excavations At The Bonjakët Site (2004–2006)*, Lockwood Press Columbus, Georgia.
- Davis et al. 2007 Davis Jack L. – Korkuti Muzafer– Bejko Lorenc – Galaty Michael L.– Muçaj Skënder – Stocker Sharon R., “Three Problems in the Regional Archaeological History of Apollonia”: *Apollonia d’Illyrie: Atlas Archéologique et Historique*, Dimo Vangjel – Lenhardt Philippe – Quantin François (editors), p. 18-23.
- De Souza 1999 De Souza P., *Piracy in the Graeco-Roman World*, Cambridge.

- Dimo – Lenhardt – Quantin 2007 Dimo V. – Lenhardt P. – Quantin F., *Apollonia d' Illyrie: Atlas Archéologique et Historique*, Athènes- Rome.
- Dukat – Mirnik 1976 Dukat Z. – Mirnik I., “Pre-Roman Coinage on the Territory of Modern Yugoslavia”: *BIALond*, London, p. 175-210.
- Fairbank 2018 Fairbank K. R. Jr., *A Dividing Sea: The Adriatic World from the Fourth to the First Centuries B.C.*, Providence/Rhode Island.
- Faivre – Bakran-P. – Horvatinčić 2010 Faivre S., Bakran-Petricioli T., Horvatinčić N., “Relative Sea-Level Change During the Late Holocene on the Island of Vis (Croatia) - Issa Harbour Archaeological Site”: *Geodinamica Acta*, 23/5-6, p. 209-223.
- Frank 1962 Frank Tenney, *An Economic History of Rome*, New York.
- Giorgi – Lepore – Gamberini 2018 Giorgi E. – Lepore G. – Gamberini A., “Boundaries Archaeology: Economy, Sacred Places, Cultural Influences in the Ionian and Adriatic Areas”: *Proceedings of the 19th International Congress of Classical Archaeology*, Volume 39, Cologne/Bonn, 22-26 May 2018.
- Harris 2005 Harris W. V., “The Mediterranean and Ancient History”: *Rethinking the Mediterranean*, W. V. Harris (edited), Oxford.

- Hopper 1979 Hopper R. J., *Trade and Industry in Classical Greece*, London.
- Jaupaj 2019 Jaupaj L., *Etudes Des Interactions Culturelles En Aire Illyro-Epirote du VIIe au IIIe siècle av. J.-C.*, Διδακτορική διατριβή, Lyon.
- Jones 1974 Jones A. H. M., *The Roman Economy: Studies in Ancient Economic and Administrative History*, P.A. Brunt (editor), Oxford.
- Kagan 2013 Kagan Jonathan, “Epidamnus, Anactorium, and Potidaea: Corinthian-style *Pegasi* at the Outbreak of the Peloponnesian War”: *American Journal of Numismatics* 25, Andrew R. Meadows (Editor), New York, p. 1-9.
- Katsonopoulou 2020-2021 Katsonopoulou D., “Paros in the Fourth Century BC and the Foundation of Pharos”: *Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku*, 113 – 1, 2020-2021, p. 101-110.
- Kirigin – Johnston – Vučetić – Lušić 2009 Kirigin B. – Johnston A. – Vučetić M. – Lušić Z., “Palagruža - The Island of Diomedes and Notes on Ancient Greek Navigation in the Adriatic”: *A Connecting Sea: Maritime Interaction in Adriatic Prehistory*, Forenbaher Stašo (editor), Oxford.
- Kirigin – Marin 1988 B. Kirigin – E. Marin, *Excavations at Issa, island of Vis (YU) 1980*, a

- preliminary report, *Studi di antichità* 5, Lecce 1988, p. 129-147.
- Kirigin 1990 Kirigin B., “The Greeks in Central Dalmatia: Some New Evidence”: *GCNP*, p. 291-321.
- Kirigin 1996 B. Kirigin, *Issa, grčki grad na Jadranu*, Matica hrvatska, Zagreb 1996.
- Kirigin 2006 Kirigin B. *Pharos, the Parian Settlement in Dalmaia. A study of a Greek colony in the Adriatic*. BAR IS 1561, Archaeopress. Oxford.
- Kirigin 2013 Kirigin B., “Korkyra Melaina”: *The Encyclopedia of Ancient History, First Edition*, Roger S. Bagnall – Kai Brodersen – Craige B. Champion – Andrew Erskine – Sabine R. Huebner (editors), 3811.
- Kirigin 2015 Kirigin B., “Pharos, Greek Amphorae and Wine Production”: *Paros IV: Η Πάρος και οι Αποικίες της. Paros And Its Colonies*, Dora Katsonopoulou (Editor), Αθήνα/Athens, p. 397-419.
- Kögler 2020/2021 Kögler P., “Lissos in Illyria, 2: A Hellenistic Fill from the Upper Town and Some Considerations on the Importance of Ceramic Debris”: *JHP* 5, p. 91-134.
- Kyle – Schepartz – Larsen 2016 Kyle B. – Schepartz L. A. – Larsen C. S., “Mother City and Colony: Bioarchaeological Evidence of Stress and Impacts of Corinthian Colonization at Apollonia, Albania”: *International*

- Journal of Osteoarchaeology*, 26 (2016), p. 1067-1077.
- Lambolely 1996 Lambolely J.-L., *Recherches sur les Messapiens, IVe-IIe siècle avant J.-C.*, Rome.
- Lambolely 2002 Lambolely J.-L., “La nuova documentazione archeologia di IV secolo as Apollonia”: Bocanasa et al. (2022), p. 217-221.
- Lhôte 2006 Lhôte É., *Les lamelles oraculaires de Dodone*, Genève.
- Luni 2004 Luni M., “I Greci nel Kolpos Adriatico, Ankon e Numana”: *Hesperia 18. I Greci in Adriatico 2*, Braccisi L. – Luni M. (coordinamento scientifico di), Roma.
- Marzano 2013 Marzano A., *Harvesting the Sea: The exploitation of Marine Resources in the Roman Mediterranean*, Oxford.
- Mazzocchin – Cipriano 2017 Mazzocchin S. – Cipriano S., “The fishing economy in ancient times: Goods and amphorae for the Adriatic trade”: *Regional Studies in Marine Science*, vol. 21 (2017), p. 17–20.
- Meta 2015 Meta A., *Le monnayage d’argent de Dyrrachion. 375-60/55 av. J.-C.*, Paris/Athènes.
- Miše – Touloumtzidou 2015 Miše M. – Touloumtzidou A., “Hellenistic Tomb In Stonca Bay Near Issa On The Island Of Vis, Croatia: New Evidence On Imports From Sicily And Mainland Greece”: *Hesperia*, 32, F.

- Raviola – Lorenzo Braccesi – Giuseppe Sassatelli (editors), p. 273-322.
- Mossé – Schnapp-Gourbeillon 2015 MosséC. – Schnapp-Gourbeillon A., *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2.000 - 31 π.Χ.)*, Λύντια Στεφάνου (μετάφραση), Αθήνα.
- Oettel 2015 Oettel A., “Lissos in Albanien – eine illyrische Stadt in hellenistischer Zeit”: *Urbane Strukturen und bürgerliche Identität im Hellenismus*, Albrecht Matthaei - Martin Zimmermann (Hrsg.), Heidelberg, p. 237-254.
- Oikonomidis 2012 Oikonomidis S., “Mycenaeans and The Adriatic: A Nautical Challenge. Investigating The Beginnings of Navigation in The Adriatic Sea”: *Ενάλια: Περιοδική Έκδοση του Ινστιτούτου Ενάλιων Αρχαιολογικών Ερευνών*, XI, Athens, 2012, p. 146-151.
- Orrieux – Schmitt Pantel 2018 Orrieux C. – Schmitt Pantel P., *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, Αμαλία Σταθάκη (μετάφραση), Αθήνα.
- Paci 2006 Paci G., *Brill's New Pauly Online*, Macerata, s.v. *Ancona*.
- Piccinini 2017 Piccinini J., *The Shrine of Dodona in the Archaic and Classical Ages. A History*, Macerata.
- Piccinini 2019 Piccinini J., “The Roman Agora of Apollonia in Illyria: a space for the imperial cult”: *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni*

- Italiane in Oriente* 97, 2019, Emanuele Papi (editor), p. 221-230.
- Radić – Bass 2002 Radić, D. and Bass, B. (2002), “Back to the current Greek reality on Korčula: the ground situation reviewed, new evidence, and future investigation”: *Greek influence along the east Adriatic coast*, N. Cambi, S. Čače, and B. Kirigin (editors), Split, p. 289-302.
- Radić – Borzić 2017 D. Radić – I. Borzić, “Otok Korčula: Iliri i Grci. The island of Korčula: Illyrians and Greeks”: *VAHD 110-1*, 2017, p. 303-325.
- Radonić – Göricke-Lusić – Mirnik 2017 Radonić J.-J. – Göricke-Lukić H. – Mirnik I., *Faros: Grčki, Grčko-Ilirski I Rimski Novac*, Vol. III, Split.
- Radonić – Katić 2015 Radonić J.-J. – Katić M., *Faros: Osnivanje Antičkog Grada*, Vol. I, Split.
- Radonić 2021 Radonić J.-J., *Faros: Rimski Grad, Pharos – The Roman City*, Vol. IV, Split.
- Rhodes – Osborne 2003 Rhodes P. J. – Osborne R., *Greek Historical Inscriptions 404-323 B.C.*, New York, p. 368-370.
- Roller 2015 Roller D. W., *Ancient Geography: The Discovery of the World in Classical Greece and Rome*, London.
- Sanader 2002 Sanader M., “Issa before Dionysius of Syracuse”: *Gambi et al.*, p. 311-318.
- Šašel Kos 2005 Šašel Kos M., *Appian and Illyricum*, Ljubljana.

- Trümpy 1997 Trümpy C., *Untersuchungen zu den Altgriechischen Monatsnamen und Monatsfolgen*, Heidelberg, p. 155-159.
- Tümpel 1983 Tümpel K., *Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Georg Wissowa (editor), Stuttgart, p. 419, s.v. *Adrias*.
- Ugarković 2017 Ugarković M., “On funerary rites of Hellenistic Issa – An early pilum find and its cultural significance”: *Vjesnik za Arheologiju i Povijest Dalmatinsku*, p. 135-172.
- Uggeri 2020 Uggeri G., “Spina in Età Romana”: *Journal of Ancient Topography*, XXX (2020), p. 203-238.
- Vassal 2009 Vassal Véronique, “Αλβανία, γη της μνήμης”: *Αρχαιολογία*, τεύχος 110, 2009, p. 69.
- Vecchio 2017 Vecchio L., “Dodona and Pharos”: *Δωδώνη. Οι Ερωτήσεις των Χρησμών. Νέες Προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα*, Κ. Ι. Σουέρεφ (επιμ.), Ιωάννινα, σελ. 123-130.
- Wilkes – Fisher-Hansen 2004 Wilkes John – Fisher-Hansen Tobias, “The Adriatic”: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Mogens Herman Hansen - Thomas Heine Nielsen (editors), Oxford, p. 321-337.
- Wilkes 1969 Wilkes J.J., *Dalmatia*, London.
- Wilkes 1992 Wilkes J.J., *The Illyrians*, USA.

- Zamboni 2016 Zamboni L., *Spina Città Liquida: Gli Scavi 1977–1981 Nell’abitato e i Materiali Tardo-Arcaici e Classici*, Rahden/Westf.
- Zaninović 2004 Zaninović M., “Issa e Pharos. Paesaggio agrario e viticoltura”: *Hesperia 18. I Greci in Adriatico 2*, Braccesi L. – Luni M. (coordinamento scientifico di), Roma.
- Zannis 2014 Zannis A. G., *Le Pays Entre le Strymon et le Nestos : Geographie et Histoire (Vie - Ixe Siècle Avant J.-C.)*, Athènes.

Ελληνική

Δάκαρης – Βοκοτοπούλου – Χρηστίδης 2013

Δάκαρης Σ. – Βοκοτοπούλου Ι. – Χρηστίδης Α.-Φ., *Τα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης*, Αθήνα.

Δάκαρης 1964

Δάκαρης Σ., *Οι Γενεαλογικοί Μύθοι των Μολοσσών*, Αθήνα.

Ευαγγελίδης 1935

Ευαγγελίδης Δ., “Η Ανασκαφή της Δωδώνης”: *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 10 (1935), σελ. 193-264.

Μηλιαράκης 1888

Μηλιαράκης Α., *Μελέτη περί της θέσεως του Ιονίου Πελάγους*, Αθήνα.

Μπέτσιου 2021

Μπέτσιου Α., *Οι νομισματικές εκδόσεις των ελληνικών πόλεων του ΒΔ ελλαδικού χώρου. Ζητήματα εικονογραφίας και*

- προβλήματα χρονολόγησης, τόμος Α (Διδακτορική Διατριβή), Ιωάννινα.
- Μπέτσιου 2024 Μπέτσιου Α., “Οι νομισματικές εκδόσεις της Απολλωνίας στη διάρκεια του Β΄ Ρωμαϊκού Εμφυλίου Πολέμου”: *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, σελ. 35-88.
- Οικονομίδης 2015 Οικονομίδης Σ., *Σχέσεις Ηπειρωτικής Ελλάδας και Ιονίων Νήσων με την Αδριατική και τη Βόρεια Ιταλία κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία*, Ιωάννινα.
- Σικελιανού 2023 Σικελιανού Σ.-Α., *Τῆς τε γὰρ Ἰταλίας καὶ Σικελίας καλῶς παράπλου κεῖται». Η Κέρκυρα στον δρόμο προς την Κάτω Ιταλία και Σικελία: σχέσεις και διαδράσεις από την ίδρυσή της (734 π.Χ.) ως την υποταγή στους Ρωμαίους (229 π.Χ.)*, Διπλωματική εργασία, Ιωάννινα.
- Σιόντης 2013 Σιόντης Θ. Κ., “Βασιλεύς Γένθιος: Ιστορία και Νομισματική Παραγωγή”: *KERMA III: Νομισματική και Οικονομική Ιστορία στην Ήπειρο κατά την Αρχαιότητα*, Αθήνα, σελ. 87-106.
- Χανιώτης 2021 Χανιώτης Α., *Η Εποχή των Κατακτήσεων: Ο Ελληνικός Κόσμος από τον Αλέξανδρο στον Αδριανό 336 π.Χ. – 138 μ.Χ.*, Ηράκλειο.
- Χαντέλη 2020 Χαντέλη Β., *Χάονες: Η Ιστορία Ενός Ηπειρωτικού Έθνους*, τόμος Α και Β (Διπλωματική εργασία), Ιωάννινα.
- Χαντέλη 2020-2021 Χαντέλη Β., “Οι αρχαίες ονομασίες του Ιονίου Πελάγους και οι μυθικές

παραδόσεις”,: *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*,
Ιωάννινα, σελ. 7-70.

Λεξικά

Etymologicum Magnum	<i>Etymologicum Magnum</i> , Sylburg, Friedrich (editor), Leipzig, 1816. (https://archive.org/details/etymologikon_tome00etymuoft/page/2/mode/2up)
LIMC	<i>Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae</i> (LIMC), Zürich-München 1984, 1992.
Pauly's RE	<i>Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i> , Wissowa Georg (editor), Stuttgart, 1893. (https://alexikon.ch/RE/I,1_0-1)
Brill's New Pauly	Brill's New Pauly Online (https://brill.com/)

Νομισματικές Συλλογές

SNG Cop	<i>Sylloge Nummorum Graecorum</i> , Denmark, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum. (Copenhagen, 1942-1979).
SNG München	<i>Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland</i> . Thessalien – Illyrien – Epirus – Korkyra· NR. 1-701 (Katerini Liampi) (München, 2007)
Prowe III	Brüder Egger. Sammlung Fedor Prowe. Auktion III, Nummer 480. Wien: Brüder Egger, 1927.

Διαδικτυακή βιβλιογραφία

- Για το ψήφισμα της Μ. Κόρκυρας
Brunšmid, Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens
(<https://epigraphy.packhum.org/text/313387?&bookid=800&location=1462>).
- Για τον Στέφανο Βυζάντιο:
Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη
(Aikaterini Laskaridis Foundation 2019)
<https://topostext.org/work/241> (§ A105.2)
- Για τα αρχαία κείμενα:
1) Loeb Classical Library
<https://www.loebclassics.com/>
2) Perseus Digital Library
<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/>
3) Thesaurus Linguae Graecae
<https://stephanus.tlg.uci.edu/>
- Για τα νομίσματα:
ACSEARCH <https://www.acsearch.info/>
NUMISBIDS
<https://www.numisbids.com/>
WILDWINDS
<https://www.wildwinds.com/>
- Για το νόμισμα του εξωφύλλου:
The British Museum
https://www.britishmuseum.org/collectio n/object/C_1919-1120-69
- Για τον οβελίσκο:
Wikimedia Commons
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File :The_Apollo_Obelisk,_a_Greek_monolit hic_limestone_column_dedicated_to_the _god_Apollo_as_Agyieus,_protector_of](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Apollo_Obelisk,_a_Greek_monolit hic_limestone_column_dedicated_to_the_god_Apollo_as_Agyieus,_protector_of)

streets and houses, the cylinder would have been ornamented with Apollo's lyre as well as the bow and quiver of Artemis, Apollo.jpg

Για το ψήφισμα της Λουμπάρδας

<https://korcula.net/lumbardska-psefizma/>